

De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland

De acceptatie van homoseksualiteit door etnische
en religieuze groepen in Nederland

De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland

Willem Huijnk

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, november 2014

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het SCP verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het SCP te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2014
SCP-publicatie 2014-32
Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Figuren: Mantext, Moerkapelle
Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland
Omslagontwerp: bureau StijlZorg, Utrecht
Foto omslag: © Gerard Til Photo | Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0704 5
NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau
Rijnstraat 50
2515 XP Den Haag
(070) 340 70 00
www.scp.nl
info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	7
Samenvatting en conclusies	9
Noot	16
1 De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen	17
1.1 De acceptatie van homoseksualiteit in beeld	17
1.2 De inventarisatie van bestaand materiaal	18
1.3 De acceptatie beschreven	20
1.4 Blik op de toekomst	23
Noten	23
2 Homoacceptatie in religieuze kringen	24
2.1 Inleiding en achtergrond	24
2.2 De samenvattende maat voor homoacceptatie	28
2.3 Algemene aanvaarding	30
2.4 Gelijke rechten en anti-discriminatie	33
2.5 Reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid	35
2.6 Reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving	36
2.7 Ontwikkelingen in homoacceptatie	39
2.8 Verschillen tussen leeftijdsgroepen	44
2.9 Scholieren uitgelicht	46
2.10 Samenvatting en conclusies	48
Noten	52
3 De homoacceptatie van etnische groepen	54
3.1 Inleiding en achtergrond	54
3.2 Etnisch landschap in Nederland	55
3.3 Algemene aanvaarding	58
3.4 Gelijke rechten en anti-discriminatie	62
3.5 Reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid	64
3.6 Reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving	66
3.7 De acceptatie van homoseksualiteit door volwassen westerse migranten	69
3.8 De homoacceptatie van etnisch-religieuze groepen opgetekend	70
3.9 Samenvatting en conclusies	73
Noten	76
4 Verschillen in homoacceptatie ontleed	77
4.1 De homoacceptatie van religieuze en etnische groepen ontleed	77

4.2	De acceptatie van religieuze groepen onder de loep	78
4.3	Achtergronden van etnische verschillen	81
4.4	De relatie tussen religie en homoacceptatie is zeer krachtig	83
	Noten	84
5	Bevindingen in het licht van de toekomst	85
5.1	Inleiding	85
5.2	Het gebruikte materiaal: keuzes en beperkingen	85
5.3	Wat weten we (niet)?	87
5.4	Hoe homoacceptatie meten in toekomst? Een alternatief	89
5.4.1	Een alternatieve ‘smalle’ meting	90
5.4.2	Vier items op basis van de vier dimensies	90
5.4.3	Naar een algemene homoacceptatiemaat op basis van vier items	92
5.4.4	Reflectie op de samengestelde maat	93
5.5	Slotconclusies	93
	Noten	95
	Summary and conclusions	96
	Bijlagen H1, 2, 3, 4 en 5 (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport)	
	Literatuur	103
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	106

Voorwoord

Uit internationaal vergelijkend onderzoek komt naar voren dat Nederlanders de minst negatieve houding hebben ten aanzien van homoseksualiteit. Sinds het midden van de jaren zestig is het aandeel dat negatief staat tegenover homoseksualiteit sterk afgenomen. Niettemin zijn er ook binnen de Nederlandse samenleving bepaalde groepen voor wie homoseksualiteit problematisch is. Het tegengaan van discriminatie en het bestrijden van geweld is al langere tijd een van de pijlers van het beleid van de Nederlandse overheid ten aanzien van lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuelen en transgenders (LHBT's). Een belangrijk element bij het bevorderen van de veiligheid is het vergroten van de acceptatie van homoseksualiteit.

Tegen deze achtergrond heeft de directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verzocht een verkennende studie uit te voeren naar de acceptatie van homoseksualiteit binnen etnische en religieuze groepen in Nederland.

Het doel van deze studie is om te zien in hoeverre op basis van bestaande databronnen een beeld te geven is van de acceptatie van homoseksualiteit en de ontwikkeling daarvan binnen zo veel mogelijk verschillende etnische en religieuze groepen.

Er zijn betrekkelijk weinig verschillen in acceptatie van homoseksualiteit tussen niet-gelovigen en rooms-katholieken. Onder protestanten die behoren tot de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) is deze wat minder groot. Bij kleinere protestantse groeperingen, zoals de evangelische, is de acceptatie van homoseksualiteit gering. Dit geldt ook voor de Turkse en Marokkaanse groep. Er zijn weinig signalen dat de acceptatie aan het toenemen is binnen deze groepen. De opvattingen van islamitische en van Turkse en Marokkaanse scholieren zijn overwegend negatief en die van de tweede generatie wijken niet veel af van die van de eerste generatie. Bij de kleinere orthodoxe protestantse groeperingen denken jongeren even negatief over homoseksualiteit als hun oudere geloofsgenoten.

De auteur is de leden van de leescommissie zeer erkentelijk voor hun betrokkenheid en hun waardevolle en kritische commentaren. In de leescommissie participeerden behalve enkele SCP-medewerkers ook David Bos, Wester Meijdam en Eunice den Hoedt hebben de totstandkoming van deze rapportage begeleid vanuit het ministerie.

Wij danken hen voor de deskundige wijze waarop zij dat hebben gedaan.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting en conclusies

Nederlanders staan in vergelijking met mensen uit andere landen positief ten aanzien van homoseksualiteit (Kuyper et al. 2013). Sinds midden vorige eeuw is de acceptatie onder de Nederlandse bevolking sterk toegenomen (Keuzenkamp et al. 2006). Maar ook in Nederland is tolerantie geen vanzelfsprekendheid. Met name openlijke uitingen van homoseksualiteit kunnen nog altijd op veel afkeur rekenen. Tevens verloopt de acceptatie moeizamer bij bepaalde (orthodox-)religieuze en migrantengroepen. Tegen deze achtergrond heeft de directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verzocht een verkennende studie uit te voeren naar de acceptatie van homoseksualiteit binnen etnische en religieuze groepen in Nederland. Het doel van dit onderzoek is om op basis van bestaande data een beeld te geven van de acceptatie van homoseksualiteit en de ontwikkeling daarvan binnen zo veel mogelijk verschillende etnische en religieuze groepen.

Hoe is homoacceptatie gemeten?

Houdingen ten aanzien van homoseksualiteit zijn complex van aard, zowel in vorm, gradatie als inhoud (Kuyper en Bakker 2006). In Nederland worden vaak vier dimensies van elkaar onderscheiden (Keuzenkamp et al. 2006). De eerste betreft 'algemene aanvaarding': de waardering van homoseksualiteit in het algemeen. De tweede dimensie gaat over gelijke rechten en (anti-)discriminatie. Reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid vormen de derde dimensie: hoe reageert men wanneer homoseksualiteit openlijk zichtbaar is? De vierde dimensie heeft betrekking op de reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving, bijvoorbeeld binnen het gezin of in de buurt. Deze studie gaat in op al deze dimensies, maar is vooral beschrijvend van aard. Het valt buiten het bestek van dit rapport om alle gesignaleerde verschillen en ontwikkelingen tussen en binnen groepen diepgaand te duiden.

Homoacceptatie in religieuze kringen

Het kerkelijk leven wordt in Nederland in kwantitatief opzicht gedomineerd door twee kerkgenootschappen, de rooms-katholieke kerk en de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). De PKN is een samenvoeging van vrijwel alle leden van de vroegere Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk. Buiten de PKN en de rooms-katholieke kerk zijn er ook kleine christelijke kerken en stromingen actief in Nederland, onder meer binnen de gereformeerde groepen en de evangelische stroming. Daarnaast heeft migratie ertoe geleid dat er de afgelopen decennia steeds meer aanhangers van niet-christelijke godsdiensten bij zijn gekomen. De islam vormt binnen die groep de grootste religie.

Acceptatie groot bij niet-gelovigen

Religieuze groepen zijn onderling vergeleken, maar ook met personen die zich niet tot een godsdienst of religie rekenen, de niet-gelovigen. Zij vormen sinds eind vorige eeuw de grootste groep in Nederland. De acceptatie van homoseksualiteit is bij hen groot. Het merendeel zegt dat het geen probleem is wanneer hun kind een vaste partner zou

hebben met iemand van hetzelfde geslacht en onderschrijft gelijke rechten op het gebied van adoptie of huwelijk voor homoseksuele stellen. De grootste moeite hebben niet-gelovigen met homoseksualiteit in de openbaarheid, vooral als het gaat om zoenende homoseksuele mannen.

Rooms-katholieken

Rooms-katholieken in Nederland staan verhoudingsgewijs positief ten aanzien van homoseksualiteit. Een (grote) meerderheid van de rooms-katholieken onderschrijft bijvoorbeeld gelijke rechten voor homoseksuele stellen en aanvaardt homoseksualiteit binnen het eigen gezin. De acceptatie is bij rooms-katholieken beduidend groter dan bij protestanten; het verschil is vooral groot met protestanten die buiten de PKN staan. De opvattingen van rooms-katholieken over homoseksualiteit zijn van alle (onderzochte) religieuze groepen het meest tolerant.

Protestanten: veel diversiteit in homoacceptatie

Door de grote diversiteit in opvattingen binnen het protestantse landschap kan er geenszins worden gesproken over dé houding van protestanten ten aanzien van homoseksualiteit. In algemene zin komt telkens naar voren dat de groep van gereformeerden die geen onderdeel zijn van de PKN en de gelovigen uit de evangelische stroming beduidend negatiever staan ten aanzien van homoseksualiteit dan PKN'ers. De opvattingen van PKN'ers staan vaak dichterbij die van de rooms-katholieken dan bij die van de kleinere (orthodox-) protestantse groepen. Dit laat onverlet dat homoseksualiteit ook binnen de PKN soms op weerstand stuit. Er lijkt weinig sprake van 'harde' vormen van intolerantie, maar een klein deel geeft bijvoorbeeld expliciet aan dat homoseksualiteit verkeerd is of heeft problemen met een homoseksuele docent of homoseksueel kind. Maar tegelijkertijd is de acceptatie van homoseksualiteit op bepaalde aspecten voor veel PKN'ers (nog) een stap te ver. Minder dan de helft van de PKN'ers vindt het bijvoorbeeld aanvaardbaar als hun kind een partner zou hebben van hetzelfde geslacht of vindt dat homoseksuele stellen dezelfde rechten moeten hebben als heteroseksuele stellen bij het adopteren van kinderen.

Geringe acceptatie bij de 'overig' gereformeerden en evangelische stroming

De 'overige' gereformeerden en gelovigen uit de evangelische stroming zijn duidelijk negatiever in hun opvattingen over homoseksualiteit. Zeker wanneer het gaat om gelijke rechten van lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuelen (LHBS) of om reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid en in de directe omgeving zijn er grote bezwaren. Een meerderheid geeft aan homoseksualiteit verkeerd te vinden, een minderheid onderschrijft gelijke rechten op het gebied van huwelijk of adoptie en een kwart aanvaardt de homoseksualiteit van een eigen kind. Met name homoseksueel gedrag kan op veel afkeuring rekenen. Bijna vier vijfde van de frequent kerkgaanden geeft aan seks tussen twee homoseksuele mannen walgelijk te vinden en meer dan twee derde vindt het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen.

Ook veel problemen met homoseksualiteit bij moslims

Homoseksualiteit kan onder moslims op weinig goedkeuring rekenen. Een meerderheid geeft bijvoorbeeld expliciet aan homoseksualiteit af te keuren. Vaak worden orthodox-protestanten en moslims in een adem genoemd als de groepen in Nederland waarbinnen weinig mensen homoseksualiteit accepteren. De houdingen van moslims zijn inderdaad op sommige terreinen vergelijkbaar met die van de kleinere, behoudende protestantse groepen. Een ongeveer even groot deel vindt bijvoorbeeld homoseksualiteit verkeerd of vindt dat LHb's niet hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. Wat betreft gelijke rechten op het gebied van trouwen of de acceptatie van homoseksualiteit binnen het eigen gezin is de acceptatie bij moslims echter geringer. Driekwart van de moslims geeft aan het een probleem te vinden als hun kind een vaste partner zou hebben van hetzelfde geslacht. Binnen de groep van moslims is de homoacceptatie bij alevieten wat groter dan bij soennitische of sjiiitische moslims.

De mate van religiositeit – hoofdzakelijk afgemeten aan het bezoeken van religieuze bijeenkomsten en onderschrijven van religieuze opvattingen – is sterk verbonden aan homoacceptatie. Niet verrassend komt telkenmale naar voren dat hoe religieuzer iemand is, hoe negatiever de houding ten aanzien van homoseksualiteit is. Met name bij de kleinere protestante groepen is de acceptatie gering bij hen die wekelijks naar de kerk gaan. Bij moslims zijn de verschillen naar moskeebezoek in verhouding klein. De invloed van het bezoeken van een religieuze bijeenkomst is groter bij algemene vormen van aanvaarding dan bij de acceptatie van homoseksualiteit in de directe omgeving of openbaarheid. Wanneer homoseksualiteit dichterbij komt, speelt de mate van religiositeit een kleinere rol. Verschillen tussen religieuze groepen zijn dan pregnanter dan verschillen binnen die groepen.

Harde afwijzing sinds jaren zestig afgenomen

Aan het begin van de jaren zestig stond een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking nog ronduit negatief ten aanzien van homoseksualiteit. Na de jaren zestig veranderde de houding ten aanzien van homoseksualiteit sterk. De extreem negatieve uitlatingen over LHb's, bijvoorbeeld dat zij uit de samenleving zouden moeten worden verwijderd, worden sinds de jaren tachtig nauwelijks meer onderschreven. Deze toegenomen tolerantie en acceptatie vond niet alleen buiten de kerk plaats. Dit onderzoek laat zien dat deze ontwikkeling bij gelovigen eveneens heeft plaatsgevonden, ook bij gelovigen die vaak een religieuze bijeenkomst bijwonen.

De ontwikkeling van toegenomen acceptatie onder religieuze groepen heeft plaatsgevonden in een tijd van sterke kerkuittreding. Het is zeer waarschijnlijk dat de meest vrijzinnigen de afgelopen decennia uit de kerk zijn gestapt. In de afgelopen tijd is dus niet alleen de omvang van de niet-gelovige groep die positief staat ten aanzien van homoseksualiteit toegenomen. Ook de 'overgebleven' gelovigen zijn positiever geworden over homoseksualiteit.

Ook recentelijk een toename in acceptatie bij 'mainstream' religieuze groepen

De sterke toename in algemene aanvaarding in de laatste twee decennia van de vorige eeuw lijkt zich deze eeuw niet bij alle religieuze groepen te hebben doorgezet. Weliswaar is de homotolerantie toegenomen bij (kerkse) PKN'ers en rooms-katholieken, maar hoe de acceptatie van gelijke rechten zich recentelijk heeft ontwikkeld binnen de meer behoudende (protestantse) groepen is grotendeels onbekend. Over ontwikkelingen in de homoacceptatie binnen niet-christelijke religies is evenmin veel met zekerheid te zeggen. Daar ontbreken simpelweg de gegevens voor.

Binnen behoudende groepen weinig verschil tussen leeftijdsgroepen

Onder rooms-katholieken en niet-gelovigen hebben jongeren over het algemeen positievere opvattingen over homoseksualiteit dan oudere groepsgenoten. Bij protestanten en moslims is dit niet of nauwelijks zo. Er zijn zelfs aanwijzingen dat jongeren uit de evangelische stroming en de 'overige' gereformeerden (buiten de PKN) negatievere denkbeelden hebben over homoseksualiteit dan de ouderen uit deze religieuze kringen. De jongere moslims scoren iets positiever op de algemene aanvaarding, maar wanneer gevraagd wordt naar de houding ten aanzien van het homohuwelijk of de acceptatie binnen het eigen gezin maakt leeftijd niet uit.

Wanneer we de houdingen van scholieren bezien, valt vooral op hoe negatief de opvattingen zijn van scholieren met een islamitische achtergrond. Ruim een derde vindt het vervelend om les te krijgen van een homoseksuele docent(e) en meer dan twee derde vindt het vies als twee jongens met elkaar zoenen. De reacties zijn bij scholieren met een andere religieuze achtergrond aanzienlijk minder negatief.

Etnische groepen

De (beperkte) acceptatie van homoseksualiteit binnen bepaalde etnische groepen is met name sinds begin deze eeuw een veelbesproken maatschappelijk thema. Dit onderzoek bevestigt dat tussen autochtonen en migranten uit niet-westerse landen de grootste verschillen bestaan. Wanneer de vier grote migrantengroepen tegen het licht worden gehouden, is er een duidelijk onderscheid in opvattingen tussen enerzijds de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders en anderzijds de Turkse en Marokkaanse Nederlanders.

Beperkte homoacceptatie bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders

Houdingen bij Marokkaanse en vooral Turkse Nederlanders zijn veelal niet positief. De helft van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders geeft expliciet aan homoseksualiteit (altijd) verkeerd te vinden, een meerderheid keurt het homohuwelijk niet goed en driekwart zou het problematisch vinden als hun kind homoseksueel zou zijn. Bij autochtone Nederlanders vindt één op de tien homoseksualiteit (bijna) altijd verkeerd, vindt vier vijfde het goed dat LHb'ers met elkaar mogen trouwen en heeft een zesde er problemen mee als hun kind een partner van hetzelfde geslacht zou hebben. De islamitische achtergrond van de Turkse en Marokkaanse groepen weegt sterk mee. De verschillen tussen Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn over het algemeen niet groot, maar op bepaalde punten zijn de opvattingen van de Turkse groep wat negatiever.

Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders

Een grote meerderheid van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders geeft aan dat LHВ'ers hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen en is voorstander van een huwelijk tussen LHВ'ers. Ongeveer een op de drie geeft aan moeite te hebben met een homoseksueel kind.

Een aanzienlijk deel van de Surinaamse Nederlanders is hindoeïstisch. Ook zij staan overwegend positief ten aanzien van homoseksualiteit, al vindt twee vijfde het problematisch wanneer hun kind een partner zou hebben van hetzelfde geslacht. Wanneer we kijken naar bepaalde kleinere geloofsgemeenschappen binnen Surinaamse of Antilliaanse kringen is de weerstand groter. Zo kan het homohuwelijk bij Jehova's Getuigen, de evangelische broederschap of leden van de pinkstergemeente op weinig goedkeuring rekenen. Ook zijn bezwaren tegen een homoseksueel kind in deze religieuze kringen nadrukkelijk aanwezig. Dit laat onverlet dat het merendeel van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders positief staat ten aanzien van homoseksualiteit.

Vluchtelingengroepen en Chinezen

Over de opvattingen omtrent homoseksualiteit van andere niet-westerse groepen is niet veel bekend. De algemene aanvaarding lijkt met name bij Iraanse Nederlanders groot. Deze groep is naar verhouding seculier en hoogopgeleid. Ook Iraakse, Afghaanse en Somalische Nederlanders, groepen met een islamitische achtergrond, zijn vaker dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders van mening dat LHВ'ers hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. Ongeveer twee derde van de Chinese Nederlanders geeft dit eveneens aan.

Opvattingen van westerse migranten over het algemeen positief

Opvattingen van de totale groep van westerse migranten en autochtone Nederlanders verschillen niet veel van elkaar. Maar dé westerse migrant bestaat niet, er zijn grote verschillen. De houdingen van scholieren uit de 'rijke' westerse landen zijn wat betreft de reactie ten aanzien van homoseksualiteit in de openbaarheid zelfs positiever dan die van autochtone Nederlanders.

Sinds begin deze eeuw is er een grote stroom van migratie uit Oost-Europa, met name uit Polen, op gang gekomen. Wat betreft de Poolse Nederlanders blijkt dat meer dan driekwart vindt dat LHВ'ers hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen.

In vergelijking met niet-westerse migrantengroepen is dit een vrij hoog deel. Kanttekening hierbij is dat de cijfers dateren uit 2009. De Poolse populatie in Nederland is sindsdien aanzienlijk veranderd. In Polen zelf is het minder gunstig gesteld met de homoacceptatie. Het is de vraag in hoeverre negatieve opvattingen onder deze nieuwe arbeidsmigranten worden onderschreven en 'meegenomen' naar Nederland. De signalen op basis van onderzoek naar recent gemigreerde Oost-Europese migranten lijken hier overigens niet op te duiden (Gijsberts en Lubbers 2013). Wel is het zo, dat van de westerse scholieren die niet tot de 'rijke' westerse landen behoren een relatief klein deel een LHВТ'er als vriend accepteert. Na de Turkse en Marokkaanse scholieren is bij hen het deel dat homoseksuele vrienden accepteert het kleinst.

Ontwikkelingen

Goede (kwantitatieve) informatie ontbreekt om ontwikkelingen binnen de diverse etnische gemeenschappen te schetsen. Het is wel mogelijk om te kijken naar verschillen tussen generaties. Over het algemeen staat de tweede generatie positiever ten aanzien van homoseksualiteit dan de eerste. Maar hoe dichterbij homoseksualiteit komt, des te breder worden opvattingen – positief dan wel negatief – binnen etnische groepen gedeeld. Zo denken Marokkaanse en Turkse Nederlanders van de tweede generatie hetzelfde over een homoseksueel kind als de eerste generatie: driekwart van hen zou hier expliciet problemen mee hebben.

Homoacceptatie op scholen

Etnische verschillen in homoacceptatie zijn al op jonge leeftijd aanwezig. We zien dit bijvoorbeeld in onderzoek bij scholieren. Met name Turkse en Marokkaanse scholieren denken negatief over homoseksualiteit. De reacties op homoseksualiteit in het openbaar zijn overwegend negatief en een groot deel zou een homoseksueel niet toelaten tot de vriendenkring. Ook geeft ruim een derde aan problemen te hebben met een homoseksuele docent(e). Op het voortgezet onderwijs zijn de houdingen van de ‘overige’ niet-westerse migranten relatief positief. Die staan dicht bij die van autochtone Nederlanders en ‘rijke’ westerse migranten.

Verschillen in homoacceptatie ontleed

In deze studie is de vraag gesteld, wat er achter verschillen in homoacceptatie schuilgaat. Verschillen in homoacceptatie tussen niet-gelovigen en gelovigen kunnen maar beperkt worden verklaard op basis van de bestudeerde achtergrondkenmerken. Gelovigen zijn weliswaar gemiddeld ouder, lager opgeleid, vaker woonachtig in minder stedelijke omgevingen en vaker van niet-westerse herkomst – ongunstige factoren voor homoacceptatie –, maar hiermee rekening houdend blijven er grote verschillen bestaan in homoacceptatie tussen gelovigen en niet-gelovigen.

De relatie tussen religie en houdingen ten aanzien van homoseksualiteit is krachtig. De invloed van andere factoren zoals opleiding, leeftijd of geslacht is veel kleiner. Zowel denominatie als mate van religiositeit – met name het onderschrijven van religieuze houdingen – zijn van invloed op homoacceptatie.

Ook etnische herkomst hangt sterk samen met de acceptatie van homoseksualiteit. Voor een belangrijk deel verloopt deze relatie via religie en het opleidingsniveau van de ouders. Migrantengroepen zijn gemiddeld religieuzer dan autochtonen en opgegroeid in een lager opgeleid herkomstmilieu; dit verklaart deels hun negatievere opvattingen ten aanzien van homoseksualiteit.

De tweede generatie heeft gemiddeld positievere opvattingen dan de eerste generatie, maar deze verschillen zijn volledig toe te schrijven aan andere factoren, met name het eigen opleidingsniveau en het opleidingsniveau van de ouders. Het opgroeien in de Nederlandse context lijkt voor de tweede generatie dus niet positief gewerkt te hebben bij hun homoacceptatie.

Een langer verblijf in Nederland leidt bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders wel tot positievere opvattingen over homoseksualiteit. Bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders werken twee doorgaans belangrijke motoren achter sociaal-culturele veranderingen bij migranten – verblijfsduur en generatie – niet op het gebied van toenemende homo-acceptatie.

Evaluëren en vooruitkijken

Deze studie heeft tevens als doel om vooruit te kijken. Hoe kan toekomstig onderzoek worden vormgegeven om (nog) beter zicht te krijgen op de acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen? De grootste kennishiaten worden hier kort genoemd.

Bij geen van de migrantengroepen of niet-christelijke religieuze groepen is goed vast te stellen hoe zij staan ten aanzien van de samengestelde maat die in beleid wordt gebruikt om homoacceptatie te monitoren. Ook is weinig bekend over hoe volwassen migranten aankijken tegen seksualiteit in de openbaarheid.

De laatste jaren is er een grote instroom geweest van Oost-Europese (arbeids)migranten, met name uit Polen. De informatie over de Poolse groep is summier en enigszins geda-teerd.

Een algemener punt is dat er behoefte is aan nieuw cijfermateriaal. Dit maakt het mogelijk om inzicht te krijgen in ontwikkelingen binnen etnische groepen. Hierover is nu op basis van kwantitatief materiaal weinig te zeggen.

Er is momenteel het minste zicht op de (recente) ontwikkelingen binnen die groepen waar de homoseksualiteit het moeilijkste ligt: de kleinere orthodox-christelijke groepen en de moslims. Het beeld dat wel zichtbaar is, stemt niet positief. Juist bij deze groepen ontbreken signalen dat homoacceptatie aan het toenemen is.

Ook is de vraag gesteld *hoe* de homoacceptatie in de toekomst het beste gemonitord kan worden. Op verzoek van het ministerie van OCW heeft het SCP een samenvattende maat ontwikkeld om homoacceptatie te kunnen monitoren. Deze maat is betrouwbaar en heeft oog voor de diverse theoretische dimensies van de sociale acceptatie. Echter, deze maat bevat elf items en drukt wellicht voor veel onderzoeken een (te) grote stempel op de enquête. In deze studie laten we zien dat een ‘smaller’ meetinstrument op basis van vier van die items ook valide en betrouwbaar is. Natuurlijk betekent minder items een verlies aan informatie, maar wanneer om praktische redenen niet alle elf items bestu-deerd kunnen worden, vormt de voorgestelde maat een goed alternatief.

Over de gehele lijn is homoacceptatie in Nederland toegenomen, maar er blijven groepen bestaan waar de denkbeelden over homoseksualiteit nog steeds overwegend negatief zijn. Initiatieven om de bespreekbaarheid en acceptatie van homoseksualiteit in deze kringen te vergroten, lijken derhalve niet overbodig. Om zicht te krijgen op de vraag in hoeverre dit soort pogingen daadwerkelijk effect sorteren, is het van groot belang de vinger goed aan de pols te houden.

Noot

- 1 Met 'rijke' westerse landen worden de volgende landen bedoeld: België, Duitsland, Luxemburg, Oostenrijk, Zwitserland, Italië, Spanje, Portugal, Frankrijk, Groot-Brittannië, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Finland, IJsland, USA, Australië, Canada en Nieuw-Zeeland. Alle andere herkomstgroepen die volgens de CBS-definitie worden gerekend tot westerse migranten vallen dus in de categorie 'overige westerse landen'. Dit zijn bijvoorbeeld de migranten uit Oost-Europa.

1 De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen

1.1 De acceptatie van homoseksualiteit in beeld

Uit internationaal vergelijkend onderzoek komt naar voren dat Nederlanders de minst negatieve houding hebben ten aanzien van homoseksualiteit (Kuyper et al. 2013). Sinds het midden van de jaren zestig is het aandeel dat negatief staat tegenover homoseksualiteit sterk afgenomen (Keuzenkamp et al. 2006). Toch is ook in Nederland tolerantie niet vanzelfsprekend. Zo blijven meldingen van discriminatie en vijandige bejegening tegen lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuelen (LHB'S)¹ aanhouden. Per week worden ongeveer drie meldingen van anti-homogeweld geregistreerd (Segerink 2013). Hoogstwaarschijnlijk is dit maar een (klein) deel van het daadwerkelijke aantal incidenten; veel slachtoffers willen geen aangifte doen bij de politie. Een paar incidenten, bijvoorbeeld rondom weggepeste homoseksuele stellen of uitgaansgeweld in Amsterdam, hebben veel aandacht gekregen in de landelijke media. Dit heeft het homovriendelijke imago van Nederland (en Amsterdam) onder druk gezet.

Homotolerantie is ook een belangrijk thema geworden in het debat over de multiculturele samenleving, onder andere door de felle discussie over uitspraken van imam El-Moumni en de opkomst van Pim Fortuyn begin deze eeuw. De acceptatie van homoseksualiteit lijkt moeizamer te verlopen bij bepaalde migrantengroepen, met name die met een islamitische achtergrond (Keuzenkamp 2010a; Huijnk en Dagevos 2012). Zo is het voor LHB-migranten vaak moeilijker om openlijk uit te komen voor de eigen seksuele voorkeur. Migranten, met name van Marokkaanse herkomst, zijn oververtegenwoordigd bij de daders van anti-homogeweld (zie bv. Buijs et al. 2009; Segerink 2013). Dit laat overigens onverlet dat het merendeel van de daders autochtoon is.

Ook binnen de autochtone bevolking zijn er bepaalde groepen waarvoor homoseksualiteit een heikel punt is. Vaak worden orthodoxe protestanten in dit verband genoemd (Keuzenkamp 2010b; Bos 2010).

Tegen deze achtergrond heeft de directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verzocht een verkennende studie uit te voeren naar de acceptatie van homoseksualiteit binnen etnische en religieuze groepen in Nederland. Het tegengaan van discriminatie, het bestrijden van geweld en het vergroten van de sociale acceptatie van homoseksualiteit zijn belangrijke pijlers van het LHB-beleid van de Nederlandse overheid (TK 2013-2016). Studies naar de acceptatie van homoseksualiteit in religieuze of etnische kringen zijn hoofdzakelijk kwalitatief van aard. Deze geven een gedetailleerde inkijk in de processen die zich afspelen (of hebben afgespeeld) binnen bepaalde groepen (zie bv. Bos 2010; Ganzenvoort et al. 2010; Keuzenkamp 2010a). Hieruit komt het beeld naar voren, dat ook bij etnische en religieuze minderheden zich voorzichtig positieve veranderingen voltrekken in de omgang met homoseksualiteit. Tegelijkertijd lijken er grote verschillen te zijn in homoacceptatie tussen religieuze en etnische groepen en het tempo

waarin veranderingen plaatsvinden. Voor zover ons bekend is, zijn er echter geen grootschalige kwantitatieve studies geweest naar de homoacceptatie van religieuze of migrantengroepen in Nederland. Hierdoor is er bijvoorbeeld weinig ‘hard cijfermateriaal’ over ontwikkelingen of de wijze waarop diverse groepen zich tot elkaar verhouden.

Een belangrijk doel van dit onderzoek is om te zien in hoeverre op basis van bestaande data een beeld te geven is van de acceptatie van homoseksualiteit en de ontwikkeling daarvan binnen zo veel mogelijk verschillende etnische en religieuze groepen. Maar dat niet alleen. De huidige studie kan in een notendop worden omschreven aan de hand van drie doelstellingen: inventariseren, beschrijven en vooruitkijken. Deze doelstellingen laten zich vertalen in de volgende onderzoeksvragen:

- 1 Welke geschikte kwantitatieve gegevens zijn er beschikbaar over de acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland? (inventariseren)
- 2 Wat is de huidige stand van zaken en welke ontwikkelingen zijn er zichtbaar in de acceptatie van homoseksualiteit van diverse etnische en religieuze groepen in Nederland? (beschrijven)
- 3 Hoe kan toekomstig onderzoek worden vormgegeven om (nog) beter zicht te krijgen op de acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen? (vooruitkijken)

1.2 De inventarisatie van bestaand materiaal

Het huidige onderzoek heeft het karakter van een metastudie. Alle geschikte data die relevant zijn voor de beantwoording van de onderzoeksvragen worden bijeengebracht. De afweging om een bepaalde bron al dan niet te gebruiken, is gebaseerd op een aantal criteria. Het spreekt voor zich dat in een bron informatie beschikbaar moet zijn over zowel de acceptatie van homoseksualiteit als de etnische en/of religieuze groep waartoe iemand behoort. Daarnaast is het van belang dat de aantallen per groep groot genoeg zijn om tot betrouwbare uitspraken te komen. We hanteren een ondergrens van minimaal vijftig respondenten per groep, maar meestal zijn de aantallen per groep aanzienlijk groter.²

Ook de kwaliteit – bijvoorbeeld op het gebied van representativiteit – is meegenomen bij de afweging om bepaald materiaal al dan niet te gebruiken. Van de bronnen waaruit is geput, is in de bijlage informatie toegevoegd over de achtergrond van de studie (zie bijlage B1, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). Hierin staat onder andere informatie over de doelstelling van de studie, de omvang en representativiteit van de steekproef, en de respons.

Bij het in beeld brengen van de homoacceptatie van migranten zijn we terughoudend met het gebruik van algemene studies onder de Nederlandse bevolking. Migrantenrespondenten zijn in dit soort studies vaak niet representatief voor de migrantenpopulatie. Bepaalde migrantengroepen zijn moeilijk te bereiken, zoals de lager opgeleiden of migranten die het Nederlands niet (goed) beheersen (Feskens et al. 2010).

Dit zijn juist groepen die traditionele of conservatieve opvattingen hebben over bijvoorbeeld familie- of seksuele relaties (Huijnk en Dagevos 2012). Het gebruik van algemene samples kan dan een vertekend beeld geven van de homoacceptatie van deze groepen. We putten dus zo veel mogelijk uit databestanden die specifiek verzameld zijn om de posities van migranten in beeld te brengen.

Vanzelfsprekend is representativiteit ook bij onderzoek naar religieuze groepen van belang. Voor hen is het wellicht eveneens zo dat de groep met behoudende opvattingen (vaak) ondervertegenwoordigd is in survey-onderzoek. Bij religieuze groepen is de mate van representativiteit echter minder goed vast te stellen. In tegenstelling tot etnische herkomst zijn er bijvoorbeeld geen populatiegegevens beschikbaar over de religieuze groep waartoe iemand zich rekent.

Bij het in kaart brengen van de homoacceptatie van religieuze groepen kiezen we ervoor om zo veel mogelijk bronnen te gebruiken. Wanneer uitkomsten uit verschillende bronnen in dezelfde richting wijzen, sterkt dat het idee dat we daadwerkelijk een bepaald maatschappelijk patroon te pakken hebben. Wanneer bepaalde resultaten diffuus of inconsistent zijn, zullen we dit aangeven en terughoudend zijn met de conclusies.

Deze eerste inventariserende stap zal grotendeels buiten het zicht van de lezer plaatsvinden. Hoofdzakelijk zullen de uitkomsten van dit proces zichtbaar zijn: de bronnen voor het beschrijven van de homoacceptatie die zijn gewogen en geschikt bevonden. Dit betekent niet dat er geen kanttekeningen te plaatsen zijn bij de gebruikte databronnen. In hoofdstuk 5 worden deze bronnen bediscussieerd en wordt de vraag gesteld in hoeverre cijfers wellicht vertekend zijn.

Uiteindelijk is geput uit bronnen van diverse onderzoeksvelden. Natuurlijk bronnen op het gebied van homoacceptatie en de integratie van migranten, maar ook bronnen uit studies naar bijvoorbeeld religie of culturele waarden. Het merendeel van de gebruikte databronnen bestaat uit meerdere jaargangen. De gebruikte bronnen zijn:

- I LHB-studies: Acceptatie van homoseksualiteit / Opinie homo- en biseksualiteit (HOMO).
- II Migrantenstudies: Survey integratie minderheden (SIM), Survey integratie nieuwe groepen (SING), Leefsituatie allochtonen stedelingen (LAS), Nederlandse longitudinale levensloop studie (NELLS), early Socio-cultural integration processes among new immigrants in Europe (SCIP).
- III Religiestudies: Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland (SOCON).
- IV Waardenstudies: World Values Survey (WVS), European values survey (EVS), European social survey (ESS), Culturele veranderingen (CV).
- V Familiestudies: Netherland kinship panel study (NKPS), Familie-enquête Nederlandse bevolking (FNB).
- VI Scholierenstudies: Health behaviour in school-aged children (HBS-C), Sociale veiligheid LHBT-jongeren (SVO).
- VII Overige studies: Nationaal kiezersonderzoek (NKO) (politiek), Leefsituatie index (SLI) (kwaliteit van leven).

1.3 De acceptatie beschreven

De eerste inventariserende stap is noodzakelijk om zo goed mogelijk de acceptatie van homoseksualiteit van etnische en religieuze groepen in Nederland te beschrijven. Drie overkoepelende vragen staan hierbij centraal:

- 1 Hoe is het gesteld met de homoacceptatie van religieuze en etnische groepen?
- 2 Welke ontwikkelingen zijn zichtbaar in de homoacceptatie van religieuze en etnische groepen?
- 3 Welke rol spelen achterliggende factoren bij de homoacceptatie van religieuze en etnische groepen?

Tot nu toe is er in algemene termen gesproken over etnische en religieuze groepen in Nederland. Het etnische en religieuze landschap in Nederland is echter zeer pluriform. Het doel is om een zo breed mogelijk beeld te geven van de etnische en religieuze diversiteit in homoacceptatie. De beschikbare databronnen zijn hierbij leidend. Als er geschikte (kwantitatieve) bronnen beschikbaar zijn over de homoacceptatie van een specifieke religieuze of etnische groep, worden deze beschreven. De meeste onderzoeken die we gebruiken, zijn studies onder volwassenen. We richten ons daarnaast een aantal keer specifiek op houdingen van scholieren (basis- en voortgezet onderwijs).

Religieuze groepen

De religieuze groepen zijn onderscheiden op basis van de godsdienst of religie waar-toe iemand zichzelf rekent. Het kerkelijk leven wordt in Nederland in kwantitatief opzicht gedomineerd door twee kerkgenootschappen, de rooms-katholieke kerk en de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) (Schmeets 2013; De Hart 2014). De PKN is een samenvoeging van vrijwel alle leden van de vroegere Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk. Buiten de PKN en de rooms-katholieke kerk zijn er veel kleine christelijke kerken en stromingen actief in Nederland, onder meer binnen de gereformeerde groepen en de evangelische stroming. Daarnaast zijn er de afgelopen decennia steeds meer aanhangers van niet-christelijke godsdiensten bij gekomen. De islam vormt binnen die groep de grootste religie. In hoofdstuk 2 wordt in de inleiding dieper ingegaan op de achtergronden van de (relevante) religieuze groepen in Nederland.

In deze studie hanteren we de term ‘gelovigen’ als verzamelnaam voor alle mensen die zichzelf beschouwen als behorend tot een bepaalde religieuze groep. De diverse religieuze groepen worden onderling vergeleken, en met personen die zich niet tot een godsdienst of religie rekenen (niet-gelovigen). Binnen religieuze groepen is er eveneens veel variatie. Soms is het niet zozeer de religieuze denominatie, als wel de mate van religiositeit die bepalend is voor houdingen ten aanzien van homoseksualiteit (Keuzenkamp en Kuyper 2013; Kuyper et al. 2013). Ook hieraan zal aandacht worden besteed. De mate van religiositeit wordt hoofdzakelijk afgemeten aan het bezoek van een religieuze bijeenkomst. Daarnaast kijken we naar de mate waarin religieuze opvattingen

worden onderschreven of belang wordt gehecht aan de eigen religie. Waar mogelijk, bekijken we wat de invloed is van de mate van religiositeit op de acceptatie van homoseksualiteit.

Etnische groepen

Bij de etnische groepen ligt de focus voor een groot deel bij de niet-westerse migrantengroepen. Ongeveer twee derde van deze groep bestaat uit de vier grote migrantengroepen: Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. We kijken hoe deze groepen omgaan met homoacceptatie, maar niet-westerse migrantengroepen die geringer van omvang zijn, zoals migranten uit de vluchtelingengroepen en Chinese Nederlanders, en westerse migranten komen eveneens aan bod. Die laatste groep is het afgelopen decennium hoofdzakelijk gekleurd door Oost-Europeanen, vooral Polen.

De homoacceptatie van al deze groepen is het onderwerp van hoofdstuk 3, waar ook kort wordt ingegaan op de achtergronden van de diverse migrantengroepen in Nederland.

Dimensies van homoacceptatie

Houdingen ten aanzien van homoseksualiteit zijn complex van aard, zowel in vorm en gradatie als inhoud (Kuyper en Bakker 2006). De acceptatie van homoseksualiteit kan uiteen worden gelegd in diverse dimensies (zie bv. Yang 1997; Van de Meerendonk 2005; Adolfsen et al. 2010); in Nederland worden vaak vier dimensies onderscheiden (Keuzenkamp et al. 2006). De eerste betreft 'algemene aanvaarding': de waardering en beoordeling van homoseksualiteit in het algemeen. De tweede dimensie gaat over gelijke rechten en (anti-)discriminatie: in hoeverre moeten homo's en hetero's gelijke rechten hebben, bijvoorbeeld op het terrein van het huwelijk en adoptie? Reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid vormen de derde dimensie. Hoe reageert men wanneer homoseksualiteit openlijk zichtbaar is? Wat vindt men er bijvoorbeeld van als twee homomannen elkaar op straat zoenen en in hoeverre is dat anders dan als het om een heteropaar zou gaan? De vierde dimensie heeft betrekking op de reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving. Wat vindt men er bijvoorbeeld van om homoseksuele vrienden of burens te hebben?

Op verzoek van het ministerie van o c w is er een samenvattende maat voor homoacceptatie ontwikkeld, die recht doet aan de diverse onderliggende dimensies (zie ook kader 2.2; Keuzenkamp 2007). Deze maat wordt onder andere als beleidsindicator gehanteerd om ontwikkelingen in homoacceptatie te monitoren.

We beschrijven de acceptatie van homoseksualiteit van religieuze en etnische groepen in respectievelijk hoofdstuk 2 en 3. Waar dat mogelijk is, beginnen we met een beschrijving van homoacceptatie op basis van de samenvattende maat. Daarna gaan we dieper in op de opvattingen over de vier onderliggende dimensies.

Ontwikkelingen in beeld

Veranderingen worden idealiter geschetst aan de hand van een panelstudie: dezelfde individuen worden in de loop der tijd gevolgd. Op het vlak van homoacceptatie is echter voor zover bekend nooit een uitgebreide panelstudie uitgevoerd. Om toch grip te

krijgen op ontwikkelingen, hanteren we twee andere invalshoeken. Allereerst kijken we hoe de acceptatie van religieuze groepen zich in de tijd heeft ontwikkeld op basis van meerdere jaargangen van een bepaald onderzoek (*sequentieel cross-sectioneel*), maar dit is niet altijd mogelijk; niet elk onderzoek wordt herhaald. Om toch een idee te krijgen van (mogelijke) veranderingen binnen een groep, kunnen vervolgens verschillen tussen leeftijdsgroepen en – in het geval van migranten – tussen generaties inzicht verschaffen. Hier is behoedzaamheid geboden wat betreft de interpretatie. Wanneer bijvoorbeeld rooms-katholieke jongeren positiever staan ten aanzien van homoseksualiteit dan hun oudere geloofsgenoten hoeft dit niet direct te betekenen dat rooms-katholieken positiever (zijn) gaan denken over homoseksualiteit. Het kan zijn dat er alleen sprake is van een leeftijdseffect en dat rooms-katholieke jongeren op latere leeftijd minder positief gaan denken over homoseksualiteit.

De rol van achterliggende kenmerken bij religieuze en etnische verschillen in acceptatie

Bij etnische en religieuze verschillen in homoacceptatie is het van belang om inzicht te krijgen in de mate waarin deze verschillen kunnen worden toegeschreven aan achterliggende kenmerken, zoals opleiding of leeftijd. Migrantengroepen zijn bijvoorbeeld over het algemeen lager opgeleid, en een lagere opleiding gaat samen met minder homoacceptatie (Huijnk en Dagevos 2012). Staan migrantengroepen nog steeds negatiever ten aanzien van homoseksualiteit als we rekening houden met dit lagere opleidingsniveau? Of, hoe zien verschillen tussen mensen met en zonder godsdienst eruit als we verschillen in leeftijd in acht nemen? In hoofdstuk 4 komen dit soort vragen aan bod.

De (sterke) band tussen etnische herkomst en religie

In de beschrijvende hoofdstukken wordt de homoacceptatie in etnische en religieuze kringen apart gepresenteerd. Dit is een wat kunstmatig onderscheid. Religie en etnische herkomst zijn immers vaak nauw verbonden. Migrantengroepen zijn bijvoorbeeld vaker gelovig en bepaalde religieuze stromingen komen hoofdzakelijk voor bij specifieke etnische groepen. Daarnaast laten de beschikbare data het soms niet toe om dit harde onderscheid te maken. Zo weten we van bepaalde religieuze stromingen, zoals het boeddhisme en hindoeïsme, alleen iets over de homoacceptatie binnen specifieke etnische groepen. Aan het eind van hoofdstuk 3 gaan we hierop dieper in en presenteren we de houdingen van etnisch-religieuze groepen, zoals Surinaamse hindoes of Chinese boeddhisten. In de verdiepende analyses van hoofdstuk 4 zal eveneens aandacht worden geschonken aan de ‘driehoeksverhouding’ tussen religie, etnische herkomst en de acceptatie van homoseksualiteit.

Veel meer beschrijvend dan duidend

Deze studie is vooral beschrijvend van aard. Het valt buiten het bestek van dit rapport om alle gesignaleerde verschillen en ontwikkelingen tussen en binnen groepen diepgaand inhoudelijk te duiden. In de concluderende paragrafen zullen we de gesignaleerde patronen wel in een breder perspectief plaatsen. Maar verregaande bespiegelingen over de

achtergronden van de acceptatie binnen specifieke etnische of religieuze groepen vormen geen onderdeel van deze studie, hoe interessant en relevant deze ook zijn.

1.4 Blick op de toekomst

Het derde doel van deze studie is vooruit kijken (hoofdstuk 5). Hoe kan – in het licht van de bevindingen uit deze studie – toekomstig onderzoek naar homoacceptatie in religieuze en etnische kringen worden vormgegeven? Deze vraag heeft een inhoudelijke en een methodische kant. De inhoudelijke verkenning richt zich op de vraag waar de lacunes in het huidige onderzoek zich bevinden. Bij wie moet er naar wat onderzoek worden gedaan? Het methodologische aspect richt zich op de vraag *hoe* de homoacceptatie in de toekomst het beste gemonitord kan worden. Relevant is in hoeverre vervolgonderzoek dient aan te sluiten op het bestaande onderzoek. Voor het volgen van ontwikkelingen in de tijd is het bijvoorbeeld noodzakelijk om gelijke metingen te hanteren.

Noten

- 1 Tegenwoordig wordt vaak de afkorting LHBVT gebruikt wanneer het gaat om minderheidsgroepen rondom seksuele gerichtheid. Naast lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuelen worden hiermee ook de transgenders (T) bedoelt. Deze studie richt zich specifiek op de acceptatie van homoseksualiteit, de houding ten aanzien van transgenders komt niet aan bod.
- 2 Soms kijken we ook naar verschillen binnen etnische of religieuze groepen, bijvoorbeeld naar generatie of naar leeftijd. Hierbij hanteren we een ondergrens van 25 respondenten per categorie.

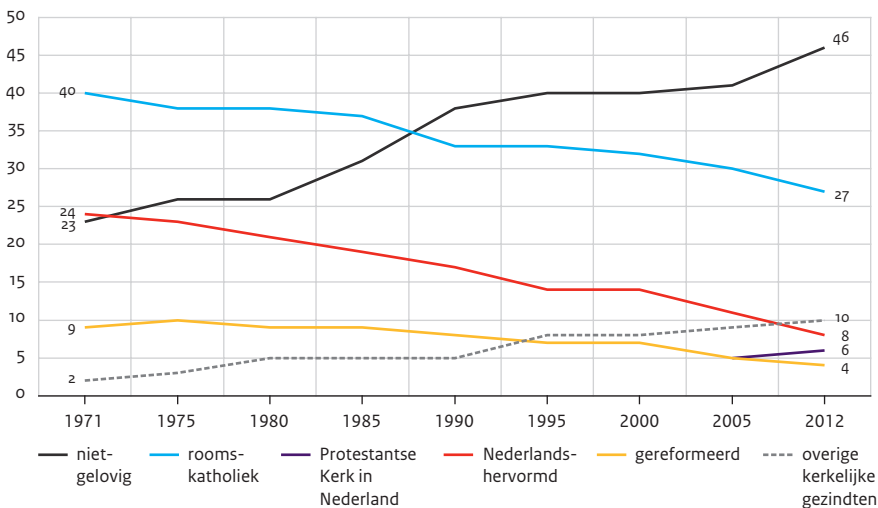
2 Homoacceptatie in religieuze kringen

2.1 Inleiding en achtergrond

Nederland is een van de meest gesecculariseerde landen van de wereld (De Hart 2014). Het maatschappelijk leven heeft zich in toenemende mate gescheiden van kerk en geloof ontwikkeld. In 2012 rekt iets meer dan de helft van de Nederlandse bevolking zich tot een religieuze of levensbeschouwelijke groep (figuur 2.1). Sinds eind vorige eeuw is de groep van niet-gelovigen in omvang het grootste. Van de gelovigen in Nederland bezoekt ongeveer een zesde regelmatig – minstens een keer per maand – een religieuze bijeenkomst (Schmeets 2013).

Figuur 2.1

Ontwikkeling religieuze groepen in de Nederlandse bevolking, 1971-2012 (in procenten)

Bron: CBS (POL5'71-'09); CBS (GE'12)

Van degenen die zich tot een godsdienstige groepering rekenen is het merendeel christelijk. Het deel dat aangesloten is bij een christelijke kerk is sinds de jaren zeventig gehalveerd. De christelijke kerk kent in Nederland van oudsher twee hoofdstromen: het rooms-katholicisme en het protestantisme.

De grootste groep van gelovigen wordt gevormd door de rooms-katholieken. In 2012 beschouwde iets meer dan een kwart van de Nederlanders zich als rooms-katholiek. De rooms-katholieke kerk is wereldwijd georganiseerd onder één leider, de paus. Het aandeel rooms-katholieken in de Nederlandse bevolking neemt sterk af.

De ontkerkelijking blijkt ook uit de teruggang in kerkbezoek, deelname aan kerkelijke rituelen, het aantal kerkgebouwen en kerkelijke gemeenschappen en de afname van rekrutering van professionals (De Hart 2014).

De protestantse groep is bepaald geen homogene categorie. De historie kenmerkt zich door vele scheuringen en samensmeltingen van verschillende protestantse kerkgenootschappen. Sinds eind negentiende eeuw waren twee kerkelijke gezindten dominant: de Nederlands hervormden en de gereformeerden. Op 1 mei 2004 is de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) opgericht. De PKN is een samenvoeging van vrijwel alle leden van de vroegere Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland, en de (veel kleinere) Evangelisch-Lutherse Kerk.

Voordat de PKN was opgericht, konden in Nederland grofweg vier soorten gereformeerden worden onderscheiden: de hervormd-gereformeerden ('Bonders'), de synodaal gereformeerden, de bevindelijk gereformeerden en de orthodox-gereformeerden. De hervormd-gereformeerden en de synodaal gereformeerden zijn grotendeels opgegaan in de PKN, de bevindelijk gereformeerden en de orthodox-gereformeerden bevinden zich buiten de PKN. Binnen de PKN zijn er dus zowel vrijzinnige als orthodoxe gemeenten.

Onder orthodox-protestanten is een andere stroming steeds nadrukkelijker naar voren gekomen: de evangelische stroming. Deze familie van denominaties kenmerkt zich onder andere door de beleving van de persoonlijke band met Jezus Christus en het willen delen en uitdragen van deze ervaring aan hen die niet of slechts op een conventionele manier christen zijn (Bos 2010). Ondanks het feit dat Nederland de afgelopen veertig jaar in hoog tempo is ontkerkelijkt, hebben veel evangelische gemeenten een groei door gemaakt (De Hart 2014). Binnen de evangelische familie nemen de pinkstergemeenten een bijzondere plaats in. Niet alleen vanwege hun forse groei in omvang, maar ook vanwege het 'spreken in tongen'. Het succes van de afzonderlijke gemeentes hangt vaak sterk af van de charismatische aantrekkingskracht van de voorganger.

Migratie heeft de afgelopen decennia geleid tot steeds meer aanhangers van niet-christelijke godsdiensten. De arbeidsmigratie van Marokkanen en Turken in de jaren zestig en de daaropvolgende gezinsmigratie betekende een sterke toename van het aantal moslims in Nederland. De islam is inmiddels na het christendom de grootste religie in Nederland. Het aantal moslims wordt geschat op rond de 825.000, ongeveer 4% van de bevolking (Schmeets 2013).

De islam kent geen centraal leergezag, er is niet één religieus-spiritueel leider, zoals de paus binnen de rooms-katholieke kerk. Binnen de islam zijn twee hoofdstromingen te onderscheiden: de sjiitische en de soennitische. De soennieten vormen zowel wereldwijd (85%) als in Nederland de grootste islamitische groep. De twee stromingen zijn ontstaan ten gevolge van onder andere een conflict over de opvolging van Mohammed. Sjiieten erkennen bovendien een aantal overleveringen die soennieten afwijzen en staan zichzelf meer vrijheid toe in het interpreteren van de islam (Luyendijk 2001; Maliepaard en Gijsberts 2012).

De alevieten zijn een afsplitsing van de sjiieten. In Turkije vormen de alevieten een religieuze minderheidsgroep. Ook in Nederland bevindt zich een Turks-alevitische gemeenschap. Het grootste deel van de moslims in Nederland, circa twee derde deel, is van Turkse of Marokkaanse herkomst. Het aantal autochtone moslims is gering, naar schatting 13.000 (Maliepaard en Gijsberts 2012).

In vergelijking met moslims, is het aantal aanhangers van het boeddhisme en het hindoeïsme veel kleiner. Hoe groot deze groepen precies zijn is niet bekend. De meeste hindoes in Nederland zijn verre nazaten van Indiërs die in de negentiende eeuw naar Suriname werden gehaald om te werken op de plantages. Ook het hindoeïsme bestaat uit verschillende stromingen, met elk hun eigen heiligen, leraren en goden. Het aantal hindoes in Nederland wordt geschat op circa 150.000 (De Hart 2014).

De boeddhistische groep bestaat voor een deel uit migranten, met name van Chinese en Thaise afkomst, maar ook voor een belangrijk deel uit autochtone Nederlanders. Anders dan in bijvoorbeeld de christelijke kerken is er geen registratie van 'belijdende' leden. De omvang van de groep wordt geschat op hooguit 170.000, maar kan beduidend lager liggen (De Hart 2014; Van den Berg en De Hart 2008).

Homoacceptatie in religieuze kringen

Er zijn diverse gronden waarop bepaalde religieuze groepen homoseksualiteit afwijzen. Een deel wijst af vanuit de veronderstelling dat homoseksualiteit in strijd is met bepaalde religieuze voorschriften. Daarnaast strookt homoseksualiteit vaak niet met religieuze idealen over het huwelijk en gezinsvorming, en niet met ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Verder wordt (mannelijke) homoseksualiteit nadrukkelijk gerelateerd aan promiscuïteit. Overigens zijn opvattingen over mannelijkheid, vrouwelijkheid en 'promiscuïteit' ook bij niet-gelovigen van invloed op hun opvattingen over homoseksualiteit. Zij passen niet in het plaatje van de als 'natuurlijk' beschouwde normen van mannelijk en vrouwelijk gedrag (Buijs et al. 2009). Homo's zijn in deze optiek geen echte mannen en lesbiennes geen echte vrouwen.

Van oudsher hebben zowel de rooms-katholieke kerk als de meeste protestantse kerken een negatieve of zelfs vijandige houding tegenover homoseksualiteit. Tegenwoordig wordt binnen het christendom zeer verschillend gedacht over homoseksualiteit. Het traditionele standpunt van de rooms-katholieke kerk is dat op basis van verschillende Bijbelteksten homoseksualiteit wordt verworpen.¹ Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de homoseksuele gerichtheid en homoseksualiteit. De homoseksuele *medemens* wordt wel geaccepteerd, maar homoseksueel *gedrag* niet (Bos 2010). In Nederland staan veel rooms-katholieken ver af van het Vaticaan en de 'officiële leer'. Het vertrouwen van rooms-katholieken in kerken en godsdienstige organisaties is verhoudingsgewijs laag (De Hart 2014).

Het al dan niet aanvaarden van homoseksualiteit is tegenwoordig een belangrijk punt waarop protestantse kerken zich van elkaar onderscheiden. Bos (2010) maakt in dit verband het onderscheid tussen 'mainline' protestanten en behoudende protestanten.

Binnen het protestantisme is er bijvoorbeeld de vrijzinnige stroming, waarin vrijheid van denken en geloven op basis van eigen inzichten centraal staat. In die zin is het de tegenpool van het orthodox-protestantisme, waar ervan wordt uitgegaan dat de Bijbel Gods woord is. Mainline protestanten zijn met name in de PKN en daaraan verbonden kerkgenootschappen te vinden. Homoseksualiteit is onder deze groep van protestanten (grotendeels) geaccepteerd.

Dit geldt niet voor de behoudende protestanten. Deze categorie is zeer divers en bevat zowel gereformeerde als evangelische groeperingen. Het betreft hoofdzakelijk denominaties buiten de PKN. Voor de evangelische groepen geldt dat de communicatiemiddelen bij het verspreiden dan wel modern mogen zijn, de standpunten zelf zijn behoudend, ook waar het homoseksualiteit betreft (Bos 2010; De Hart 2014).

Homoseksualiteit stuit in islamitische kringen op godsdienstige bezwaren. Vrijwel alle religieuze leiders uiten zich negatief over homoseksualiteit. De afwijzing van homoseksualiteit berust op teksten van de Koran en uitspraken van de profeet Mohammed, en op opvattingen over de natuurlijke orde der dingen (Peters en Vellenga 2007). Homoseksueel gedrag wordt veelal beschouwd als een zonde die verbonden is met een westerse levensstijl. De sterke afwijzing kan ook als reactie op verwestering worden beschouwd (Peters en Vellenga 2007).

De acceptatie in beeld gebracht

Bij de beschrijvingen van homoacceptatie in religieuze kringen proberen we recht te doen aan de diverse richtingen en stromingen. Het hangt van de specifieke bron af in hoeverre dit mogelijk is (zie kader 2.1). De meeste (recente) bronnen maken de acceptatie van niet-gelovigen, PKN'ers en rooms-katholieken onderling vergelijkbaar. Daarnaast zullen we ingaan op de acceptatie binnen kleinere protestantse groepen, zoals de groep 'overig gereformeerden' (buiten de PKN) en gelovigen uit de evangelische stroming. Voor de islam richten we ons op de gehele groep van moslims, alsmede op de verschillen binnen de groepen (sjiïeten, soennieten en alevieten). De gegevens over moslims zijn hoofdzakelijk gebaseerd op gegevens van Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Een aantal religieuze stromingen en kerkgenootschappen, zoals het boeddhisme, hindoeïsme en de pinkstergemeenten komt in hoofdstuk 3 aan bod. Van deze groepen kunnen we geen goed representatief beeld geven voor de totale Nederlandse bevolking, alleen voor specifieke etnische groepen.

Hieronder geven we een beschrijving van de homoacceptatie op basis van de samenvattende maat. Daarna gaan we dieper in op hoe er wordt gedacht over de vier onderliggende dimensies. Bij de beschrijvingen richten we ons ook op de mate van religiositeit. Bij opvattingen over homoseksualiteit speelt de mate van orthodoxie een belangrijke rol. Hoe streng iemand in de geloofsleer staat, kan bijvoorbeeld in christelijke kringen worden afgeleid uit de opvatting dat de Bijbel het woord van God is en het geloven in een hemel, hel en de duivel. Echter, in veruit de meeste studies is de mate van orthodoxie niet gevraagd.² Wij zullen de mate van religiositeit hoofdzakelijk afmeten aan het bezoeken van religieuze bijeenkomsten. De nadruk op kerkgang is voornamelijk

praktisch van aard: het is de meest bevroegde indicator van religiositeit in survey-onderzoek. We maken het onderscheid tussen enerzijds gelovigen die ten minste wekelijks naar de kerk gaan en anderzijds gelovigen die minder vaak dan wekelijks gaan. Voor de eerste groep hanteren we voor de christelijke groepen in het vervolg de term ‘kerks’. Na de standbeschrijvingen gaan we in op de ontwikkelingen in de tijd (§ 2.7), verschillen tussen leeftijdsgroepen (§ 2.8) en specifiek de houdingen van scholieren (§ 2.9).

Kader 2.1 Toelichting op databronnen en vraagstellingen

In bijlage B1 (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport) is van alle gehanteerde bronnen beschreven welke vraagstellingen en antwoordcategorieën zijn gehanteerd. De diversiteit in antwoordcategorieën draagt eraan bij, dat de relatieve omvang van de diverse religieuze groepen varieert tussen de databronnen. Ook verschillen in vraagstelling zijn van invloed hierop. Voor de bepaling van de denominatie maakt het bijvoorbeeld uit of een een- of tweetrapsvraag is gebruikt. Bij een eentrapsvraag wordt één vraag gesteld om te bepalen of een persoon zich rekent tot een kerkelijk gezindte of levensbeschouwelijke groepering, waarbij een aantal categorieën wordt voorgelegd. Bij een tweetrapsvraag wordt eerst gevraagd of men zich tot een godsdienst rekent en vervolgens vastgesteld tot welke religieuze groepering de gelovigen behoren. Bij een dergelijke vraagstelling is het aandeel niet-religieuzen aanmerkelijk hoger.

Wat betreft homoacceptatie zullen soms stellingen gebruikt worden die negatief gesteld zijn, andere keren juist positief geformuleerde stellingen. Over het algemeen presenteren we het percentage dat het eens is met een bepaalde stelling. Dit betekent dus dat de ene keer cijfers verwijzen naar homonegativiteit, de andere keer naar homoacceptatie. Hierbij is het goed om te realiseren dat als 80% het eens is met de stelling dit niet automatisch betekent dat 20% het niet eens is met de stelling. Er is immers bijna altijd een deel dat neutraal antwoordt.

2.2 De samenvattende maat voor homoacceptatie

De samenvattende maat die het ministerie van o c w hanteert voor de monitoring van homoacceptatie bestaat uit elf items (zie kader 2.2).

Kader 2.2 De samenvattende maat voor homoacceptatie toegelicht

De samenvattende maat bestaat uit elf items die elk verwijzen naar één van de vier dimensies. De antwoordcategorieën van de diverse stellingen variëren van 1 tot en met 5. Omdat niet alle items ‘in dezelfde richting’ zijn geformuleerd, zijn sommige items opnieuw gecodeerd. Vervolgens is voor elke respondent een gemiddelde score berekend op basis van de elf items, waarbij een hogere score correspondeert met een meer positieve houding ten aanzien van homoseksualiteit. In navolging van eerdere studies worden houdingen die lager liggen dan 2,5 beschouwt als negatief (Keuzenkamp 2010a; Keuzenkamp en Kuyper 2013) en richten we ons op dat deel dat negatief scoort.

De maat bestaat uit de hieronder gepresenteerde dimensies en bijbehorende items.

Kader 2.2 (vervolg)

Algemene aanvaarding

- homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen;
- seks tussen twee lesbische vrouwen vind ik walgelijk;
- seks tussen twee homoseksuele mannen vind ik walgelijk;
- homoseksuele mannen zijn eigenlijk geen echte mannen.

Gelijke rechten en (anti-)discriminatie

- homoseksuele paren moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen;
- het homohuwelijk dient te worden afgeschaft.

Reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid

- ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen;
- ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen;
- als ik een man en een vrouw hand in hand zie lopen heb ik daar minder moeite mee dan wanneer ik twee mannen hand in hand zie lopen.

Reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving

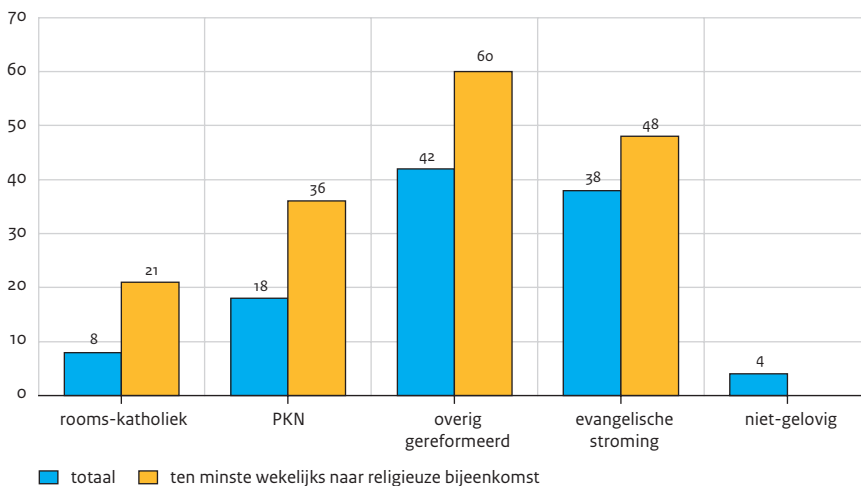
- is het aanvaardbaar als een dochter of zoon samenwoont met een vaste partner van hetzelfde geslacht;
  - ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares.
-

In lijn met eerder onderzoek (zie bv. Keuzenkamp en Kuyper 2013) presenteren we het deel dat negatief scoort op deze acceptatiemaat. Bij niet-gelovigen is het aandeel dat negatief scoort op de algemene maat voor homoacceptatie klein (4%; figuur 2.2). Bij alle religieuze groepen is het deel dat moeite heeft met homoseksualiteit groter (kader 2.3). Tussen rooms-katholieken en de diverse protestantse groepen (PKN, evangelische stroming en overig gereformeerd) is een duidelijk onderscheid in homoacceptatie waar te nemen. Van de rooms-katholieken heeft 8% een negatieve houding, bij de protestantse groepen is dit aandeel ongeveer twee (PKN) tot vijf keer (overig gereformeerd en evangelische stroming) hoger.

Bij alle religieuze groepen is de afwijzing van homoseksualiteit aanzienlijk groter bij de kerksen. Binnen de groep kerksen, staat ongeveer één op de vijf rooms-katholieken, één op de drie PKN'ers, één op de twee evangelischen en zes op de tien uit de groep overig gereformeerd negatief ten aanzien van homoseksualiteit.

Figuur 2.2

Homonegativiteit (samenvattende maat), 2012/2009-2012, gestapeld (in procenten)

Bron: SCP (CUL'12); SCP/OCW (HOMO'09-'12)

Kader 2.3 Vergelijken van verschillende gegevens

In deze studie presenteren we een aantal keer de cijfers van niet-gelovigen, rooms-katholieken, PKN'ers, evangelischen en overig gereformeerd in een tabel of figuur (zie bv. figuur 2.1 of tabel 2.1). De cijfers van de eerste drie groepen zijn gebaseerd op het onderzoek Culturele veranderingen 2012. De HOMO-studies zijn gebruikt om te rapporteren over twee kleinere protestantse groepen, de overig gereformeerden en gelovigen uit de evangelische stroming. De overig gereformeerden zijn gelovigen die zich gereformeerd noemen, maar zich niet tot de PKN rekenen. Dit zijn bijvoorbeeld gereformeerden die zich bevindelijk of orthodox-gereformeerd noemen.³ In Culturele veranderingen was geen informatie beschikbaar over deze groepen. Er zijn meerdere jaren samengenomen uit de HOMO-studies om een groot genoeg aantal respondenten te verkrijgen uit deze kleinere groepen. Door de verschillende wijzen waarop de cijfers verkregen zijn, is voorzichtigheid geboden bij een directe vergelijking. In hoofdstuk 5 bediscussieren we de gebruikte data, de vergelijkbaarheid van de gegevens en mogelijke vormen van vertekeningen.

2.3 Algemene aanvaarding

Dat LHB's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen, vindt de meeste weerklank bij niet-gelovigen en rooms-katholieken (tabel 2.1). Ook PKN'ers zijn het overwegend daarmee eens. Bij de kleinere protestantse groepen is de aanvaarding geringer. Zo is minder dan de helft van de overig gereformeerden het eens met de stelling. Van de overig gereformeerden die frequent een kerkdienst bijwoont, geeft zelfs minder dan een derde aan dat homoseksuelen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat zelf willen.

Tabel 2.1

Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen, (helemaal) mee eens, 2012/2009-2012, gestapeld (in procenten)

	totaal	ten minste wekelijks kerkbezoek
rooms-katholiek	94	90
PKN	78	61
overig gereformeerd	47	31
evangelisch	60	59
niet-gelovig	96	–

Bron: SCP (CUL'12); SCP/OCW (HOMO'09-'12)

Veel weerstand tegen seks tussen twee mannen

Uit tabel 2.2 blijkt dat ongeveer één op de drie rooms-katholieken en PKN'ers seks tussen twee mannen walgelijk vindt. Bij de overig gereformeerden en evangelischen betreft het meer dan de helft. Ook bij niet-gelovigen vindt een aanzienlijk deel, bijna een kwart, dat seks tussen twee homoseksuelen walgelijk is. Het deel dat dit vindt van seks tussen twee lesbische vrouwen is bij alle groepen kleiner. Niettemin is nog steeds om en nabij de helft van de twee kleinere protestantse groepen het (helemaal) eens met de stelling.

Het idee dat homoseksuelen geen echte mannen zijn, wordt nauwelijks gedeeld. Bij de meeste religieuze groepen vindt ongeveer één op de tien dat dit zo is. Alleen bij de evangelischen leeft de opvatting sterker dat homoseksuelen geen echte mannen zijn.

De afkeer is groter bij de groep die ten minste wekelijks naar de kerk gaat (zie bijlage B2.1). Van de groep kerkse overig gereformeerden vindt bijvoorbeeld bijna vier vijfde seks tussen twee homoseksuelen walgelijk.

Tabel 2.2

Algemene aanvaarding van homoseksueel gedrag, (helemaal) mee eens, 2012/2009-2012, gestapeld (in procenten)

	seks tussen twee homoseksuele mannen vind ik walgelijk	seks tussen twee lesbische vrouwen vind ik walgelijk	homoseksuele mannen zijn eigenlijk geen echte mannen
rooms-katholiek	29	14	11
PKN	36	26	9
overig gereformeerd	62	49	12
evangelische stroming	57	48	19
niet-gelovig	23	5	7

Bron: SCP (CUL'12); SCP/OCW (HOMO'09-'12)

Helft van moslims vindt homoseksualiteit verkeerd

In tabel 2.3 is ook van moslims weergegeven in hoeverre zij vinden dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. Ter referentie zijn ook niet-gelovigen, PKN'ers en de groep van overig gereformeerden toegevoegd. Moslims verschillen nauwelijks van de overig gereformeerden in algemene aanvaarding. De verschillen tussen islamitische stromingen zijn niet groot, al is de acceptatie bij soennieten wat kleiner dan bij alevieten en sjiieten (zie bijlage B2.2). Het bezoek van een religieuze bijeenkomst of de mate waarin het geloof wordt gezien als een belangrijk deel maakt voor de algemene aanvaarding van moslims niet veel uit (zie kader 2.4).

Kader 2.4 Moskeebezoek als indicator van religiositeit

Moskeebezoek is voor mannen een betere indicator van de mate van religiositeit dan voor vrouwen. Dit heeft er onder andere mee te maken, dat in de islam het participeren in het vrijdagsgedbed (het belangrijkste gebed van de week) in de moskee voor vrouwen niet verplicht is. Onder de frequente moskeebezoekers is 67% man en 33% vrouw. Van de moslims die aangeven dat het geloof heel belangrijk voor hen is, is 52% vrouw en 48% man. Deze indicator lijkt dus minder bepaald te worden door geslacht.

Daarnaast neemt voor moslims het bezoeken van de moskee een minder centrale rol in het geloof in dan voor christenen het bezoeken van de kerk. Bovendien komen mensen niet enkel naar de moskee om te bidden. Moskeeën organiseren naast religieuze bijeenkomsten vaak taallessen en andere niet-religieuze activiteiten (Van der Sar et al. 2009). In de tabellen met cijfers over moslims presenteren we naast het bezoek van een religieuze bijeenkomst ook de mate waarin het geloof wordt gezien als een belangrijk deel van henzelf.

Tabel 2.3

Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

	totaal	ten minste wekelijks bezoek religieuze bijeenkomst	mijn geloof is een belangrijk deel van mezelf
islamitisch ^a	58	54	52
PKN	85	75	72
overig gereformeerd	54	33	42
niet-gelovig	95	–	–

a Dit betreft specifiek moslims van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst. Zij vormen samen meer dan twee derde van de moslims in Nederland.

Bron: SCP/CBS (SIM'11)

Bij moslims is het deel dat homoseksualiteit (bijna) altijd verkeerd vindt ongeveer even groot als bij de 'overige protestantse groepen':⁴ meer dan de helft (tabel 2.4). De negatieve houding ten aanzien van homoseksualiteit is bij deze groepen beduidend sterker aanwezig dan bij de andere religieuze groepen. Van de kerksen uit de overige

protestantse groepen geeft ongeveer vier vijfde aan homoseksualiteit (bijna) altijd verkeerd te vinden. Van de moslims die ten minste wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoekt is dit ruim twee derde. De afwijzing is dus sterk in deze kringen. De cijfers hebben overigens betrekking op een relatief jonge groep (14-49 jaar). De houdingen van ouderen worden hier dus onderbelicht.

Tabel 2.4

Vindt u homoseksualiteit verkeerd, (bijna) altijd verkeerd, 14-49-jarigen, 2011 (in procenten)

	totaal	ten minste wekelijks naar religieuze bijeenkomst	mijn geloof is heel belangrijk
islamitisch ^a	53	70	62
PKN	27	48	48
overige protestantse groepen	58	82	77
niet-gelovig	4	–	–

a In NELS'11 zijn migranten, met name van Turkse en Marokkaanse origine, oververtegenwoordigd. De moslims in deze studie komen niet alleen, maar wel hoofdzakelijk uit deze twee herkomstgroepen.

Bron: UVT/RUN (NELS'11)

2.4 Gelijke rechten en anti-discriminatie

De rechten van lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuelen (LHVB's) zijn in Nederland de laatste decennia sterk verbeterd. Paren van hetzelfde geslacht mogen bijvoorbeeld sinds 2001 met elkaar trouwen en kinderen adopteren. Dit betekent allerm minst dat LHVB's niet meer te maken hebben met discriminatie of dat iedereen deze verworven gelijke rechten ondersteunt (Andriessen et al. 2014). Wettelijke gelijkheid is geen waarborg voor acceptatie. Toen in 2001 de eerste paren van gelijk geslacht in het echt met elkaar werden verbonden vond bijvoorbeeld één op de tien Nederlanders dat geen goed idee (Keuzenkamp en Bos 2007).

Minderheid van frequent kerkgaanden voor gelijke adoptierechten voor homoseksuele paren

Van de evangelischen en overig gereformeerden vindt een klein deel, om en nabij een kwart, dat homoseksuele paren dezelfde rechten moeten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen (tabel 2.5). Bij PKN'ers onderschrijft ongeveer de helft gelijke adoptierechten. Bij rooms-katholieken en niet-gelovigen is een meerderheid voorstander van gelijke rechten. De bevindingen uit een internationaal vergelijkende studie (EVS'08), stemmen hiermee sterk overeen (zie bijlage B2.3).

Van de kerkse overig gereformeerden is slechts een zesde het (helemaal) eens met de stelling. Maar ook bij rooms-katholieken en PKN'ers is de mate waarin gelijke rechten worden onderschreven aanzienlijk geringer bij diegenen die ten minste wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoeken. Dit betreft ongeveer één op de drie.

Tabel 2.5

Homoseksuele paren moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen, (helemaal) mee eens, 2012/2009-2012, gestapeld (in procenten)

	totaal	ten minste wekelijks bij religieuze bijeenkomst
rooms-katholiek	57	33
PKN	49	30
overig gereformeerd	29	17
evangelisch	24	39
niet-gelovig	75	-

Bron: SCP (CUL'12); SCP/OCW (HOMO'09-'12)

Meer steun voor gelijke rechten wat betreft huwelijk dan adoptie

Wat betreft gelijke rechten is de acceptatie groter bij een huwelijk dan bij adoptie. Binnen geen van de religieuze groepen vindt een meerderheid dat het 'homohuwelijk' dient te worden afgeschaft (tabel 2.6).⁵ Alleen in de groep overig gereformeerden en evangelischen heeft bijna de helft wel deze mening. Bij rooms-katholieken en niet-gelovigen is er weinig steun voor het afschaffen van het homohuwelijk. Bij PKN'ers is ongeveer een kwart het eens met de stelling. Onder frequente kerkgangers van de overig gereformeerden vindt wel een ruime meerderheid, namelijk driekwart, dat het homohuwelijk dient te worden afgeschaft.

Tabel 2.6

Het homohuwelijk dient te worden afgeschaft, (helemaal) mee eens, 2012/2009-2012, gestapeld (in procenten)

	totaal	ten minste wekelijks bij religieuze bijeenkomst
rooms-katholiek	14	18
PKN	23	40
overig gereformeerd	48	75
evangelisch	44	52
niet-gelovig	4	-

Bron: SCP (CUL'12); SCP/OCW (HOMO'09-'12)

Weinig steun voor het 'homohuwelijk' bij moslims

Binnen islamitische kringen kan een huwelijk tussen LHVB's op weinig goedkeuring rekenen (tabel 2.7). Iets meer dan een kwart vindt het goed dat LHVB's met elkaar mogen trouwen. Ook bij de 'overig gereformeerden' vindt minder dan de helft dit goed, maar dit is dus wel een groter deel dan bij moslims. Binnen de islamitische groep hebben alevieten een positievere houding ten aanzien van het homohuwelijk dan soennieten

(zie bijlage B2.4). Onder moslims die frequent een religieuze bijeenkomst bezoeken is de acceptatie wat lager, maar net als bij andere uitingen van homoacceptatie maakt moskeebezoek geen groot verschil.

Tabel 2.7

Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)^a

	totaal	ten minste wekelijks religieuze bijeenkomst	mijn geloof is een belangrijk deel van mezelf
islamitisch ^a	28	22	22
PKN	72	54	61
'overig' gereformeerd	44	–	–
niet-gelovig	89	–	–

a Dit betreft specifiek moslims van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst. Zij vormen samen ruim twee derde van de moslims in Nederland.

Bron: SCP/CBS (SIM '11)

Ook grote religieuze verschillen in de steun voor kunstmatige inseminatie

Een meerderheid van de niet-gelovigen (75%) en rooms-katholieken (60%) is van mening dat een lesbisch stel met een kindwens via kunstmatige bevruchting een kind moet kunnen krijgen (zie tabel B2.5 in de bijlage).⁶ Van de PKN'ers en de (overige) Nederlands-hervormden vindt één op de twee dat kunstmatige inseminatie bij een lesbisch stel moet kunnen,⁷ bij gereformeerden is dit ongeveer één op de vier.

Deze uitkomsten vertonen grote gelijkenis met die van gelijke rechten op het gebied van adoptie. De acceptatie van gelijke rechten op het gebied van gezinsuitbreiding via adoptie dan wel kunstmatige inseminatie kan dus min of meer op een gelijke mate van goed- of afkeuring rekenen.

2.5 Reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid

Wanneer homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in het openbaar blijken te geven van hun seksuele voorkeur kan dit vaak op afkeer rekenen. Vooral homoseksuele mannen die elkaar in het openbaar zoenen worden als aanstootgevend ervaren (Keuzenkamp en Kuypers 2013). Om negatieve reacties te voorkomen, past een meerderheid het gedrag in de openbare ruimte aan. Een aanzienlijk deel vermijdt publiekelijk fysiek contact met de eigen partner of vermijdt zelfs bepaalde plekken (Keuzenkamp et al. 2012).

Wanneer het reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid betreft, zijn opvattingen van niet-gelovigen het minst afwijzend (tabel 2.8). Binnen de groep van gelovigen, hebben de rooms-katholieken minder weerstand tegen homoseksualiteit in de openbaarheid dan de protestantse groepen. Onder alle drie de (hier bestudeerde) protestantse groepen vindt meer dan de helft het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen. Bij de overig gereformeerden en de evangelischen betreft het zelfs ruim

twee derde. Maar ook bij de rooms-katholieke groep en niet-gelovigen vindt een aanzienlijk deel (respectievelijk 43% en 30%) dit aanstootgevend.

Voor alle groepen, gelovig en niet-gelovig, geldt dat er minder aanstoot wordt genomen aan twee zoenende vrouwen in het openbaar. De reactie op een zoenend heteroseksueel stel in het openbaar is veruit het minst negatief. De weerstand tegen twee zoenende mannen is dus niet simpelweg een behoudende reactie ten aanzien van uitingen van seksualiteit in het algemeen. Het maakt wel degelijk uit wie met wie zoent. De reacties tussen de diverse religieuze groepen verschillen het minst van elkaar wanneer het gaat om een zoenend heteroseksueel paar.

De reacties stemmen ook sterker overeen wanneer alleen naar gelovigen die ten minste wekelijks naar de kerk gaan wordt gekeken (tabel B2.6 in de bijlage). De reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid van frequente kerkbezoekers zijn over het algemeen negatief. Zo vindt ongeveer vier op de vijf van de kerksen uit de twee kleinere protestantse groepen het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen.

Tabel 2.8

Reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid, (helemaal) mee eens, 2012/2009-2012, gestapeld (in procenten)

	ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen	ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen	ik vind het aanstootgevend als een man en een vrouw in het openbaar zoenen
rooms-katholiek	43	31	13
PKN	54	38	17
overig gereformeerd	70	50	24
evangelische stroming	69	62	22
niet-gelovig	30	19	9

Bron: SCP (CUL'12); SCP/OCW (HOMO'09-'12)

Wanneer wordt gevraagd of iemand minder moeite heeft wanneer een man en een vrouw hand in hand lopen dan wanneer dit twee mannen betreft, zien we grotendeels dezelfde patronen als bij de vragen over zoenen in het openbaar (zie bijlage B2.7).

2.6 Reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving

Een vierde dimensie van homoacceptatie verwijst naar reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving. Wat vindt men ervan om bijvoorbeeld homoseksuele burens, vrienden of collega's te hebben? Of hoe reageert men op een homoseksuele docent? Een van de meest gevoelige onderwerpen is de acceptatie van homoseksualiteit binnen de eigen familie. Negatieve reacties vanuit de directe omgeving maken het moeilijk om open te zijn over de eigen seksuele voorkeur. Het westerse 'ideaal' van 'uit de kast komen' is voor LNB-moslims vaak niet het gewenste pad, omdat dit kan betekenen dat familiebanden

moeten worden doorgesneden. Eerder onderzoek liet zien dat de acceptatie door ouders bij gelovige LHB-jongeren minder groot is dan bij niet-gelovige jongeren (Keuzenkamp 2010b).

De reacties op een kind dat samenwoont met een partner van hetzelfde geslacht lopen sterk uiteen (tabel 2.9). De acceptatie is gering bij de overig gereformeerden en de evangelische stroming. Onder hen vindt iets meer dan een kwart dat dit aanvaardbaar is. Tussen deze twee kleinere protestantse groepen zit net als bij andere uitingen van homoacceptatie weinig verschil. Bij PKN'ers en rooms-katholieken ligt het aandeel dat een homoseksueel kind aanvaardt rond de helft, bij niet-gelovigen op ongeveer driekwart. Bij de kerkse evangelischen en overig gereformeerden is de aanvaarding van een homoseksueel kind gering. Maar ook bij PKN'ers die ten minste wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoeken, geeft minder dan een derde aan dit (zeer) aanvaardbaar te vinden. De acceptatie van een homoseksueel kind ligt dus bij veel gelovigen gevoelig.

Tabel 2.9

Uw zoon of dochter woont samen met een vaste partner van hetzelfde geslacht, (zeer) aanvaardbaar, 2012/2009-2012, gestapeld (in procenten)

	totaal	ten minste wekelijks naar de kerk
rooms-katholiek	57	55
PKN	47	29
overig gereformeerd	26	12
evangelische stroming	28	21
niet-gelovig	73	-

Bron: SCP (CUL'12); SCP/OCW (HOMO'09-'12)

De resultaten uit tabel 2.10 onderschrijven de moeizame acceptatie van homoseksualiteit binnen het eigen gezin bij moslims. Ongeveer driekwart van de islamitische groep vindt het een probleem als hun kind een vaste partner van hetzelfde geslacht zou hebben. Binnen de groep moslims zijn de opvattingen van alevieten wat minder negatief (zie tabel B2.8 in de bijlage). Bij moslims is er niet of nauwelijks een onderscheid naar de mate waarin een moskee wordt bezocht of naar religieuze identificatie.

Tabel 2.10

Ik zou het een probleem vinden als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

	totaal	ten minste wekelijks religieuze bijeenkomst	mijn geloof is een belangrijk deel van mezelf
islamitisch ^a	75	77	80
PKN	18	26	36
overig gereformeerd	40	53	–
niet-gelovig	11	–	–

a Dit betreft specifiek moslims van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst. Zij vormen samen meer dan twee derde van de moslims in Nederland.

Bron: SCP/CBS (SIM'11)

Bij de overig gereformeerden geeft ongeveer een kwart aan, het een probleem te vinden als hun kind les krijgt van een homoseksuele leraar (tabel 2.11). Onder degenen die ten minste wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoeken zelfs ruim een derde. Bij frequent kerkgaande evangelischen vindt ongeveer een kwart dit een probleem. Niet-gelovigen hebben beduidend minder vaak problemen met een homoseksuele docent(e) (5%).

Tabel 2.11

Ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares, (helemaal) mee eens, 2012/2009-2012, gestapeld (in procenten)

	totaal	ten minste wekelijks religieuze bijeenkomst
rooms-katholiek	7	14
PKN	11	18
overig gereformeerd	24	35
evangelische stroming	15	24
niet-gelovig	5	–

Bron: SCP (CUL'12); SCP/OCW (HOMO'09-'12)

Negatieve reacties vinden niet alleen plaats in het eigen gezin of op school, maar ook in de buurt. Een aantal incidenten rondom weggepeste homoseksuele stellen heeft in de media veel aandacht gekregen (zie bv. *Algemeen Dagblad*, 5 maart 2014). Om zicht te krijgen op de acceptatie van homoseksuele burens maken we gebruik van de Familie-enquête Nederlandse bevolking uit 2009. Hierin is denominatie gevraagd op basis van de 'oude' categorieën Nederlands-hervormd en gereformeerd; de PKN behoorde niet tot de antwoordcategorieën.

Het deel dat moeite heeft met homoseksuele burens is onder alle religieuze groepen in de minderheid (tabel 2.12). Niettemin geeft een vijfde van de gereformeerden en een kwart

van de overige christelijke groepen aan het vervelend te vinden als zij LHVB's als burens zouden hebben. Bij Nederlands-hervormden en rooms-katholieken is de weerstand tegen LHVB-burens kleiner. Bij gelovigen die ten minste wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoeken is de weerstand beduidend groter. Van de niet-gelovigen geeft 4% aan dit een beetje of erg vervelend te vinden.

Tabel 2.12

Hoe vindt u het om homoseksuelen als burens te hebben, (erg of een beetje) vervelend, 2009 (in procenten)

	totaal	ten minste wekelijks religieuze bijeenkomst
rooms-katholiek	8	15
Nederlands-hervormd	13	27
gereformeerd	20	30
'overig' christelijk	27	40
niet-gelovig	4	-

Bron: RUN (FNB'09)

2.7 Ontwikkelingen in homoacceptatie

In de geschiedenis van de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland is het einde van de jaren zestig een keerpunt. Illustratief hiervoor is dat de overheid een discriminerende bepaling (248bis) tegenover LHVB's schrapte uit het Wetboek van Strafrecht, het Cultuur en OntspanningsCentrum (COC)⁸ erkende, en homoseksuele mannen en lesbische vrouwen toeliet tot de krijgsmacht. Onder de Nederlandse bevolking nam sindsdien het aandeel dat negatief staat tegenover homoseksualiteit sterk af (Keuzenkamp et al. 2006). De omslag in het denken maakte deel uit van een bredere seksuele revolutie, die ook zichtbaar werd in de omgang met voorbehoedsmiddelen, abortus en echtscheiding. De vraag is of en in welk tempo deze ontwikkelingen zich eveneens hebben voorgedaan bij de diverse religieuze groepen in Nederland. We beschrijven de ontwikkelingen in stappen. Eerst richt de aandacht zich op veranderingen in de vorige eeuw en we eindigen met de meest recente ontwikkelingen.

Scherpe afname in 'harde' afwijzing van homoseksualiteit sinds jaren zestig

Figuren 2.3a en 2.3b laten zien dat midden jaren zestig een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking ronduit negatief stond ten aanzien van homoseksualiteit. Het was bijvoorbeeld onder alle religieuze groepen gemeengoed dat LHVB's flink moeten worden aangepakt. Bij gereformeerden was bijna driekwart het hiermee eens. Ook onder niet-gelovigen was een aanzienlijk deel deze mening toegedaan (43%). Verder was een kwart (niet-gelovigen) tot de helft (gereformeerden) van de Nederlandse bevolking in 1966 van mening dat homoseksuelen uit de samenleving moeten worden verwijderd.

In de jaren zestig veranderde de opinie ten aanzien van homoseksualiteit sterk. De 'harde' vormen van afwijzing werden begin jaren tachtig nog nauwelijks onderschreven, ook niet binnen religieuze kringen. Slechts een fractie van de bevolking vond dat homoseksuelen uit de samenleving moeten worden verwijderd. Onder gereformeerden vond eind twintigste eeuw een minderheid dat homoseksuelen moeten worden aangepakt of uit de samenleving moeten worden verwijderd.

De afwijzing is sinds de jaren zestig eveneens afgenomen onder gelovigen die ten minste wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoeken (zie tabel B2.9 in de bijlage). Wel ligt hun acceptatie voor alle jaren op een lager niveau dan voor de totale groep. Niettemin is er dus sprake geweest van een brede afname in de afwijzing van homoseksualiteit. Deze ontwikkeling zien we terug bij zowel gelovigen als niet-gelovigen, en onder kerksen en niet-kerksen.

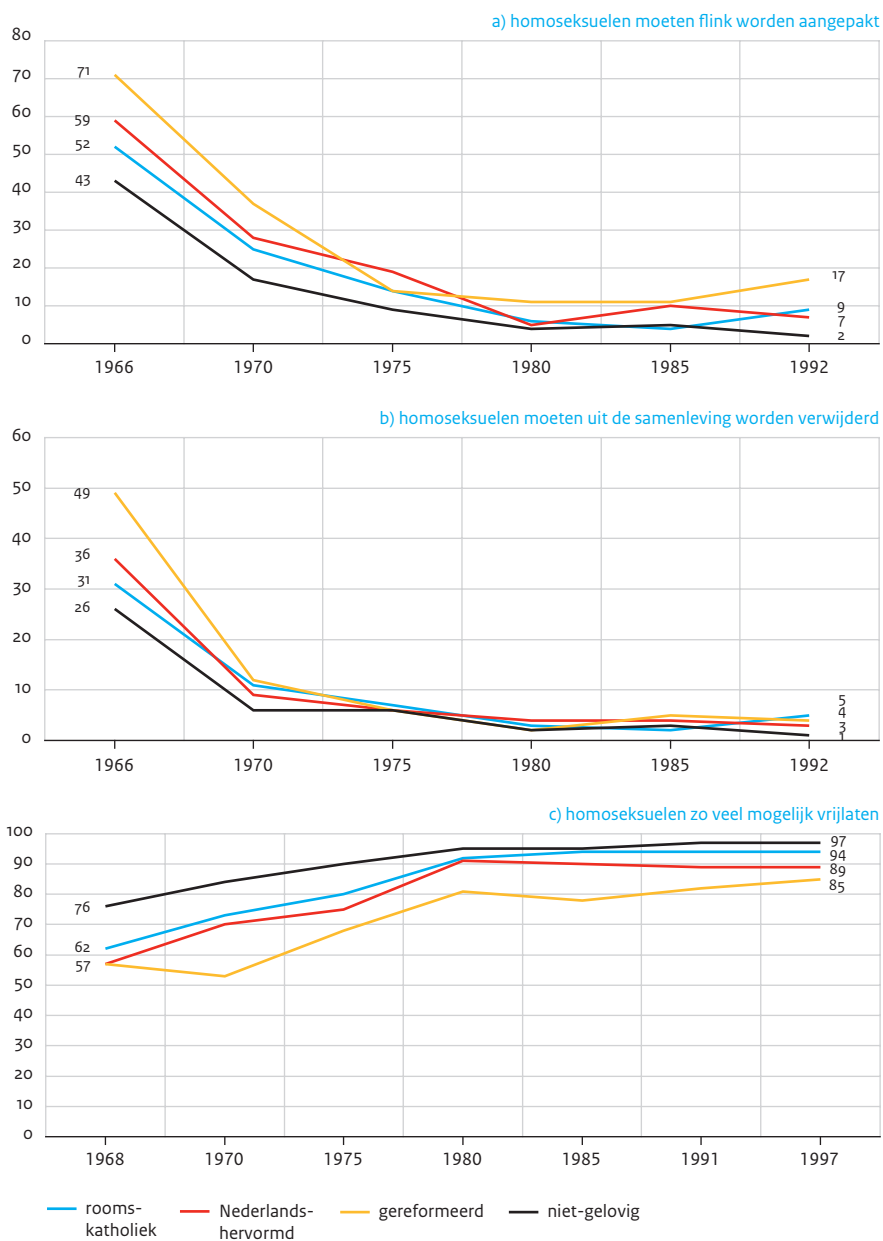
Ook na de jaren tachtig toename in algemene aanvaarding

Uit figuur 2.3 blijkt dat de extreem negatieve uitlatingen over LHB's sinds de jaren tachtig niet veel weerklank meer vonden. De vraag is hoe andere aspecten van de acceptatie van homoseksualiteit zich sindsdien hebben ontwikkeld. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in hoe men de afgelopen decennia dacht over de vraag of homoseksualiteit gerechtvaardigd is. Sinds de jaren tachtig zijn steeds meer mensen gaan vinden dat homoseksualiteit gerechtvaardigd is (zie figuur 2.4). Dit geldt voor zowel gelovigen als niet-gelovigen. Deze ontwikkeling is echter niet rechtlijnig geweest en niet gelijk voor de verschillende groepen. De sterke toename lijkt zich in deze eeuw niet te hebben doorgezet bij gelovigen; onder hen is de acceptatie afgevlakt of zelfs gestagneerd.

Sinds 1980 is de aanvaarding het sterkste toegenomen bij rooms-katholieken in het algemeen en bij de frequent kerkgaanden onder hen in het bijzonder. Bij kerkse gereformeerden die vinden dat homoseksualiteit gerechtvaardigd is, is de toename het geringste geweest. Bij deze groep is de acceptatie evenmin toegenomen na 1990, integendeel.

Figuur 2.3

Ontwikkeling in algemene aanvaarding, (helemaal) mee eens (in procenten)

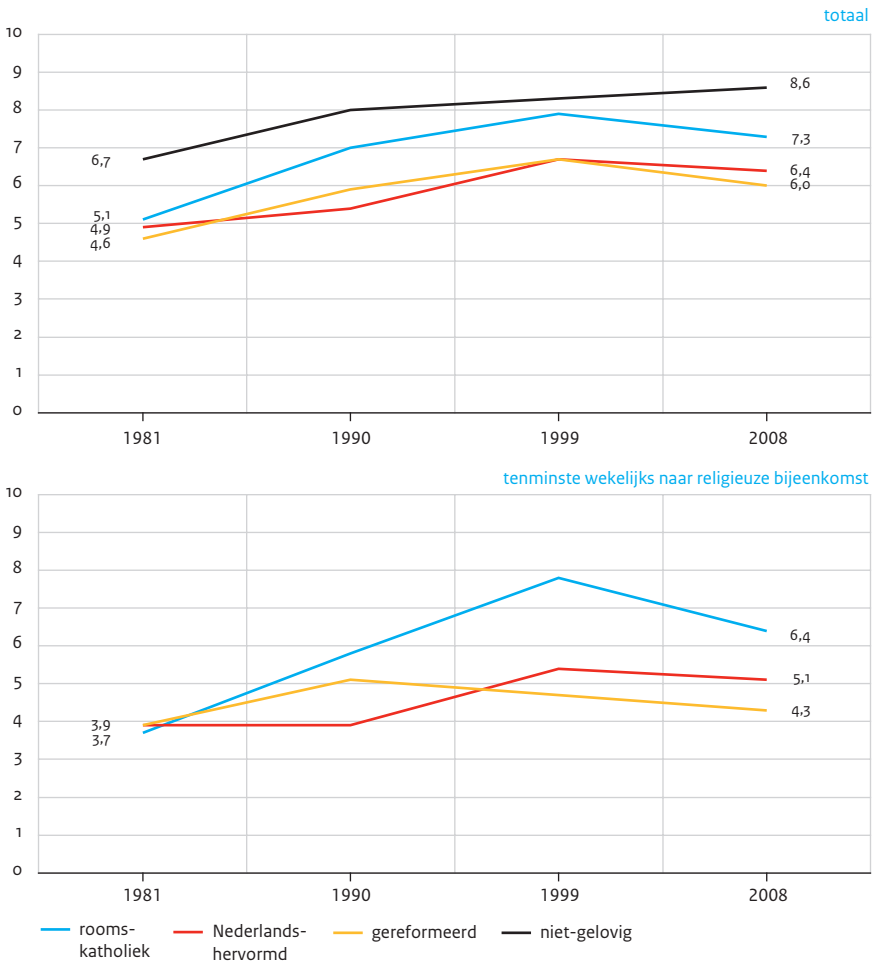

Bron figuur 2.3a en b: Interact (GIN '66); Uva (PenC'70); SCP (cv'75-'92)

Bron figuur 2.3c: Geïll.Pers (cv'68); Uva (PenC'70); SCP (cv'75-'97)

Figuur 2.4

Homoseksualiteit is altijd gerechtvaardigd, gemiddelde cijfer op schaal 1 (helemaal nooit) tot 10 (altijd), 1981-2008

Bron: EVS (EVS'81-'08)

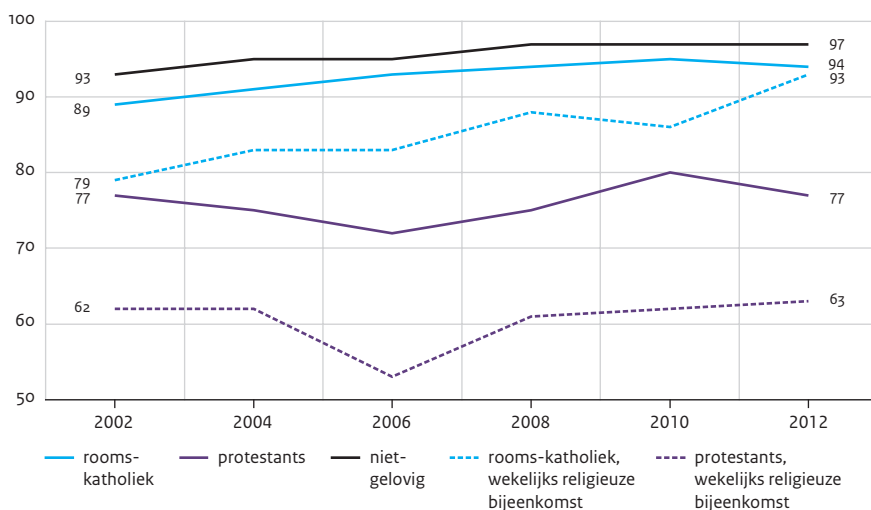
Recente ontwikkelingen in beeld

Figuur 2.5 bevestigt het beeld dat onder protestanten de toename in algemene aanvaarding sinds begin deze eeuw stagneert.⁹ Bij protestanten, al dan niet wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoekend, is het aandeel dat van mening is dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen, min of meer stabiel gebleven sinds 2002. Onder niet-gelovigen en

rooms-katholieken was de algemene aanvaarding begin deze eeuw al groot en die is zelfs nog iets vergroot.

Figuur 2.5

Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen, (helemaal) mee eens, 2002-2012 (in procenten)

Bron: ESS (ESS'02/'03-'12/'13)

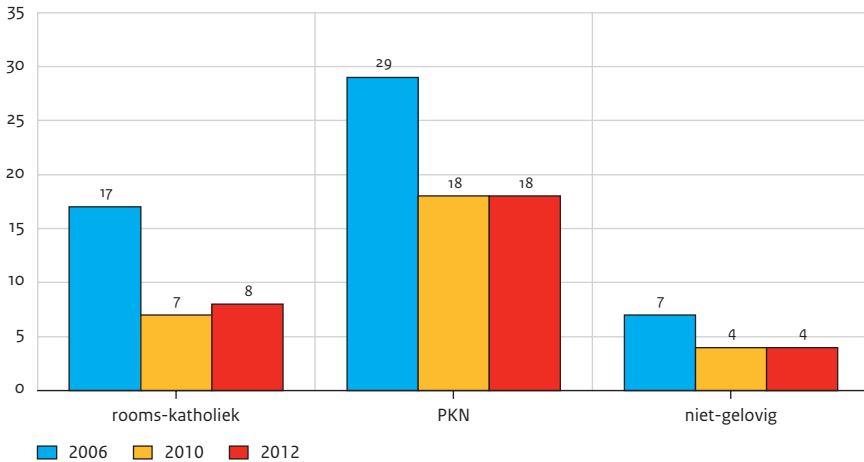
Tegelijkertijd lijkt de acceptatie op het gebied van gelijke rechten voor homoseksuele stellen sinds begin deze eeuw onder de protestantse groepen te zijn toegenomen (zie bijlage B2.10). Wanneer de religieuze groepen onderling worden vergeleken zien we dat de toename in acceptatie op dit punt het kleinst is geweest bij de gereformeerden, en het grootst bij rooms-katholieken.

De ontwikkeling in de algemene maat sinds 2006

Eerder onderzoek liet zien dat de homonegativiteit onder de gehele Nederlandse bevolking tussen 2006 en 2012 is afgenomen (Keuzenkamp en Kuyper 2013). Dit geldt ook voor de afzonderlijke religieuze groepen. Tussen 2006 en 2012 is het aandeel dat negatief scoort bij zowel niet-gelovigen als rooms-katholieken en PKN'ers aanzienlijk afgenomen (figuur 2.3), ook onder degenen die regelmatig een kerkdienst bezoeken (zie figuur B2.11 in de bijlage). Hoe de acceptatie zich recentelijk heeft ontwikkeld binnen de meer behoudende (protestantse) groepen is op basis van deze gegevens niet vast te stellen.

Figuur 2.6

Homonegativiteit (maat van elf items), 2006-2012 (in procenten)

Bron: SCP (CV'06); SCP/CBS (CV'10/'11); SCP/CBS (CUL'12)

De recente afname in de algemene homonegativiteit onder rooms-katholieken, PKN'ers en niet-gelovigen zien we ook terug bij de afzonderlijke onderliggende dimensies (zie bijlagen B2.12 t/m B2.16). Een steeds groter deel van hen is bijvoorbeeld van mening dat homoseksuele paren dezelfde rechten moeten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen (zie bijlage B2.12). Het deel dat vindt dat het 'homohuwelijk' dient te worden afgeschaft is onder deze groepen juist afgenomen (zie ook bijlage B2.12). De reacties ten aanzien van homoseksualiteit in de openbaarheid (zie bijlagen B2.14 en B2.15) en in de naaste omgeving zijn eveneens positiever geworden (zie bijlage B2.16). Het deel dat het aanvaardbaar vindt dat een zoon of dochter samenwoont met een partner van hetzelfde geslacht is bij alle groepen ongeveer met 10% toegenomen tussen 2006 en 2012.

2.8 Verschillen tussen leeftijdsgroepen

Er is geen geschikte informatie voorhanden om zicht te krijgen op ontwikkelingen in de acceptatie van homoseksualiteit van moslims.¹⁰ Om een idee te krijgen van mogelijke verschuivingen binnen deze groep richten we ons op verschillen tussen leeftijdsgroepen.

Onder moslims staat de jongste leeftijdsgroep wat positiever ten aanzien van de stelling dat homoseksuelen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen, dan de groep van veertig jaar en ouder (tabel 2.13). Islamitische 'jongeren' verschillen echter niet in hun opvattingen over het 'homohuwelijk' of over een homoseksueel kind dan hun

oudere geloofsgenoten. In beide leeftijdsgroepen vindt bijvoorbeeld driekwart het een probleem als hun kind een partner heeft van hetzelfde geslacht.

Tabel 2.13

De acceptatie van homoseksualiteit van moslims, (helemaal) mee eens, naar leeftijd, 2011 (in procenten)

	< 40 jaar	≥ 40 jaar
Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen.	61	53
Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen.	29	26
Ik zou het een probleem vinden als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht.	75	75

Bron: SCP/CBS (SIM'11)

Bij niet-gelovigen, rooms-katholieken en PKN'ers is de homonegativiteit sterker aanwezig bij de oudste leeftijdscategorie (≥ 40 jaar; tabel 2.14). Onder jongere rooms-katholieken is het aandeel met een negatieve houding klein. Rooms-katholieke jongeren staan dus overwegend positief tegenover homoseksualiteit. Dat jongeren minder negatief staan ten aanzien van homoseksualiteit zien we niet terug bij de overig gereformeerden en de evangelischen.

Tabel 2.14

Homonegativiteit (algemene maat van elf items), 2012/2009-2012, gestapeld (in procenten, negatief)

	< 40 jaar	≥ 40 jaar
rooms-katholiek	3	9
PKN	10	20
overig gereformeerd	44	40
evangelische stroming	38	38
niet-gelovig	2	5

Bron: SCP (CUL'12); SCP/OCW (HOMO'09-'12)

Wanneer wordt ingezoomd op leeftjidsverschillen met betrekking tot de diverse onderliggende dimensies van homoacceptatie zien we grotendeels dezelfde patronen (zie bijlagen B2.17 t/m B2.21). Jongere PKN'ers denken met name positiever over gelijke rechten van homoseksuele stellen. Op veel punten staan jongeren uit de evangelische stroming en de overig gereformeerden negatief ten aanzien van homoseksualiteit. Ongeveer de helft van hen vindt dat het homohuwelijk dient te worden afgeschaft en een minderheid is van mening dat homoseksuele paren dezelfde rechten moeten hebben als heteroseksuele paren op het gebied van adoptie (zie bijlage B2.18). Ook vindt minder

dan een kwart het aanvaardbaar wanneer hun zoon of dochter zou samenwonen met een vaste partner (zie bijlage B2.21).

2.9 Scholieren uitgelicht

Tot nu toe hebben we ons hoofdzakelijk gericht op de houdingen van volwassenen. Maar in het onderwijs doen zich eveneens serieuze knelpunten voor rondom de acceptatie van homoseksualiteit (Bucx en Van der Sman 2014; Inspectie van het Onderwijs 2009; Keuzenkamp 2010a; Mooij en Witvliet 2012). Homoseksuele en lesbische leerlingen maken regelmatig mee dat zij gepest worden of dat er geweld tegen hen wordt gebruikt. Zij voelen zich onveilig en ervaren meer geweld dan andere leerlingen (Dankmeijer 2001; Mooij en Witvliet 2012).

In tabel 2.15 staan de reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid van scholieren uit de laatste twee jaar van het basisonderwijs en de eerste twee jaar van het voortgezet onderwijs. Aan scholieren is gevraagd met welk geloof ze zijn opgevoed.¹¹

De niet-gelovige scholieren zijn het minst negatief in hun reacties op twee zoenende jongens of meisjes, het verschil met de protestantse en rooms-katholieke scholieren is echter gering.

Bij scholieren die zijn opgevoed met een niet-christelijke godsdienst zijn de reacties negatiever. Bij islamitische scholieren is de reactie op homoseksualiteit – met name als het mannen betreft – overwegend negatief. Meer dan twee derde vindt het vies als twee jongens met elkaar zoenen en een meerderheid is van mening dat twee zoenende meisjes vies is. Bij scholieren met een hindoeïstische achtergrond is de weerstand geringer, maar ook bij hen vindt een meerderheid het vies als twee jongens met elkaar zoenen.

Onder scholieren die aangeven dat het geloof heel belangrijk voor hen is, zijn de reacties wat negatiever, met name bij degenen van protestantse herkomst (zie bijlage B2.22). Het geloof waarin scholieren zijn opgevoed, drukt echter een groter stempel op de houding tegenover homoseksualiteit dan de mate van religiositeit. Onder moslims is er weinig variatie in religiositeit. Meer dan 80% van de ondervraagde scholieren geeft aan dat het geloof heel belangrijk voor hen is.

Ongeveer één op de tien rooms-katholieke, protestantse en niet-gelovige scholieren geeft aan het vervelend te vinden als zij les zouden krijgen van een homoseksuele of lesbische docent (zie figuur 2.7). Net als bij de reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid liggen de reacties van deze groepen opvallend dicht bij elkaar. Bij volwassenen is het onderscheid in homoacceptatie tussen deze groepen over het algemeen groter. Bij islamitische scholieren is de weerstand een stuk groter. Ruim een derde zou het vervelend vinden les te krijgen van een homoseksuele docent(e). Bij scholieren met een hindoeïstische opvoeding is dit deel ongeveer een zesde.

Tabel 2.15

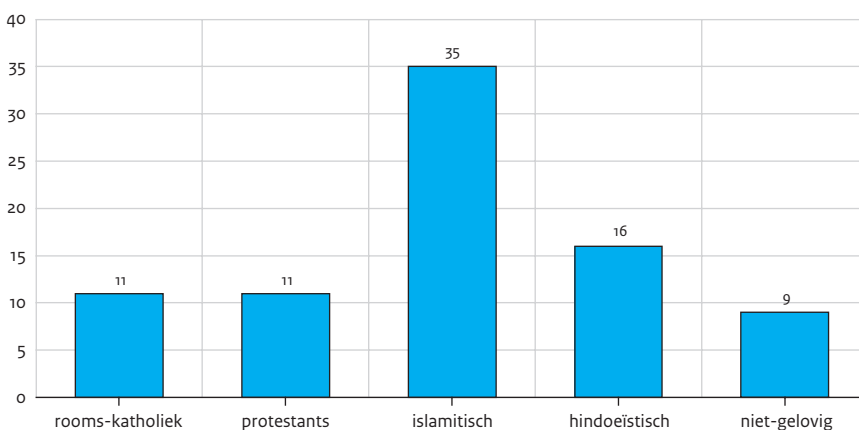
Reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid van scholieren, (helemaal) mee eens, 2012/'13 (in procenten)

	ik vind het vies als twee jongens met elkaar zoenen	ik vind het vies als twee meisjes met elkaar zoenen	ik vind het vies als jongen en een meisje met elkaar zoenen
rooms-katholiek	40	30	2
protestants	41	31	3
islamitisch	70	59	12
hindoeïstisch	54	43	12
niet-gelovig	33	26	3

Bron: SCP (SVO'12/'13) enquête onder de leerlingen

Figuur 2.7

Als ik les zou krijgen van een homoseksuele docent of van een lesbische docente zou ik dat vervelend vinden, (helemaal) mee eens, scholieren, 2012/'13 (in procenten)

Bron: SCP (SVO'12/'13) enquête onder de leerlingen

De reacties op twee jongens die in het openbaar zoenen zijn in het basis en voortgezet onderwijs voor alle groepen min of meer gelijk (zie bijlage B2.23). Wanneer het om twee zoenende meisjes gaat of de houding ten aanzien van een homoseksuele docent(e) zijn de opvattingen in het voortgezet onderwijs wel positiever (zie bijlagen B2.23 en B2.24). Het onderscheid in reactie op zoenende jongens of zoenende meisjes is nog niet aanwezig op het basisonderwijs; dit verschil wordt pas gemaakt in het voortgezet onderwijs.

2.10 Samenvatting en conclusies

In omvang is de groep van niet-gelovigen sinds eind vorige eeuw de grootste. Bij hen is de acceptatie van homoseksualiteit groot. Het merendeel zegt dat het geen probleem is wanneer hun kind een vaste partner zou hebben met iemand van hetzelfde geslacht en onderschrijft gelijke rechten op het gebied van adoptie of huwelijk voor homoseksuele stellen. De grootste moeite hebben niet-gelovigen met homoseksualiteit in de openbaarheid, met name als het homoseksuele mannen betreft. Maar over het algemeen is de acceptatie van homoseksualiteit gemeengoed onder niet-gelovigen. Onder gelovigen is de aanvaarding van homoacceptatie minder vanzelfsprekend.

Rooms-katholieken veelal accepterend ten aanzien van homoseksualiteit

Rooms-katholieken in Nederland staan verhoudingsgewijs positief ten aanzien van homoseksualiteit. Een (grote) meerderheid onderschrijft bijvoorbeeld gelijke rechten voor homoseksuele stellen en aanvaardt homoseksualiteit binnen het eigen gezin. De acceptatie is beduidend groter dan bij protestanten, met name het verschil met degenen die zich buiten de PKN bevinden is groot.

Vanuit het Vaticaan is het officiële standpunt dat homoseksualiteit wordt verworpen. Tussen de officiële leer en de praktijk in rooms-katholiek Nederland zit echter een grote kloof. Onder rooms-katholieken in Nederland is het deel dat veel vertrouwen heeft in de kerk en de religieuze organisatie beperkt (De Hart 2014). De invloed van het Vaticaan op de opvattingen van rooms-katholieken in Nederland is beperkt.¹² De bevindingen van het onderhavige onderzoek ondersteunen dit. De opvattingen van rooms-katholieken over homoseksualiteit zijn van alle (onderzochte) religieuze groepen het meest tolerant en soms zelf nauwelijks afwijkend van niet-gelovigen. Er is weinig weerstand ten aanzien van homoseksualiteit, ook niet bij het kleine deel dat regelmatig een kerkdienst bijwoont. Dit is overigens niet exemplarisch voor rooms-katholieken wereldwijd. In veel andere landen is er onder rooms-katholieken wel weerstand tegen homoseksualiteit.

Protestanten in Nederland: een grote verscheidenheid in houdingen

Door de grote diversiteit in opvattingen binnen het protestantse landschap kan niet worden gesproken van één houding van protestanten ten aanzien van homoseksualiteit. Er zijn verschillen tussen stromingen, maar ook binnen stromingen tussen verschillende kerken. In deze studie is de homoacceptatie van diverse groepen binnen de protestantse stroming bestudeerd.

De PKN: geen afkeur, maar ook geen 'volledige' acceptatie

In algemene zin komt telkens naar voren dat de groep van overige gereformeerden en evangelischen beduidend negatiever staat ten aanzien van homoseksualiteit dan PKN'ers. De opvattingen van die laatste groep lijken vaak meer op die van rooms-katholieken dan op die van de kleinere (orthodox-)protestantse groepen. De PKN is synodaal georganiseerd. Dit betekent dat zij een overlegorgaan kennen waar besluiten worden genomen, bijvoorbeeld over de regelgeving. In de generale synode is besloten dat iedere PKN zelf mag bepalen of een LHb-huwelijk bij hen mag worden

ingezegend. Ook binnen de PKN zijn er dus stromingen die variëren in hun opvattingen over homoseksualiteit. Ondanks deze heterogeniteit, kan over het algemeen en in lijn met eerder onderzoek worden gesproken over de PKN'ers als 'mainline protestanten' (Bos 2010).

Dit laat onverlet dat homoseksualiteit binnen de PKN nog steeds een omstrede thema is. Er lijkt weinig sprake van 'harde' vormen van intolerantie: een klein deel geeft bijvoorbeeld expliciet aan dat homoseksualiteit verkeerd is of heeft problemen met een homoseksuele docent of kind. Maar tegelijkertijd is de volledige acceptatie of aanvaarding van homoseksualiteit voor veel PKN'ers (nog) een stap te ver. Minder dan de helft van hen geeft expliciet aan dat een homoseksueel kind wordt aanvaard of vindt dat homoseksuele stellen dezelfde rechten moeten hebben als heteroseksuele stellen bij het adopteren van kinderen.

Nog steeds geringe acceptatie bij overig gereformeerden en evangelischen

De gereformeerden die buiten de PKN zijn georganiseerd en gelovigen uit de evangelische stroming¹³ zijn duidelijk behoudender in hun opvattingen over homoseksualiteit. Zeker wanneer het om gelijke rechten van LHVB's, reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid of de directe omgeving gaat, verloopt de aanvaarding moeizaam. Een meerderheid geeft aan homoseksualiteit verkeerd te vinden, een minderheid onderschrijft gelijke rechten op het gebied van huwelijk of adoptie en een kwart aanvaardt de homoseksualiteit van een eigen kind. Met name de reacties ten aanzien van homoseksueel gedrag kan op veel afkeuring rekenen. Bijna vier vijfde van de frequent kerkgaanden geeft aan seks tussen twee homoseksuele mannen walgelijk te vinden en meer dan twee derde vindt het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen.

Een kenmerk van de evangelische stroming is de gerichtheid op de buitenwereld, het uitdragen van hun boodschap. Gelovigen uit de evangelische stroming zijn zeer uitgesproken over hun doorgaans conservatieve standpunten. Bij de overige gereformeerden zijn opvattingen ook vaak traditioneel, maar de blik is vooral naar binnen gericht, bedoeld voor het beschermen van de eigen leefstijl of subcultuur (Bos 2010). De omgang met de buitenwereld mag dan verschillen, wat zij delen is de veelal negatieve houding ten aanzien van homoseksualiteit.

De gebrekkige homoacceptatie van moslims

Homoseksualiteit kan onder moslims niet op veel goedkeuring rekenen. Een meerderheid geeft bijvoorbeeld expliciet aan homoseksualiteit af te keuren. Vaak worden orthodox-protestanten en moslims in een adem genoemd als de groepen in Nederland waar de acceptatie van homoseksualiteit moeizaam verloopt. Inderdaad zijn de houdingen van moslims op sommige terreinen vergelijkbaar met die van de kleinere, behoudende protestantse groepen. In beide groepen is de grondhouding ten aanzien van homoseksualiteit negatief. Een vergelijkbaar deel vindt bijvoorbeeld homoseksualiteit verkeerd of zegt dat LHVB's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. Echter, wanneer het gelijke rechten betreft op het gebied van trouwen of de acceptatie van homoseksualiteit binnen het eigen gezin is de aanvaarding bij moslims

geringer. Driekwart van de moslims geeft aan het een probleem te vinden als hun kind een vaste partner zou hebben van hetzelfde geslacht. Binnen de groep van moslims is de homoacceptatie bij alevieten wat groter dan bij soennitische of sjiiitische moslims.

Religiositeit belangrijk, denominatie belangrijker

De mate van religiositeit – hoofdzakelijk afgemeten aan het bezoeken van een religieuze bijeenkomst – is sterk verbonden met homoacceptatie. Niet verrassend komt telkens male naar voren dat hoe religieuzer iemand is, des te negatiever de houding ten aanzien van homoseksualiteit. Met name bij de kleinere protestantse groepen is de acceptatie gering onder hen die wekelijks naar de kerk gaan. Zo zegt maar iets meer dan een op de tien frequent kerkgangende overige gereformeerden dat het aanvaardbaar is als een kind samenwoont met een partner van hetzelfde geslacht en vindt driekwart dat het homo-huwelijk dient te worden afgeschaft. Toch is het niet zo dat religiositeit belangrijker is dan denominatie. Over het algemeen zijn houdingen van rooms-katholieken of РКН'ers die wekelijks een kerkdienst bezoeken, minder negatief dan die van een gemiddelde moslim, evangelische of overige gereformeerde (zie ook hoofdstuk 4).

Bij moslims maakt moskeebezoek of religieuze identificatie niet veel uit voor de homoacceptatie. De beperkte aanvaarding van homoseksualiteit, met name wanneer het de reacties in de openbaarheid of directe omgeving betreft, worden breed gedragen binnen de moslimgemeenschap. Net als bij de andere religieuze groepen is het onderscheid tussen zij die wel of niet frequent een religieuze bijeenkomst bezoeken groter bij algemene vormen van aanvaarding dan wanneer het de acceptatie van homoseksualiteit in de directe omgeving of openbaarheid betreft. Wanneer homoseksualiteit dichterbij komt speelt de mate van religiositeit een kleinere rol. Verschillen *tussen* religieuze groepen zijn dan pregnanter dan verschillen *binnen* religieuze groepen.

Harde afwijzing van homoseksualiteit binnen alle religieuze geledingen sterk afgenomen sinds de jaren zestig

Aan het begin van de jaren zestig stond een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking ronduit negatief ten aanzien van homoseksualiteit. Vaak werd homoseksualiteit gezien als een ziekte of aandoening.¹⁴ Gedurende de jaren zestig veranderde die houding sterk en homoseksualiteit werd in toenemende mate zichtbaar. De kentering in het denken over homoseksualiteit maakte deel uit van een bredere omslag in culturele opvattingen, bijvoorbeeld over seks, voorbehoedsmiddelen, man-vrouw rollen en relatievorming. Algemene maatschappelijk processen zoals individualisering, democratisering en secularisering lagen hieraan ten grondslag (Keuzenkamp 2010b). De toegenomen acceptatie van homoseksualiteit vond niet alleen buiten de kerk plaats. Dit onderzoek laat zien dat deze ontwikkeling eveneens heeft plaatsgevonden bij gelovigen, ook gelovigen die frequent een religieuze bijeenkomst bijwonen. Binnen religieuze kringen werden 'harde' vormen van afwijzing, zoals de opvatting dat LHB's moeten worden verwijderd uit de samenleving, eind vorige eeuw al nauwelijks meer onderschreven. Onder gereformeerden, de groep die van oudsher het meeste moeite heeft met homoseksualiteit, vond eind twintigste eeuw een (kleine) minderheid dat LHB's moeten worden aangepakt of uit de samenleving moeten worden verwijderd.

De ontwikkeling in de vorige eeuw van toegenomen acceptatie onder religieuze groepen, heeft plaatsgevonden in een tijd van sterke kerkuittreding. Het is zeer waarschijnlijk dat de meest vrijzinnigen de afgelopen decennia uit de kerk zijn gestapt. In de afgelopen periode is dus niet alleen de omvang van de seculiere groep die positief staat ten aanzien van homoseksualiteit toegenomen. Ook de ‘overgebleven’ gelovigen zijn positiever geworden over homoseksualiteit.

Recentelijk een toename in acceptatie bij mainstream religieuze groepen

De sterke toename in algemene aanvaarding in de laatste twee decennia van de vorige eeuw lijkt zich deze eeuw niet bij alle gelovigen te hebben doorgezet, deze is eerder afgevlakt of zelfs gestagneerd. Doordat het tempo van acceptatie verschilt voor de diverse religieuze groepen zijn de onderlinge verschillen nu aanzienlijk groter dan begin jaren tachtig. Binnen de katholieke groep zijn de ontwikkelingen sneller gegaan, waardoor zij in hun opvattingen verder van de diverse protestantse groepen zijn komen te staan. De algemene aanvaarding, de ondersteuning van gelijke rechten, de acceptatie van homoseksualiteit in de openbaarheid en in de directe omgeving is recentelijk (2006-2012) wel toegenomen bij (kerkse) PKN'ers.

De herbezinning op homoseksualiteit is binnen de meer behoudende protestantse kringen echter niet gestopt. Verschillende predikanten, eigen media (bv. de Evangelische Omroep) en eigen LHB-organisaties zoals ContrariO zetten zich hiervoor in. Tegelijkertijd lijkt de acceptatie nog steeds te bestaan uit het erkennen dat LHB's in de eigen gemeenschap voorkomen en het erkennen van zelforganisaties van LHB's. In de officiële besluitvorming wordt vrijwel niets afgedaan aan de officiële afkeuring van homoseksueel gedrag (Bos 2010). Dit standpunt zien we bij de behoudende protestantse kringen grotendeels weerspiegeld in de houdingen van hun leden. In tegenstelling tot de Nederlandse rooms-katholieken wijken zij in hun opvattingen zelden af van de ‘officiële’ leer.

Jonge (orthodox-)protestanten niet positiever over homoseksualiteit

Bij rooms-katholieken en niet-gelovigen hebben jongeren over het algemeen positievere opvattingen over homoseksualiteit dan hun oudere groepsgenoten.¹⁵ Bij protestanten is dit niet zo. Er zijn zelfs aanwijzingen dat jongeren uit de evangelische stroming en de overige gereformeerden (buiten de PKN) negatievere denkbeelden hebben over homoseksualiteit dan de ouderen uit deze religieuze kringen. Op veel stellingen scoren zij gemiddeld negatiever, maar de aantallen zijn te gering om met zekerheid te kunnen concluderen dat hier daadwerkelijk sprake is van een verschil.

Ondanks de toenemende ontkerkelijkheid neemt de binding met kerk en geloof onder jeugdige gelovigen juist toe (De Hart 2014). Deze verscherpte profilering van de eigen religieuze identiteit bij met name de evangelische of bevindelijke milieus lijkt zich te vertalen in conservatieve opvattingen over homoseksualiteit.

De evangelische gemeenten hebben met name op jongeren een grote aantrekkingskracht. Zij worden modern vormgegeven maar zijn orthodox in de leer. Het gegeven dat de meest vrijzinnige (jongeren) de kerk verlaten zal wellicht ook meespelen. Het is daarnaast mogelijk dat bij jonge protestanten een proces van reactieve identificatie speelt. Een grotere gerichtheid op de eigen geloofscultuur ontstaat dan onder invloed

van afwijzende reacties uit een seculariserende maatschappelijke omgeving (Maliepaard en Gijsberts 2012). Het terugtrekken binnen de eigen kring vanwege een negatieve omgeving wordt ook als mogelijke verklaring gezien van de toegenomen religiositeit bij jonge moslims in Nederland.

Weinig acceptatie bij jonge moslims

Over ontwikkelingen in de homoacceptatie binnen niet-christelijke religies is weinig met zekerheid te zeggen. Daarvoor ontbreken simpelweg de gegevens. Wel kan worden vastgesteld dat binnen de islam bewegingen gaande zijn, die proberen om het onderwerp homoseksualiteit bespreekbaar te maken. Of deze initiatieven ertoe leiden dat opvattingen positiever zijn geworden, is de vraag. De toegenomen religiositeit onder met name jonge moslims en de toegenomen afstand ten aanzien van de Nederlandse samenleving vormen hiervoor een belemmering (Huijnk en Dagevos 2012).

Uit de cijfers blijkt niet dat jonge moslims negatiever denken over homoseksualiteit dan oudere moslims, maar wel dat de verschillen op sommige punten klein zijn. De jongere moslims scoren iets positiever op de algemene aanvaarding, maar wanneer gevraagd wordt naar hun houding ten aanzien van het homohuwelijk of de acceptatie binnen het eigen gezin maakt leeftijd niet uit. Dat is opvallend in het licht van het hogere opleidingsniveau van de jongeren en het gegeven dat zij veelal zijn opgegroeid in de Nederlandse context, een omgeving die verhoudingsgewijs positief staat ten opzichte van homoseksualiteit. Zoals gezegd zijn ook jonge moslims de afgelopen jaren dichter bij hun geloof komen te staan (Maliepaard en Gijsberts 2012).

Wanneer we de houdingen van scholieren bezien, valt vooral op hoe negatief de opvattingen van scholieren met een islamitische achtergrond zijn. Ruim een derde vindt het vervelend om les te krijgen van een homoseksuele docent(e) en meer dan twee derde vindt het vies als twee jongens met elkaar zoenen. De reacties zijn bij scholieren met een andere religieuze achtergrond minder negatief.

De acceptatie van een homoseksuele docent of twee zoenende meisjes is voor alle religieuze groepen in het voortgezet onderwijs groter dan in het primair onderwijs. Dit gaat niet op voor de acceptatie van twee zoenende jongens. De vraag is hoe de houdingen van deze scholieren zich gaan ontwikkelen. Het betreft hoofdzakelijk scholieren in de leeftijd van 10 tot 14 jaar. De houding ten aanzien van homoseksualiteit is nog plooibaar, zowel in de richting van meer als in de richting van minder acceptatie.

Noten

- 1 Bijbelteksten als Genesis 19:1-29, Romeinen 1:24-27, Leviticus 16 en 22, 1 Korintiërs 6:9,10,11 en Timoteüs 1,10 worden vaak genoemd als het gaat om het afkeuren van homoseksuele handelingen.
- 2 In Culturele veranderingen is een maat van orthodoxie te construeren op basis van vier items: de Bijbel is het woord van God, geloof in bestaan van de hemel, geloof in bestaan van de hel en het zonder twijfel geloven in God ($\alpha = .82$). De correlatie met kerkgang is sterk ($r = .52$). Wanneer we de groep eruit lichten die op alle items positief antwoordt, de meest orthodoxen, blijkt dat 38% negatief scoort op de samengestelde maat (kader 2.2).

- 3 Dit laat onverlet dat er ook binnen de PKN gelovigen zijn die zich beschouwen als bevindelijk of orthodox-gereformeerd.
- 4 Dit is een verzamelcategorie van alle protestanten die zich niet tot de PKN rekenen.
- 5 De term homohuwelijk is feitelijk geen correcte benaming. Het lijkt namelijk te suggereren dat er sprake is van een apart soort huwelijk. De correcte benaming luidt dan ook: 'het voor paren van gelijk geslacht opengestelde huwelijk'.
- 6 De data zijn weliswaar niet recent (2005), maar vormen de enige bron die inzicht geeft in de (verschillen in) acceptatie omtrent dit thema.
- 7 In SOCON 2005 zijn de PKN en Nederlands-hervormd opgenomen als aparte religieuze categorieën.
- 8 Het COC was een afkorting voor Cultuur en OntspanningsCentrum. Deze naam is in het verleden gekozen, omdat het maatschappelijk gezien ondoenlijk was je te verenigen onder de noemer 'homoseksualiteit'. Later is de afkorting uitgebreid met 'NVIH' en dit staat voor Nederlandse Vereniging ter Integratie van Homoseksualiteit.
- 9 Om een vergelijking in de tijd te kunnen maken, moeten voor de verschillende jaargangen dezelfde religieuze categorieën worden gehanteerd. Dit heeft als gevolg dat we bij de protestantse groepen alleen een beeld kunnen geven voor alle protestantse groepen samen.
- 10 Wel is in de *Leefsituatie allochtone stedelingen* uit 2004 (LAS'04/'05) en de *Survey integratie minderheden* van 2011 (SIM'11) gevraagd of homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. Deze onderzoeken zijn echter dusdanig anders van opzet dat verschillen niet kunnen worden geïnterpreteerd als veranderingen in de tijd.
- 11 Om pragmatische redenen spreken we hier bijvoorbeeld over rooms-katholieke of protestantse scholieren in plaats van scholieren met een rooms-katholieke of protestantse achtergrond.
- 12 Uit eigen onderzoek van de rooms-katholieke kerk, de zogenaamde Paus-enquête, bleek dat een aanzienlijk deel van de Nederlandse katholieken vindt dat de kerk over onderwerpen als homoseksualiteit en anticonceptie een te behouden positie inneemt (zie <http://www.katholiek.nl/actueel/pausenquete-nederlandse-katholieken-positief-over-homohuwelijk/>).
- 13 De houdingen binnen de pinkstergemeente komen aan bod bij de acceptatie van etnische groepen. We kunnen op basis van de beschikbare gegevens niet in algemene zin iets over deze groep zeggen, maar wel specifiek iets over migranten uit de pinkstergemeente.
- 14 Exemplarisch voor de veranderende denkbeelden wereldwijd is dat in 1973 in de Verenigde Staten homoseksualiteit verwijderd werd uit het DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental disorders*) als zijnde een psychische stoornis.
- 15 De grens tussen jongeren en ouderen is in deze studie om pragmatische redenen getrokken bij 40 jaar.

3 De homoacceptatie van etnische groepen

3.1 Inleiding en achtergrond

Problemen rondom de acceptatie van homoseksualiteit onder bepaalde niet-westerse migranten – met name met een islamitische achtergrond – zijn nadrukkelijk naar voren gekomen in het maatschappelijke en politieke debat. De (gebrekkige) acceptatie van homoseksualiteit wordt soms beschouwd als een graadmeter voor de integratie van migrantengroepen. Basiswaarden zoals gelijke rechten voor niet alleen mannen en vrouwen maar ook voor LHBT's en heteroseksuelen, worden vaak toegeschreven aan de Nederlandse cultuur. In dit licht kan een positieve houding ten aanzien van homoseksualiteit van migranten worden gezien als een teken van culturele integratie. Tegelijk weten we dat onder autochtone Nederlanders er eveneens groepen zijn met negatieve houdingen ten aanzien van homoseksualiteit en dat er grenzen zijn aan de Nederlandse tolerantie (Keuzenkamp 2010b).

Verschillen tussen etnische groepen in homoacceptatie kunnen divers van aard zijn. Dit kan te maken hebben met 'algemene' kenmerken zoals opleidingsniveau of religieuze achtergrond, maar ook met factoren die specifiek voor migranten gelden. Maatschappelijke veranderingen zoals secularisering en de seksuele revolutie hebben zich veel minder nadrukkelijk gemanifesteerd in herkomstlanden van waaruit grote aantallen migranten hierheen zijn gekomen, zoals Turkije, Marokko en Suriname. Tevens is een deel van de migranten stevig ingebed in de eigen herkomstgroep en dit kan – met name in traditionele gemeenschappen – een belemmering vormen voor de homoacceptatie (Huijnk en Dagevos 2012). Daarnaast kunnen een gebrekkige ervaren acceptatie, discriminatie en uitsluiting ertoe leiden dat migranten zich juist distantiëren van de 'ontvangende' samenleving en de bijbehorende basiswaarden (Huijnk en Dagevos 2012). In dit hoofdstuk gaan we kort in op de achtergronden van de migrantengroepen in Nederland. Een verregerende bespiegeling over de achtergronden en processen die spelen rondom de acceptatie van homoseksualiteit binnen de diverse migrantengroepen valt echter buiten het bestek van deze studie. Alhoewel etnische herkomst en religie in aparte hoofdstukken worden behandeld, is dit scherpe onderscheid er in de praktijk niet. Zo zijn bijna alle Marokkaanse en Turkse Nederlanders moslim en hebben veel hindoes in Nederland een Surinaamse achtergrond. Deze religieuze achtergrond – waar we in het vorige hoofdstuk op in zijn gegaan – speelt logischerwijs mee bij de homoacceptatie van deze groepen. Aan het eind van dit hoofdstuk kijken we dan ook naar een combinatie van etnische en religieuze groepen. Dit geeft een inkijk in hoe etniciteit en religie zich tot elkaar verhouden als het gaat om homoacceptatie. Hierbij komen ook een aantal religieuze groepen aan bod die niet zijn behandeld in het vorige hoofdstuk: de Jehova's Getuigen, gelovigen uit de pinkstergemeenten, boeddhisten en hindoes. Deze groepen zijn niet in het hoofdstuk over religie besproken, omdat we alleen informatie hebben over deze religieuze groepen binnen specifieke migrantengroepen.

3.2 Etnisch landschap in Nederland

Voor we de acceptatie van homoseksualiteit van de diverse groepen bespreken, schetsen we eerste kort de achtergrond van een aantal etnische groepen. Ongeveer 12% van de Nederlandse bevolking is van niet-westerse herkomst (2 miljoen personen).¹ Circa twee derde van de niet-westerse migranten en hun nakomelingen behoort tot een van de vier grote herkomstgroepen. De grootste groep wordt gevormd door Turkse Nederlanders (396.000), gevolgd door Marokkaanse (375.000) en Surinaamse (348.000) Nederlanders. Aanzienlijk kleiner is de groep Antilliaanse Nederlanders (147.000).

De migratie uit Turkije en Marokko kwam in de jaren zestig op gang, toen ‘gastarbeiders’ naar Nederland werden gehaald om te komen werken. In de jaren zeventig wordt het recht op gezinshereniging ingevoerd en tot begin jaren tachtig lieten veel Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten hun vrouw en kinderen overkomen. Vanaf het begin van de jaren tachtig verschuift het zwaartepunt van *gezinshereniging* naar *gezinsvorming*: een partner wordt vanuit het herkomstland naar Nederland gehaald. Sinds begin deze eeuw komt dit steeds minder voor, onder andere door wetgeving die het moeilijker maakt om een partner naar Nederland te halen. De groei van het aantal Turkse en Marokkaanse Nederlanders komt sindsdien hoofdzakelijk door de aanwas van de tweede generatie. Inmiddels is ongeveer de helft van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders afkomstig uit de tweede generatie (CBS StatLine).

Bijna alle Marokkaanse en Turkse Nederlanders beschouwen zichzelf als moslim (Maliapaard en Gijsberts 2012). Het geloof speelt een zeer belangrijke rol in hun leven: de identificatie en verbondenheid daarmee is sterk. Een meerderheid vindt dat de regels van de islam moeten worden nageleefd en dat hun kind met een moslimpartner moet trouwen. Er zijn echter ook onderlinge verschillen. Marokkaans-Nederlandse moslims vertonen een beduidend hogere mate van religieus gedrag en identificatie, en Marokkaans-Nederlandse vrouwen dragen bovendien vaker een hoofddoek dan vrouwen van Turkse herkomst (Maliapaard en Gijsberts 2012). Deze verschillen vinden hoogstwaarschijnlijk deels hun oorsprong in de situatie in het herkomstland. In Marokko is de islam de staatsreligie met een grote verbondenheid tussen kerk en staat, terwijl er in Turkije van oudsher een sterke scheiding tussen beide is.

De Turkse groep is naar verhouding gesloten, met een sterke interne samenhang (Huijnk en Dagevos 2012). De identificatie met de herkomstgroep is groot en velen onderhouden frequente contacten binnen de eigen etnische kring. Hoewel in de afgelopen jaren de beheersing van het Nederlands is verbeterd, blijft deze achter bij die van de Marokkaanse groep. De Marokkaanse groep onderhoudt vaker contact met autochtonen. Over de positie van vrouwen hebben Turkse Nederlanders over het algemeen modernere opvattingen dan Marokkaanse Nederlanders. Sociaaleconomisch staan beide groepen op grote achterstand ten aanzien van autochtone Nederlanders. Het gemiddeld opleidingsniveau is lager, de werkloosheid is groter en de uitkeringsafhankelijkheid groter (Huijnk et al. 2014; Gijsberts en Iedema 2012). De werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid is bij Marokkaanse Nederlanders groter dan bij Turkse Nederlanders. Marokkaanse en Turkse

Nederlanders zijn sinds begin deze eeuw steeds somberder geworden over het maatschappelijk klimaat in Nederland en de kansen die zij hier hebben.

Vanaf de koloniale tijd is er altijd migratie geweest tussen Nederland en Suriname. De grote migratiestroom kwam echter in de jaren zeventig pas goed op gang. Vooral rond de onafhankelijkheid (1975) ontstond een piek. Een tweede immigratiepiek vond plaats rond 1979, net voordat het vrije migratieverkeer tussen Nederland en Suriname werd beëindigd en er een visumplicht voor in de plaats kwam. De twee grootste groepen binnen de Surinaamse gemeenschap zijn van Hindoestaanse of creoolse herkomst. Kleinere Surinaamse groepen worden gevormd door onder andere Javanen en Chinezen. De Hindoestanen zijn veelal afstammelingen van contractarbeiders die eind negentiende eeuw naar Suriname werden gehaald uit India. Van de Hindoestanen in Nederland is niet iedereen hindoe, ongeveer een vijfde is moslim. Bovendien is niet elke hindoe praktiserend of gelovig. Velen zijn seculier georiënteerd; zij zijn hindoe omdat hun ouders hindoe zijn (geweest) (zie Choenni 2014). De creolen, afstammelingen van tot slaaf gemaakte Afrikanen, zijn overwegend christelijk. Surinaamse Nederlanders onderhouden veel contacten met autochtone Nederlanders, presteren goed in het onderwijs en hebben een verhoudingsgewijs goede arbeidsmarktpositie (Huijnk et al. 2014; Huijnk en Dagevos 2012). Van de vier grootste niet-westerse herkomstsgroepen hebben Surinamers de hoogste arbeidsparticipatie, met name doordat Surinaamse vrouwen vaak werken.

De Nederlandse Antillen is een voormalig land binnen het koninkrijk der Nederlanden dat bestond uit zes eilanden (Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten).² In de jaren zestig van de vorige eeuw was er (tijdelijk) arbeidsmigratie vanuit de Antillen vanwege de slechte economische situatie. Daarna was tot de jaren tachtig studie de belangrijkste reden om naar Nederland te komen. Eind jaren negentig ontstond een tweede grote migratiegolf naar Nederland. Deze migratiestroom betrof voor een groot deel kansarme jongeren. Staatkundig bestaan de Nederlandse Antillen sinds 2010 niet meer. Niettemin spreken we in deze studie over Antilliaanse Nederlanders om personen aan te duiden van wie de herkomst ligt op één van de zes bovengenoemde eilanden.

De Antilliaanse Nederlanders zijn in overgrote meerderheid rooms-katholiek. Daarnaast zijn er grote protestantse gemeenschappen, waarbij de evangelische stroming (m.n. pinksterstroming) en Jehova's Getuigen verhoudingsgewijs sterk zijn vertegenwoordigd. Net als Surinaamse Nederlanders staan Antilliaanse Nederlanders op sociaal-cultureel vlak dicht bij autochtone Nederlanders (Huijnk en Dagevos 2012). Er zijn veel onderlinge sociale contacten en het aantal gemengde huwelijken is groot. De verbondenheid en identificatie met Nederland is sterk. Ook op sociaaleconomisch gebied doen Antilliaanse Nederlanders het ten opzichte van veel andere migrantengroepen goed, al lijkt de positie de laatste jaren te verslechteren. De (jeugd)werkloosheid is hoog en de uitkeringsafhankelijkheid groot (Huijnk et al. 2014). Dit heeft onder andere te maken met de eerder genoemde grote instroom van kansarme jongeren eind jaren negentig.

De 'overige' niet-westerse migranten komen uit alle hoeken en windstreken. De grootste groep binnen deze categorie wordt gevormd door Chinezen. In Nederland wonen 82.000 Chinese migranten en hun nakomelingen afkomstig uit de Volksrepubliek China en Hongkong. De eerste grote migratiegolf betrof vooral Chinezen die hier kwamen voor arbeid (werken in de horeca) en die voornamelijk uit Hongkong afkomstig waren. Daarna kwam de gezinsmigratie op gang. In de laatste tien jaar is de Chinese bevolkingsgroep sterk in omvang toegenomen, waarbij de instroom steeds meer bestaat uit studie- en kennismigranten.

De 'oude' eerste generatie Chinezen kent een hoge arbeidsmarktparticipatie en een gemiddeld laag opleidingsniveau. Zij verkeren voornamelijk in de eigen (Chinese) kring. De tweede generatie Chinese Nederlanders doet het uitzonderlijk goed in het onderwijs. Zij voelen zich thuis in Nederland, hebben veel contacten met autochtone Nederlanders, zijn modern in hun opvattingen en in veel opzichten kosmopolitisch ingesteld (Gijsberts et al. 2011).

Vanaf de jaren tachtig en vooral de jaren negentig kwam de asielmigratie naar Nederland goed op gang. De grootste groepen vluchtelingen kwamen uit Afghanistan, Irak, Iran en Somalië. Een groot deel van hen is de politieke of oorlogssituatie in het land van herkomst noodgedwongen en onverwachts ontvlucht. Binnen deze groep zijn migranten die niet om asielredenen naar Nederland zijn gekomen en de tweede generatie relatief klein in omvang. We spreken derhalve over deze groepen als 'vluchtelingengroepen'. Er zijn 54.000 Iraakse, 43.000 Afghaanse, 37.000 Somalische en 37.000 Iraanse Nederlanders in Nederland.

De grootste religie in de herkomstlanden van deze vluchtelingengroepen is de islam. Van de vluchtelingen die geloven is een groot deel moslim. Onder de Iraanse en Iraakse gelovigen bevindt zich daarnaast ook een substantiële minderheid (ca. 20%) die het christelijk geloof aanhangt. Bijna elke Somalische Nederlander beschouwt zichzelf als moslim. Dit is een groot verschil met Iraanse Nederlanders, van wie de helft zich tot een religie rekent. Sociaal-cultureel zijn de vluchtelingengroepen, ondanks hun kortere verblijfsduur, meer naar buiten gericht dan de Turkse en Marokkaanse herkomstgroepen. De arbeidsdeelname van vluchtelingengroepen ligt lager dan gemiddeld onder niet-westerse migranten en zij zijn vaker afhankelijk van bijstand. Er zijn ook grote sociaal-economische verschillen tussen de vluchtelingengroepen. De Iraanse Nederlanders hebben het vaakst werk, de hoogste inkomens en de laagste bijstandsafhankelijkheid. Onder Somalische Nederlanders is de situatie heel anders. Hun sociaaleconomische situatie is zeer zwak (Huijnk et al. 2014).

Personen afkomstig uit de westerse landen vormen bijna de helft van het totale aantal migranten. Van hen komt meer dan de helft uit een lidstaat van de Europese Unie (EU). Hierbinnen vormen personen met een Duitse afkomst de grootste groep (368.000). Vaak zijn zij al langere tijd in Nederland en zij behoren meestal tot de tweede generatie. Ook de omvangrijke groep personen van Indonesische herkomst behoort tot de westerse migranten (372.000). Sinds begin deze eeuw bestaat de migratie naar Nederland voor een belangrijk deel uit arbeidsmigranten uit Oost-Europa, met name uit Polen. De omvang

van Poolse, Bulgaarse en Roemeense Nederlanders is vooral sinds de uitbreidingen van de EU in 2004 en 2007 duidelijk toegenomen. In 2014 staan 123.000 Polen in Nederland ingeschreven. Het aandeel dat hier momenteel daadwerkelijk verblijft is aanzienlijk groter, lang niet alle Polen die in Nederland verblijven zijn officieel geregistreerd. Daarnaast zijn er 21.000 Bulgaarse en 18.000 Roemeense Nederlanders ingeschreven in de Gemeentelijke basisadministratie.

In Polen is een groot deel van de bevolking katholiek en dit zien we ook terug bij de Polen in Nederland (Gijsberts 2011; Gijsberts en Lubbers 2013). Poolse Nederlanders hebben veel sociale contacten met zowel autochtone Nederlanders als herkomstgroeps-genoten (Dagevos 2011).

3.3 Algemene aanvaarding

Er is geen geschikte informatie beschikbaar over de acceptatie van verschillende migrantengroepen afgemeten aan de samengestelde maat (zie kader 2.2).³ Wel kunnen we een beeld schetsen van het globale oordeel dat mensen hebben over homoseksualiteit, de algemene aanvaarding (figuur 3.1).

Voor alle etnische groepen geldt dat een meerderheid van mening is dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. Bij de vier grote migrantengroepen is er een duidelijke tweedeling. De aanvaarding is bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders beperkter dan bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. De religieuze achtergrond van de eerstgenoemde groepen speelt hierbij mee, zoals we in hoofdstuk 2 hebben gezien. Bij Turkse Nederlanders is de algemene aanvaarding het geringst.

In vergelijking met Turkse en Marokkaanse Nederlanders is de algemene aanvaarding bij de migranten uit de vluchtelingengroepen – veelal met een islamitische achtergrond – gemiddeld groter. Ongeveer twee derde van de Afghaanse, Iraakse en Somalische Nederlanders is van mening dat lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuelen (LHVB's) hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. De homoacceptatie is bij de Iraanse groep het grootst (82%). Het gemiddeld hoge opleidingsniveau en beperkte religiositeit komen hierin tot uitdrukking (Dourleijn en Dagevos 2011). Hun opvattingen zijn vergelijkbaar met die van de Surinaamse en Antilliaanse groep.

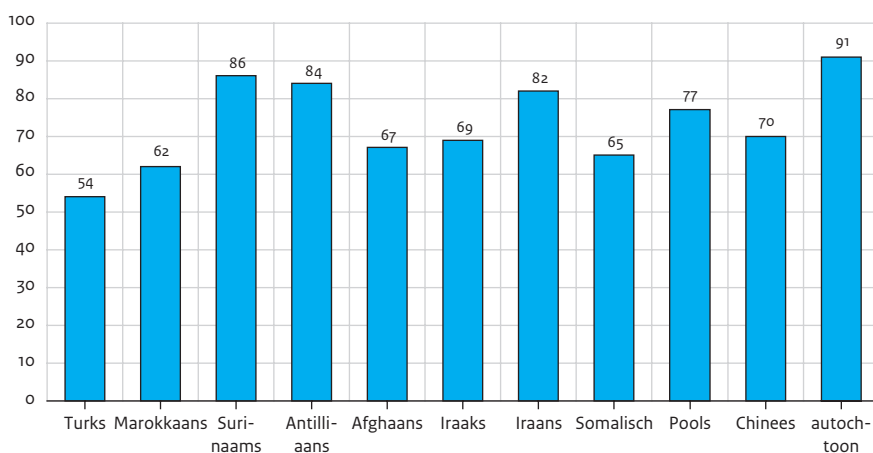
Verder blijkt uit figuur 3.1 dat ook onder Chinese Nederlanders ongeveer twee derde het (helemaal) eens is met de stelling dat LHVB's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen.

De algemene aanvaarding is groter bij de Poolse groep: meer dan driekwart is het eens met de stelling. In Polen zelf is het minder goed gesteld met de homoacceptatie: een meerderheid van de bevolking keurt homoseksualiteit af (Keuzenkamp en Kuyper 2013). Dit zien we niet terug bij recent gemigreerde Poolse migranten. Uit een studie⁴ naar deze groep bleek dat ruim driekwart (77%) het eens was met de stelling dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat

willen (Gijsberts en Lubbers 2013). In deze studie is ook gekeken naar recente migranten uit twee andere herkomstgroepen. Bij recent gemigreerde Bulgaren is de algemene aanvaarding groot (86%), terwijl onder recent gemigreerde Turkse migranten een minderheid (44%) van mening is dat LHb's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen.

Figuur 3.1

Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen, (helemaal) mee eens, naar etnische herkomst, 2009 en 2011 (in procenten)

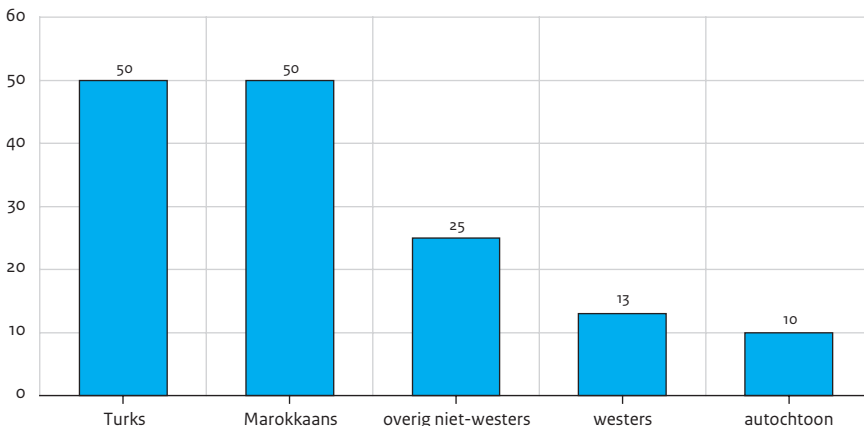
Bron: SCP/CBS (S1M'11); SCP/CBS (S1NG'09)

Helft van Turkse en Marokkaanse Nederlanders vindt homoseksualiteit (bijna) altijd verkeerd

De bevindingen uit figuur 3.2 bevestigen de moeizame acceptatie van homoseksualiteit in Marokkaanse en Turkse kringen. De helft van de 14-49-jarige Turkse en Marokkaanse Nederlanders vindt homoseksualiteit (bijna) altijd verkeerd. Bij de overige niet-westerse migranten is de afwijzing minder groot, een kwart vindt homoseksualiteit (bijna) altijd verkeerd. Bij westerse migranten en autochtone Nederlanders wijst ongeveer één op de tien homoseksualiteit af.

Figuur 3.2

Vindt u homoseksualiteit verkeerd of niet verkeerd, (bijna) altijd verkeerd, 14-49-jarigen, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

Bron: UvT/RUN (NELLS'11)

Weinig zicht op ontwikkelingen in algemene aanvaarding van migrantengroepen

Idealiter schetsen we ontwikkelingen in homoacceptatie op basis van tijdreeksen.

Deze gegevens zijn echter niet voorhanden.⁵ Om toch gevoel te krijgen voor processen die plaatsvinden binnen groepen kijken we naar verschillen tussen generaties en tussen leeftijdsgroepen.

Algemene aanvaarding groter bij de tweede generatie

De algemene aanvaarding van homoseksualiteit is over het algemeen groter bij de tweede generatie (tabel 3.1). Onder de Antilliaanse, Surinaamse, Poolse, Chinese en Iraanse tweede generatie is de acceptatie afgemeten aan de vraag of LHBT's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen groot. Het contrast tussen de generaties geldt met name voor de Chinese groep. Dit bevestigt dat de Chinese tweede generatie sociaal-cultureel veel dichter bij de autochtone Nederlanders staat dan de eerste generatie (Gijsberts et al. 2011). Van de meeste vluchtelingengroepen weten we niet hoe het gesteld is met de acceptatie van de tweede generatie, die cijfers ontbreken. De omvang van de tweede generatie is nog beperkt (CBS StatLine).

Ook bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders is het deel dat vindt dat homoseksuele mannen en vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen, groter bij de tweede generatie. Niettemin is het verschil in algemene aanvaarding met andere tweede generatie migranten groot.

Bij de vier grote migrantengroepen is het verschil tussen de twee leeftijdsgroepen in algemene aanvaarding gering. Bij de Surinaamse en Antilliaanse groep is de algemene aanvaarding bij zowel jong als oud groot. Jongeren uit de vluchtelingengroepen zijn over

het algemeen vaker dan ouderen van mening dat LHVB's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen.

Het onderscheid naar leeftijd is het sterkste bij de Chinese Nederlanders. De oudste leeftijdsgroep van Chinese Nederlanders heeft vergelijkbare opvattingen met leeftijdsgenoten uit herkomstlanden met een hoofdzakelijk islamitische achtergrond. De ouderen uit de laatstgenoemde landen zijn vrij uniform in hun algemene aanvaarding van homoseksualiteit. Dit geldt niet voor de jongeren.

Tabel 3.1

Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen, (helemaal) mee eens, naar etnische herkomst, leeftijd en generatie, 2009 en 2011 (in procenten)

	eerste generatie	tweede generatie	< 40 jaar	≥ 40 jaar
Turks	50	62	56	52
Marokkaans	60	67	67	55
Surinaams	86	87	86	86
Antilliaans	81	91	85	92
Afghaans	67	-	71	56
Iraaks	69	-	75	59
Iraans	81	97	85	78
Somalisch	65	-	66	60
Pools	74	88	74	81
Chinees	65	87	76	57
autochtoon ^a	-	-	90	91

a De houding van autochtone Nederlanders is gebaseerd op de resultaten van SIM'11.

Bron: SCP/CBS (SIM'11); SCP/CBS (SING'09)

De tweede generatie Marokkaanse en Turkse Nederlanders vindt homoseksualiteit minder vaak verkeerd dan de eerste generatie (tabel 3.2). Maar nog steeds geeft circa twee op de vijf van de tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders aan homoseksualiteit (bijna) altijd verkeerd te vinden. Ook bij overige niet-westerse migranten is er een onderscheid in opvattingen tussen de generaties. Bij de westerse migranten is dit niet zo. Een relatief klein deel van beide generaties onderschrijft dat homoseksualiteit (altijd) verkeerd is. In deze studie zijn migranten van boven de 49 jaar niet ondervraagd. Veel migranten van 50 jaar of ouder zijn van de eerste generatie.

Tabel 3.2

Vindt u homoseksualiteit verkeerd of niet verkeerd, (bijna) altijd verkeerd, 14-49-jarigen, naar etnische herkomst en generatie, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	overig niet-westers	westers
eerste generatie	56	56	36	14
tweede generatie	39	41	7	13

Bron: UVT/RUN (NELLS'11)

3.4 Gelijke rechten en anti-discriminatie

In Nederland is in de loop der jaren een aantal wetten ingevoerd om de gelijkheid tussen LHb's en heteroseksuelen te vergroten. Zo is in 2001 zowel het burgerlijk huwelijk opengesteld voor stellen van hetzelfde geslacht als de mogelijkheid tot adoptie gecreëerd. In de meeste (niet-westerse) landen gelden deze gelijke rechten niet. Het is de vraag hoe er door migranten wordt gedacht over de rechten van LHb-stellen.

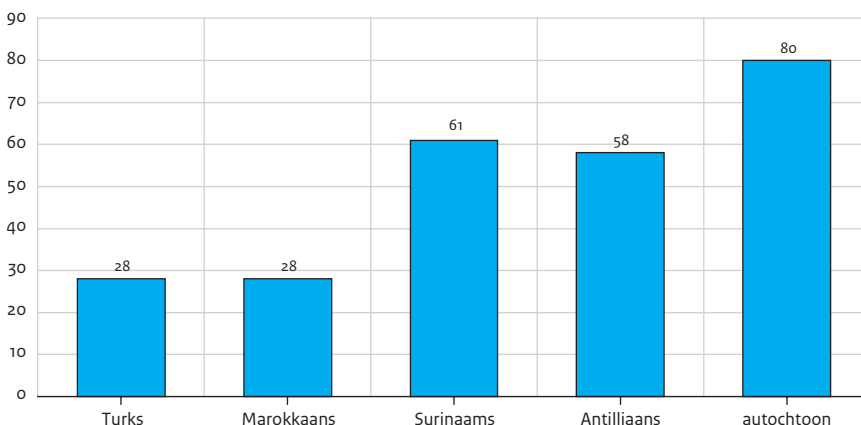
Ongeveer kwart van Marokkaanse en Turkse Nederlanders voorstander van homohuwelijk

Op de vraag of het goed is dat LHb's met elkaar mogen trouwen geeft iets meer dan een kwart van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders aan het er (helemaal) mee eens te zijn (figuur 3.3). Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders vindt een meerderheid dat dit mogelijk moet zijn. De acceptatie is op dit vlak het grootste bij de autochtone Nederlanders. Vier op de vijf onderschrijft de stelling dat het goed is dat LHb's met elkaar mogen trouwen.

De verschillen tussen etnische groepen zijn groter wanneer het gaat om gelijke rechten van homoseksuele stellen in vergelijking met de algemene aanvaarding van homoseksualiteit (figuur 3.1). Tenminste, daar waar het de vier grote migrantengroepen betreft. Hoe andere etnische herkomstgroepen denken over het voor paren van gelijk geslacht opengestelde huwelijk weten we niet.

Figuur 3.3

Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen, (helemaal) mee eens, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

Bron: SCP/CBS (SIM '11)

Meer instemming voor gelijke rechten voor homoseksuele stellen bij tweede generatie

Net als bij de algemene aanvaarding is ook bij het onderschrijven van gelijke rechten de acceptatie bij de tweede generatie groter dan bij de eerste. Het homohuwelijk⁶ wordt bij alle migrantengroepen vaker goedgekeurd door de tweede generatie dan de eerste (tabel 3.3). Bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders vindt een kwart van de eerste generatie dat het goed is dat LHb's met elkaar mogen trouwen, tegen een derde van de tweede generatie. De verschillen tussen de generaties zijn wel wat geringer dan bij de algemene aanvaarding.

Bij Antilliaanse Nederlanders is het verschil tussen de generaties het grootst. Bij de eerste generatie keurt ongeveer de helft het homohuwelijk goed, bij de tweede bedraagt dit deel ruim driekwart. De tweede generatie Antilliaanse Nederlanders denkt dus ongeveer hetzelfde over het homohuwelijk als de gemiddelde autochtone Nederlander. Het illustreert de geringe sociaal-culturele afstand tussen deze twee groepen (Huijnk en Dagevos 2012).

De verschillen naar leeftijd zijn geringer. Er is bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders geen (significant) onderscheid in de acceptatie van het homohuwelijk tussen de leeftijdsgroepen. Bij de autochtone, Surinaamse en Antilliaanse groep is er bij de jongeren (< 40 jaar) meer acceptatie op het gebied van het homohuwelijk dan bij de oudere leeftijdsgroep.

Tabel 3.3

Het is goed dat homoseksuelen tegenwoordig met elkaar mogen trouwen, (helemaal) mee eens, naar etnische herkomst, generatie en leeftijd, 2011 (in procenten)

	eerste generatie	tweede generatie	< 40 jaar	≥ 40 jaar
Turks	25	33	28	27
Marokkaans	25	33	30	24
Surinaams	57	69	67	56
Antilliaans	51	77	62	52
autochtoon	–	–	80	79

Bron: SCP/CBS (SIM'11)

3.5 Reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid

Het uiten van de (homo)seksuele voorkeur in de openbaarheid kan vaak op afkeuring rekenen (Keuzenkamp en Kuypers 2013; Bucx en Van der Sman 2014). Om negatieve reacties te voorkomen past een groot deel van de LHBT's hun gedrag aan zodra ze een publieke ruimte betreden (Keuzenkamp et al. 2012). Vooral de reacties van straatjongens, veelal stevig ingebed in een machocultuur, kunnen uitgesproken negatief zijn en soms zelf uitmonden in fysiek geweld. Bij de ouders van (geregistreerd) anti-homogeweld vormen migranten niet de grootste groep, maar zijn zij wel oververtegenwoordigd (Buijs et al. 2009; Segerink 2013).

Over de reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid van volwassenen kunnen we op basis van het bestaande materiaal weinig zeggen. Dit is wel mogelijk voor scholieren. Zoals gezegd is de sociale veiligheid van LHBT-jongeren een bron van zorg. Veel van deze jongeren worden op school geconfronteerd met een onveilig schoolklimaat (Bucx en Van der Sman 2014).

Veelal negatieve reacties van migrantenscholieren op homoseksualiteit in de openbaarheid

Turkse en Marokkaanse scholieren zijn het meest negatief in hun reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid (tabel 3.4). Zo vindt een grote meerderheid, ruim driekwart, het vies als twee jongens zoenen. De reacties zijn wat minder negatief bij de Antilliaanse, Surinaamse en overig niet-westerse Nederlanders. Zij verschillen onderling niet (significant) van elkaar, maar ook bij hen is de reactie ten aanzien van homoseksualiteit in het openbaar veelal negatief, en met name als het twee zoenende jongens betreft.

Ongeveer de helft van de westerse migranten en autochtone Nederlanders vindt het vies als twee jongens met elkaar zoenen. Gaat het om twee zoenende meisjes, dan is dit deel bij beide groepen ongeveer een derde.

Binnen de groep van westerse migranten zien we grote verschillen tussen de ‘rijke’ landen en de ‘overige’ landen.⁷ Scholieren uit de rijke westerse landen zijn minder negatief in hun opvattingen dan autochtone Nederlanders, terwijl de overige westerse scholieren wel negatiever zijn in hun denkbeelden ten aanzien van homoseksualiteit in de openbaarheid. De overige westerse migranten lijken qua opvattingen meer op de niet-westerse migranten dan op de rijke westerse migranten of autochtonen. Bijna twee derde van de overig westerse migranten is bijvoorbeeld van mening dat het vies is als twee jongens met elkaar zoenen.

Tabel 3.4

Reactie op homoseksualiteit in de openbaarheid, (helemaal) mee eens, scholieren 10-18 jaar^a, naar etnische herkomst, 2009 (in procenten)

	ik vind het vies als twee jongens met elkaar zoenen	ik vind het vies als twee meisjes met elkaar zoenen
niet-westers	69	45
Turks	79	61
Marokkaans	77	51
Surinaams	59	29
Antilliaans	65	39
overig niet-westers	62	40
westers	47	30
westers ‘rijk’	40	23
overig westers	63	48
autochtoon	51	34

a Het betreft scholieren uit groep 8 en de eerste vier leerjaren van het voortgezet onderwijs (vmbo, havo en vwo). 98% van de ondervraagde scholieren is tussen de 11 en 16 jaar.

Bron: Trimbos/UU/SCP (HBSC’09)

Ook uit het svo-onderzoek komt naar voren dat de afkeer ten aanzien van homoseksualiteit in de openbaarheid groot is bij Marokkaanse en vooral Turkse scholieren (zie tabel B3.1 in de bijlage, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). De reacties van Surinaamse en Antilliaanse scholieren zijn ook negatiever dan die van autochtone Nederlanders, maar deze liggen dicht bij elkaar dan die van Turkse en Marokkaanse scholieren en autochtone Nederlanders, met name als het om de houding ten aanzien van zoenende meisjes gaat. Van de hier onderzochte migrantengroepen zijn de reacties het minst negatief bij scholieren met een Indonesische herkomst.

Afkeer voor zoenende jongens breed gedeeld op basis- en voortgezet onderwijs

Bij niet-westerse migranten is de houding ten aanzien van twee zoenende meisjes duidelijk positiever in het voortgezet onderwijs dan in het basisonderwijs (zie bijlage B3.3 en B3.4). Dit zien we niet terug als het om twee zoenende jongens gaat (zie bijlage B3.2 en B3.4).

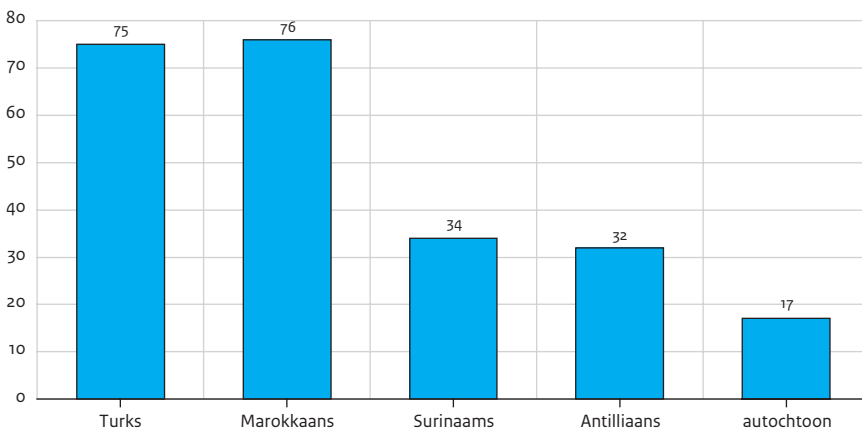
3.6 Reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving

LHB's met een migrantenachtergrond worstelen dikwijls met hun loyaliteit ten aanzien van hun familie. Voor veel migrantenouders – met name met een religieuze achtergrond – rust er een taboe op seksuele diversiteit.

Homoseksualiteit van een kind lijkt voor veel Turkse en Marokkaanse Nederlanders een probleem te zijn (figuur 3.4). Driekwart van hen geeft aan het een probleem te vinden als hun kind een vaste partner zou hebben van hetzelfde geslacht. Bij Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders is een derde het eens met de stelling. Een minderheid van hen vindt het dus een probleem wanneer hun kind een vaste partner zou hebben van hetzelfde geslacht. Bij autochtone Nederlanders is de afwijzing van een homoseksueel kind het geringste: ongeveer een zesde deel heeft hier problemen mee.

Figuur 3.4

Ik zou het een probleem vinden als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht, (helemaal) mee eens, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

Bron: SCP (SIM'11)

Weinig Marokkaanse en Turkse scholieren laten LHB's toe tot hun vriendenkring

Negatieve opvattingen over homoseksualiteit onder scholieren kan leiden tot pestgedrag of vormen van uitsluiting op scholen. Uitsluiting kan bijvoorbeeld inhouden dat LHB-jongeren niet worden geaccepteerd als vriend of vriendin.

Ongeveer de helft van de niet-westerse scholieren is het eens met de stelling dat homoseksuele jongens en lesbische meiden tot hun vrienden/vriendinnen mogen behoren (figuur 3.5). Bij westerse migrantenscholieren is dit ruim twee derde, bij autochtone Nederlanders driekwart.

De acceptatie van een homoseksuele vriend of vriendin ligt bij Marokkaanse (36%) en vooral Turkse scholieren (28%) moeilijk. Het contrast met de andere groepen is groot. Dit bevestigt nogmaals het beeld dat met name wanneer homoseksualiteit dichtbij

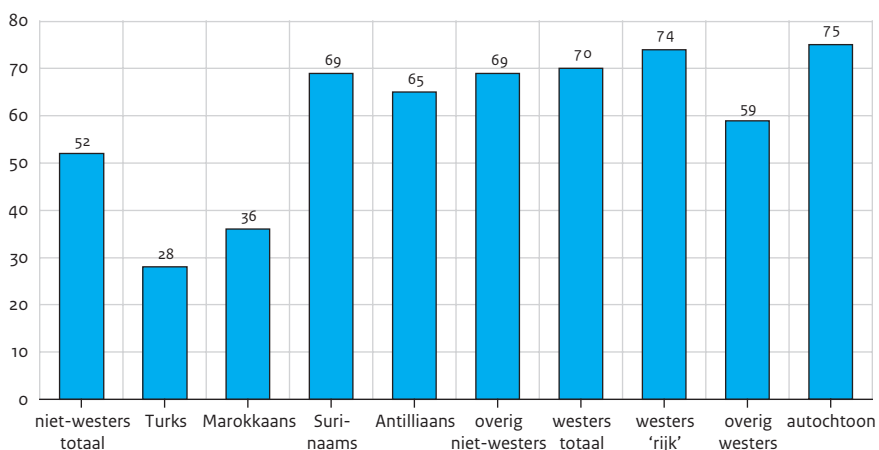
komt, er binnen deze groepen weinig acceptatie is. Dat kwam ook nadrukkelijk naar voren bij de acceptatie van homoseksualiteit binnen het eigen gezin.

Bij de overig niet-westerse migranten is de acceptatie van een homoseksuele vriend of vriendin beduidend groter. Ongeveer twee derde van hen zegt dat homoseksuele jongens en lesbische meisjes mogen behoren tot de vriendenkring. Dit deel is ongeveer even groot als bij de Surinaamse en Antilliaanse scholieren.

Binnen de groep westerse migranten is er net als bij de reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid een duidelijk verschil tussen migranten uit de rijke landen en de overige westerse migranten. De acceptatie van een homoseksuele vriend(in) is bij de overige westerse scholieren beduidend lager (59%) dan bij de 'rijke' westerse scholieren (74%).

Figuur 3.5

Homoseksuele jongens en lesbische meiden mogen tot mijn vrienden/vriendinnen behoren, (helemaal) mee eens, scholieren 10-18 jaar^a, naar etnische herkomst, 2009 (in procenten)

a Het betreft scholieren uit groep 8 en de eerste vier leerjaren van het voorgezet onderwijs (vmbo, havo en vwo). 98% van de ondervraagde scholieren is tussen de 11 en 16 jaar.

Bron: Trimbos/UU/SCP (HBS'09)

Niet-westerse migranten hebben meer problemen met homoseksuele docent(e)

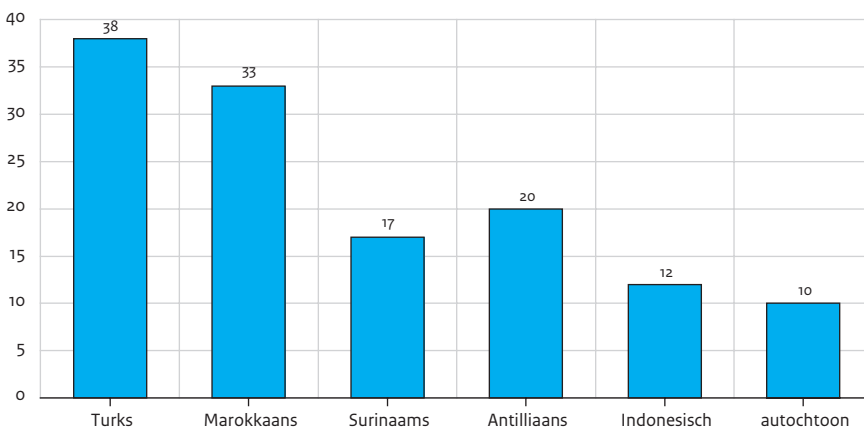
Een veilig schoolklimaat is de basis van waaruit leerlingen zich ontwikkelen en leraren hun onderwijs vormgeven. Volgens de minister van o c w moeten homoseksuele leerlingen en docenten veilig uit de kast kunnen komen (TK 2010/2011). Ook LHB-docenten worden geraakt door de moeizame acceptatie van homoseksualiteit op scholen.

Recente informatie over etnische groepsverschillen in de mate waarin het een probleem wordt gevonden wanneer een kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares ontbreekt. In 2005 hadden met name Turkse (28%) en Marokkaanse (22%) Nederlanders een probleem met een LHB-docent(e) (zie bijlage B3.5). De weerstand was bij Surinaamse (11%) en Antilliaanse (15%) Nederlanders lager.

Recente cijfers zijn wel beschikbaar over hoe scholieren denken over een homoseksuele leraar of lerares (figuur 3.6). Ruim een derde van de Marokkaanse en Turkse scholieren zou dit vervelend vinden. Bij Surinaamse en Antilliaanse scholieren is dat ongeveer één op de vijf. De reacties zijn het minst negatief bij autochtone scholieren en scholieren van Indonesische herkomst.

Figuur 3.6

Als ik les zou krijgen van een homoseksuele docent of van een lesbische docente zou ik dat vervelend vinden, (helemaal) mee eens, naar etnische herkomst, 2012/13 (in procenten)

Bron: SCP (SVO 2012/13) enquête onder leerlingen

Meer acceptatie van LHB's binnen de vriendenkring op voortgezet onderwijs

Onder niet-westerse migranten is er in het voortgezet onderwijs (56%) meer acceptatie ten aanzien van homoseksuele vrienden of vriendinnen vergeleken met het basisonderwijs (39%) (zie bijlage B3.6). Het aandeel dat positief staat ten aanzien van homoseksuele vrienden is in het voortgezet onderwijs bij Surinaamse, Antilliaanse en overige niet-westerse scholieren vrijwel gelijk aan die van autochtone Nederlanders en migranten uit rijke westerse landen. Van scholieren uit de overige westerse landen in het voortgezet onderwijs is de aanvaarding op dit punt verhoudingsgewijs klein. Na de Turkse en Marokkaanse scholieren is bij hen het deel dat aangeeft homoseksuele vrienden te accepteren het kleinst (55%).

Een LHB-docent(e) wordt over het algemeen wat minder problematisch gevonden in het voortgezet onderwijs dan in het basisonderwijs, maar de verschillen zijn gering (zie tabel B3.7 in de bijlage).

Generatie en leeftijd weinig verbonden met reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving

Er is weinig verschil tussen de eerste en tweede generatie en tussen leeftijdsgroepen (boven en onder 40 jaar) in hun opvattingen over een LHB-kind (tabel 3.5). Hoe dichterbij

homoseksualiteit komt, des te breder opvattingen – positief dan wel negatief – gedeeld worden binnen etnische groepen.

Dit geringe onderscheid tussen generaties is opvallend. De tweede generatie is immers in Nederland – een verhoudingsgewijs homotolerant land – opgegroeid en gemiddeld hoger opgeleid dan de eerste generatie. Wanneer het om algemene aanvaarding van homoseksualiteit gaat, is de acceptatie van de tweede generatie over het algemeen wel groter, maar wanneer het om de acceptatie van een homoseksueel kind gaat, is de afwijzing bij de tweede generatie even groot als bij de eerste generatie.

Alleen bij de Antilliaanse groep wijkt de reactie op homoseksualiteit in de naaste omgeving tussen de generaties af. Bij de eerste generatie heeft een derde hiermee een probleem, bij de tweede generatie is dit deel kleiner, een kwart. De Antilliaanse tweede generatie is sociaaleconomisch goed geïntegreerd en staat sociaal-cultureel gezien dicht bij autochtone Nederlanders (Huijnk 2011; Huijnk en Dagevos 2012). Zij zijn vaak nakomelingen van Antillianen uit de eerste migratiegolf. Deze Antillianen, doorgaans afkomstig uit de elite en middenklasse, kwamen in de jaren zestig en zeventig naar Nederland om te studeren en zijn vervolgens gebleven.

Tabel 3.5

Ik zou het een probleem vinden als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

	eerste generatie	tweede generatie	< 40 jaar	≥ 40 jaar
Turks	75	73	73	77
Marokkaans	76	76	76	75
Surinaams	32	36	38	30
Antilliaans	34	25	30	35
autochtoon	-	-	16	17

Bron: SCP/CBS (SIM'11)

3.7 De acceptatie van homoseksualiteit door volwassen westerse migranten

Tot nu toe heeft de aandacht zich hoofdzakelijk gericht op de acceptatie van niet-westerse migrantengroepen. Wel zijn we ingegaan op de houdingen van westerse scholieren. Op basis van een aantal studies is het ook mogelijk om een idee te krijgen van de verhouding tussen homoacceptatie van volwassen westerse migranten en die van de autochtone bevolking (tabel 3.6).

De houdingen ten aanzien van homoseksualiteit van westerse migranten en autochtonen wijken nauwelijks af. De overeenstemming in opvattingen tussen deze groepen is zichtbaar voor alle dimensies. De opvattingen van westerse migranten zijn grotendeels positief. Tegelijkertijd is er het besef dat de groep van westerse migranten een zeer heterogene categorie is. Bij scholieren zagen we een duidelijk onderscheid tussen rijke westerse migranten en de groep van overige westerse migranten. De opvattingen over

homoseksualiteit van de eerstgenoemde groep waren aanzienlijk positiever. Het is aannemelijk dat dit onderscheid er ook is bij volwassenen.

Tabel 3.6

Houdingen ten opzichte van homoseksualiteit van westerse migranten en autochtone Nederlanders, (helemaal) mee eens, 2005 en 2012 (in procenten)^a

	autochtoon	westers
homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen	92	92
het homohuwelijk dient te worden afgeschaft	9	8
homoseksuele paren moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen	70	66
adoptie door homoseksuele paren moet mogelijk zijn (NKO'12)	75	70
een lesbisch stel met een kinderwens, probeert via kunstmatige bevruchting een kind te krijgen (SOCON'05)	66	70
ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen	35	36
ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen	22	28
als ik een man en een vrouw hand in hand zie lopen heb ik daar minder moeite mee dan wanneer ik twee mannen hand in hand zie lopen	28	25
hoe aanvaardbaar is het als u zoon of dochter zou samenwonen met een vaste partner van hetzelfde geslacht ^b	69	63
ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares	7	3

a De percentages zijn gebaseerd op CUL'12, tenzij expliciet een andere bron vermeld staat.

b In procenten (heel) aanvaardbaar.

Bron: SCP (CUL'12); CBS/SKON (NKO'12); RUN (SOCON'05)

3.8 De homoacceptatie van etnisch-religieuze groepen opgetekend

Etnische herkomst, religie en homoacceptatie zijn onderling nauw met elkaar verweven. In tabel 3.7 laten we zien hoe de acceptatie van homoseksualiteit eruit ziet voor diverse religieuze geledingen binnen een herkomstgroep. Deze groepen duiden we aan als etnisch-religieuze groepen.

Wat duidelijk naar voren komt, is dat zowel etnische herkomst als religieuze signatuur afzonderlijk verbonden zijn aan de acceptatie van homoseksualiteit. Zo is de aanvaarding van een Surinaamse moslim beduidend groter dan die van een Turkse moslim. Tegelijkertijd zien we dat door alle etnische groepen heen de homoacceptatie van moslims het geringste is.

Bij de bespreking van de etnisch-religieuze groepen richten we ons eerst op vier religieuze groepen die niet eerder aan bod kwamen: (Surinaamse) hindoes, (Chinese) boeddhisten, Surinaamse/Antilliaanse gelovigen uit de pinkstergemeenten en Jehova's Getuigen.

Waar het de algemene aanvaarding en het onderschrijven van gelijke rechten voor LHB-stellen betreft, zijn de opvattingen van Surinaamse hindoes overwegend positief. Meer dan twee derde van hen vindt het bijvoorbeeld goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen. Waar zij op deze punten vergelijkbare opvattingen erop nahouden als autochtone PKN'ers (leden van de Protestantse Kerk in Nederland), is het anders wanneer het de acceptatie binnen het eigen gezin betreft. Dan zijn zij vergelijkbaar met meer behoudende protestanten, zoals de autochtone 'overig gereformeerden'.

Over de homoacceptatie van boeddhisten is niet veel bekend. De algemene aanvaarding bij Chinese boeddhisten is verhoudingsgewijs gering. Dit speelt vooral bij de boeddhisten van veertig jaar of ouder: slechts twee op de vijf is het eens met de stelling dat LHB's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen.⁸

De Surinaams/Antilliaanse Jehova's Getuigen en leden van de pinkstergemeenten hebben grote moeite met homoseksualiteit. Dit blijkt niet zozeer uit de algemene aanvaarding, maar wel uit de houding ten aanzien van het homohuwelijk of homoseksualiteit in de naaste omgeving. Een klein deel van beide groepen vindt het bijvoorbeeld goed dat LHB's met elkaar mogen trouwen. Bij Antilliaanse of Surinaamse Jehova's Getuigen is dit slechts 15%, het kleinste percentage van alle etnisch-religieuze groepen. De houdingen van Surinaams/Antilliaanse evangelischen uit het broederschap zijn wat minder negatief dan die van de Surinaams/Antilliaanse Jehova's Getuigen of pinkstergemeenschapsleden.

Bij Poolse rooms-katholieken is de algemene aanvaarding wat lager dan bij autochtone, Antilliaanse of Surinaamse personen die rooms-katholiek zijn. Dit geldt ook voor Poolse en vooral Chinese niet-gelovigen ten opzichte van de niet-gelovigen van autochtone, Iraanse, Antilliaanse of Surinaamse herkomst. De basishouding van Poolse en Chinese Nederlanders lijkt dus wat negatiever te zijn, al moeten we voorzichtig zijn met deze conclusie. Gegevens over hun houding ten aanzien van andere aspecten van homoacceptatie ontbreken immers.

De houdingen van niet-gelovige autochtonen zijn van alle etnisch-religieuze groepen het meest positief.

Tabel 3.7

Opvattingen over homoseksualiteit, naar etnisch-religieuze groep, (helemaal) mee eens, 2009 en 2011 (in procenten)

	homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen	het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen	ik zou het een probleem vinden als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht
Turks moslim	52	26	76
Marokkaans moslim	62	27	77
Antilliaans niet-gelovig	93	77	21
Antilliaans rooms-katholiek	85	55	32
Surinaams niet-gelovig	90	70	24
Surinaams rooms-katholiek	92	63	26
Surinaams hindoe	85	68	41
Surinaams moslim	81	52	51
Antilliaans/ Surinaams evangelisch broederschap	76	39	43
Antilliaans/ Surinaams pinkstergemeente	62	28	54
Antilliaans/ Surinaams Jehova's Getuigen	58	15	66
Afghaans moslim	65	-	-
Iraaks moslim	63	-	-
Iraans niet-gelovig	88	-	-
Iraans moslim	74	-	-
Somalisch moslim	66	-	-
Pools niet-gelovig	83	-	-
Pools rooms-katholiek	74	-	-
Chinees niet-gelovig	73	-	-
Chinees boeddhist	60	-	-
autochtoon niet-gelovig ^a	95	89	11
autochtoon rooms-katholiek	86	83	13
autochtoon PKN	85	71	18
autochtoon 'overig' gereformeerd	54	43	39

a De houdingen van autochtone Nederlanders zijn gebaseerd op de resultaten van SIM'11.

Bron: SCP/CBS (SIM'11); SCP/CBS (SING'09)

3.9 Samenvatting en conclusies

De (geringe) acceptatie van homoseksualiteit binnen bepaalde etnische groepen is met name sinds begin deze eeuw een veelbesproken maatschappelijk thema. Dit onderzoek bevestigt dat de grootste knelpunten op dit terrein zitten bij migranten uit niet-westerse landen. Een meerderheid is van mening dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen, maar als homoseksualiteit dichterbij komt, neemt de acceptatie af. Bij westerse migranten is de acceptatie groot; veelal delen zij de tolerante opvattingen ten aanzien van homoseksualiteit met (niet-gelovige) autochtone Nederlanders. Dit is dus niet zo bij niet-westerse migranten. Maar ook *tussen* de diverse niet-westerse groepen zijn de verschillen groot.

Turkse en Marokkaanse Nederlanders

Wanneer de vier grote migrantengroepen tegen het licht worden gehouden, is er een duidelijk onderscheid in opvattingen tussen enerzijds de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders en anderzijds de Turkse en Marokkaanse Nederlanders. De helft van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders geeft expliciet aan homoseksualiteit verkeerd te vinden, een meerderheid keurt het homohuwelijk niet goed en driekwart heeft er problemen mee als hun kind homoseksueel zou zijn. De islamitische achtergrond van deze groepen weegt sterk mee (zie hoofdstuk 2).

De verschillen tussen Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn over het algemeen niet groot, maar soms zijn de opvattingen van de eerstgenoemde groep wat negatiever. Juist Marokkaanse Nederlanders staan strenger in hun geloof (Maliepaard en Gijsberts 2012). Naast religie zijn echter ook andere factoren bepalend voor de homoacceptatie, zoals de inbedding in de etnische gemeenschap (Huijnk en Dagevos 2012). Turkse Nederlanders zijn vaak stevig geworteld in de 'eigen' gemeenschap, en een groot deel houdt er relatief conservatieve opvattingen op na. Niet alleen over homoseksualiteit maar ook op het gebied van bijvoorbeeld de rolverdeling tussen mannen en vrouwen, de verhouding tussen jongeren en ouderen en medisch-ethische kwesties zoals abortus of euthanasie (Huijnk en Dagevos 2012).

Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders

Een grote meerderheid van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders geeft aan dat LHb's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen, en is voorstander van een huwelijk tussen LHb's. Ongeveer één op de drie geeft aan moeite te hebben wanneer hun kind zou samenwonen met iemand van hetzelfde geslacht. Ook veel Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn religieus (zie bv. Choenni 2014; Huijnk en Dagevos 2012) maar dit vertaalt zich niet nadrukkelijk in een negatieve houding ten aanzien van homoseksualiteit.

Een aanzienlijk deel van de Surinaamse Nederlanders is hindoeïstisch. Ook zij staan overwegend positief ten aanzien van homoseksualiteit, al vindt twee vijfde het problematisch wanneer hun kind een partner zou hebben van hetzelfde geslacht. De voortgaande integratie van Surinaamse Nederlanders lijkt de acceptatie van homoseksualiteit binnen hindoeïstische kringen bevorderd te hebben. Niettemin kunnen hindoeïstische

LHB's ondanks de toegenomen acceptatie, niet zo maar uitkomen voor hun seksuele voorkeur (Keuzenkamp 2010a).

Wanneer we kijken naar kleinere protestantse groepen binnen Surinaamse en Antilliaanse kringen is de weerstand groter. Zo kan het homohuwelijk bij Jehova's Getuigen, leden van de pinkstergemeente en gelovigen uit het evangelisch broederschap op weinig goedkeuring rekenen. Ook zijn de bezwaren tegen een LHB-kind in deze religieuze kringen nadrukkelijk aanwezig. Van deze groepen zijn de houdingen van de gelovigen uit het evangelisch broederschap het minst negatief.

Vluchtelingengroepen en Chinezen

Over de opvattingen omtrent homoseksualiteit van andere niet-westerse groepen is niet veel bekend. Van de overige niet-westerse migranten zijn China, Afghanistan, Irak, Iran en Somalië belangrijke herkomstlanden. Van migranten afkomstig uit deze landen is wel bekend of zij vinden dat LHB's hun leven moeten kunnen leiden zoals ze dat willen. Wanneer deze opvatting wordt afgezet tegen die van de grote vier groepen valt op dat migranten uit de vluchtelingengroepen hier positiever tegenover staan dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders. De acceptatie is met name bij Iraanse Nederlanders groot. Deze groep is naar verhouding seculier en hoogopgeleid. Maar ook Iraakse, Afghaanse en Somalische Nederlanders, groepen met een islamitische achtergrond, zijn vaker van mening dat LHB's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders.

Net als de migranten uit de vluchtelingengroepen geeft ongeveer twee derde van de Chinese Nederlanders aan dat LHB's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. Binnen deze groep zijn de opvattingen van boeddhisten wat minder positief dan die van niet-gelovigen. Eerder onderzoek liet zien dat homoseksualiteit in de Chinese gemeenschap vaak een taboe is, met name wanneer het hun eigen kinderen betreft (Hekma en Ho 2010). Een homoseksuele zoon wordt vaak gezien als 'verloren', omdat hij niet kan zorgen voor mannelijk nageslacht. Veel LHB's met een Chinese afkomst stuiten op onbegrip binnen de familie en de gemeenschap en verzwijgen hun seksuele voorkeur daarom vaak (Hekma en Ho 2010). In deze studie ontbreken de cijfers om meer inzicht te krijgen in de acceptatie van homoseksualiteit in de naaste omgeving. Opvallend is het grote contrast tussen de generaties en leeftijdsgroepen bij de Chinese groep. Dit bevestigt het beeld dat de Chinese tweede generatie sociaal-cultureel veel dichter bij de autochtone Nederlanders staat dan de eerste generatie (Gijsberts et al. 2011). Zij zijn hoogopgeleid en hebben veel contacten met autochtone Nederlanders.

Opvattingen van westerse migranten over het algemeen positief

Opvattingen van westerse migranten en autochtone Nederlanders verschillen niet veel van elkaar. Wanneer de hele groep van westerse migranten samen wordt genomen, is het beeld er een van relatief grote homoacceptatie. Maar ook dé westerse migrant bestaat niet. Een groot deel bestaat uit migranten die afkomstig zijn uit Duitsland en Indonesië. Onder scholieren blijkt dat degenen met een Indonesische herkomst verhoudingsgewijs positief denken over homoseksualiteit. Het onderstreept de goed geïntegreerde status

van deze groep. De houdingen van scholieren uit de rijke westerse landen zijn wat betreft de reactie ten aanzien van homoseksualiteit in de openbaarheid zelfs positiever dan die van autochtone Nederlanders.

Sinds begin deze eeuw is er een grote stroom migratie vanuit Oost-Europa, met name vanuit Polen, op gang gekomen. Wat betreft de Poolse Nederlanders blijkt dat meer dan drie kwart vindt dat LHVB's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. In vergelijking met niet-westerse migrantengroepen is dit een vrij hoog deel. Kanttekening hierbij is dat de cijfers dateren uit 2009. De Poolse populatie in Nederland is sindsdien aanzienlijk veranderd, sowieso in omvang. In Polen zelf is het minder gunstig gesteld met de homoacceptatie. Het is de vraag in hoeverre negatieve opvattingen ook door deze nieuwe arbeidsmigranten worden onderschreven en 'meegenomen' naar Nederland. De signalen op basis van onderzoek naar recent gemigreerde Oost-Europese migranten lijken hier overigens niet op te duiden (Gijsberts en Lubbers 2013).

Ontwikkelingen

Goede (kwantitatieve) informatie ontbreekt om ontwikkelingen binnen de diverse etnische gemeenschappen te schetsen. Het is wel mogelijk om te kijken naar verschillen tussen generaties. Over het algemeen staat de tweede generatie meer acceptierend ten aanzien van homoseksualiteit dan de eerste. Maar hoe dichterbij homoseksualiteit komt, des te breder opvattingen – positief dan wel negatief – gedeeld worden binnen etnische groepen. Zo denken Marokkaanse en Turkse Nederlanders van de tweede generatie hetzelfde over een homoseksueel kind als de eerste generatie: driekwart van hen zou hier expliciet problemen mee hebben. Het hogere opleidingsniveau en het opgroeien in de Nederlandse 'tolerante' context van de tweede generatie uit zich dus niet in minder negatieve reacties ten aanzien van homoseksualiteit in de naaste omgeving. De tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders is – net als de eerste generatie – religieus (Gijsberts en Maliepaard 2012). Processen van secularisering lijken bij (jonge) Marokkaanse en Turkse Nederlanders nauwelijks plaats te vinden.

Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn somber over het maatschappelijk klimaat (Huijnk en Dagevos 2012). Dit kan ertoe leiden dat migranten zich eerder 'terugtrekken' in hun etnische en religieuze gemeenschap en zich afkeren van de 'ontvangende' samenleving en de normen en waarden die haar karakteriseren. Juist hoger opgeleiden en de tweede generatie zijn hiervoor extra gevoelig (Gijsberts en Vervoort 2009). De band met de herkomstgroep is ook voor de tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders sterk: een meerderheid identificeert zich bijvoorbeeld sterker met de herkomstgroep dan met Nederland (Huijnk en Dagevos 2012).

Homoacceptatie op scholen

Etnische verschillen in homoacceptatie openbaren zich al op jonge leeftijd. Met name Turkse en Marokkaanse scholieren denken negatief over homoseksualiteit. De afkeer ten aanzien van homoseksualiteit in het openbaar is groot en een aanzienlijk deel zou een LHVB'er niet toelaten tot de vriendenkring. Ook geeft ruim een derde aan problemen te hebben met een homoseksuele docent(e).

Onder westerse scholieren die niet tot de rijke westerse landen behoren, accepteert een relatief klein deel een LHB'er als vriend. Na de Turkse en Marokkaanse scholieren is bij hen het deel dat in het voortgezet onderwijs aangeeft homoseksuele vrienden te accepteren het kleinst. Dit zou kunnen wijzen op een gebrekkige homoacceptatie van bijvoorbeeld kinderen van arbeidsmigranten uit Oost-Europa. Maar voorzichtigheid is hier op zijn plaats, directe bewijzen zijn er niet.

Daar staat tegenover dat in het voortgezet onderwijs de houdingen van Surinaamse, Antilliaanse en de overige niet-westerse migranten relatief positief zijn. Dit kan betekenen dat tweede generatie migranten uit vluchtelingengroepen en van Chinese herkomst qua homoacceptatie veel dichterbij de autochtone Nederlanders en westerse migranten staan. Ook op andere terreinen zijn er signalen dat zij goed integreren (Dourleijn en Dagevos 2011; Gijsberts et al. 2011).

Noten

- 1 Alle cijfers over aantallen per herkomstgroep die in deze paragraaf worden gepresenteerd, zijn gebaseerd op cijfers van CBS StatLine.
- 2 Het Koninkrijk der Nederlanden bestond tussen 1986 en 2010 uit drie landen: Nederland, de Nederlandse Antillen en Aruba. Op 10 oktober 2010 werden de Nederlandse Antillen opgeheven en gingen ook Curaçao en Sint Maarten als autonome landen binnen het Koninkrijk verder. Bonaire, Sint Eustatius en Saba (de BES-eilanden) kregen de status van openbaar lichaam binnen het land Nederland.
- 3 De HOMO- en CV-studies bieden de gelegenheid om te bekijken hoe verschillende etnische groepen scoren op de samengestelde maat. Het is echter niet verstandig om deze onderzoeken hiervoor te gebruiken. Het aantal respondenten uit de verschillende etnische groepen is gering en het is de vraag in hoeverre deze migranten een goede afspiegeling vormen van de migrantenpopulatie.
- 4 Dit betreft de studie *early Socio-cultural integration processes among new immigrants in Europe (SCIP)*. In deze studie is onderzoek gedaan naar migranten die eind 2010/begin 2011 in Nederland in het bevolkingsregister zijn ingeschreven.
- 5 In bijvoorbeeld *Leefsituatie allochtone stedelingen uit 2004 (LAS'04/'05)* en *Survey integratie minderheden 2011 (SIM'11)* is gevraagd of homoseksuelen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. Deze onderzoeken verschillen echter dermate van opzet, dat verschillen in uitkomsten tussen de twee niet eenduidig kunnen worden geïnterpreteerd als veranderingen in de tijd.
- 6 De term 'homohuwelijk' is feitelijk geen correcte benaming. Het lijkt namelijk te suggereren dat er sprake is van een apart soort huwelijk. De correcte benaming luidt dan ook: het voor paren van gelijk geslacht opengestelde huwelijk.
- 7 Met de rijke westerse landen worden de volgende landen bedoeld: België, Duitsland, Luxemburg, Oostenrijk, Zwitserland, Italië, Spanje, Portugal, Frankrijk, Groot-Brittannië, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Finland, IJsland, USA, Australië, Canada en Nieuw-Zeeland. Alle andere herkomstgroepen die volgens de CBS-definitie worden gerekend tot westerse migranten vallen dus in de categorie 'overige westerse landen'. Dit zijn bijvoorbeeld de migranten uit Oost-Europa.
- 8 Deze cijfers zijn niet gepresenteerd in een tabel, maar zijn op te vragen bij de auteur.

4 Verschillen in homoacceptatie ontleed

4.1 De homoacceptatie van religieuze en etnische groepen ontleed

De grote variatie in homoacceptatie tussen etnische en religieuze groepen is in de voorgaande hoofdstukken aan de orde geweest. Dit hoofdstuk heeft als doel om diepte te geven aan de interpretatie van de gesignaleerde verschillen. Wat gaat er schuil achter de verschillen in homoacceptatie? Aan de hand van verklarende analyses (kader 4.1) proberen we hier beter zicht op te krijgen.

Waar het de religieuze groepen (§ 4.2) betreft staan twee vragen centraal. Hoe kunnen we verschillen in homoacceptatie tussen niet-gelovigen en gelovigen verklaren? En hoe kunnen we verschillen duiden tussen de diverse religieuze groepen? Bij de etnische groepen (§ 4.3) komen dezelfde type vragen aan bod. Hoe kunnen verschillen in homoacceptatie tussen autochtone Nederlanders en migranten, en tussen migrantengroepen onderling worden geïdentificeerd?

Verschillen in homoacceptatie kunnen waarschijnlijk deels worden toegeschreven aan verschillen in achtergrondkenmerken. Zo zijn gelovigen gemiddeld ouder en wonen zij vaker in minder stedelijke gebieden dan niet-gelovigen. Migrantengroepen zijn gemiddeld lager opgeleid dan autochtone Nederlanders. Deze verschillen in leeftijd, opleiding en urbanisatiegraad uit zich ook in de mate waarin homoseksualiteit geaccepteerd wordt (Kuyper en Bakker 2006). De vraag is vervolgens in hoeverre bijvoorbeeld een autochtoon en een migrant die even oud zijn en even hoog zijn opgeleid van elkaar verschillen in hun opvattingen. Bij verschillen tussen de diverse migrantengroepen of tussen de religieuze gezindten spelen dit soort factoren eveneens mee. Rooms-katholieken zijn bijvoorbeeld gemiddeld hoger opgeleid dan moslims.

We zijn daarnaast geïnteresseerd in de invloed van specifieke religie- of migrantenkenmerken. Het is waarschijnlijk dat een deel van het verschil in homoacceptatie tussen religieuze groepen kan worden toegeschreven aan de mate van religiositeit. Bij de religieuze groepen kijken we in dit verband naar kerkgang en religieuze opvattingen. Het is dan bijvoorbeeld de vraag of een rooms-katholiek en een PKN'er (lid van de Protestantse Kerk in Nederland) die even vaak een religieuze bijeenkomst bezoeken, andere denkbepelden hebben over homoseksualiteit. Generatie en verblijfsduur zijn factoren die we bestuderen bij migranten. Dit geeft een idee van ontwikkelingen die zich afspelen gedurende de levensloop (verblijfsduur) en tussen de generaties.

Kader 4.1 Toelichting op de methode en de gebruikte databestanden

De analyses bestaan uit drie stappen en zijn globaal gelijk voor zowel de bestudering van religieuze als etnische verschillen.

In de eerste stap kijken we naar verschillen in homoacceptatie tussen religieuze of etnische groepen.¹ In de tweede stap voegen we diverse achtergrondkenmerken toe aan de multivariate regressieanalyses. Aan de hand van aanvullende decompositieanalyses wordt inzichtelijk welk deel van het verschil in homoacceptatie tussen groepen verklaard kan worden, welke factoren gerelateerd zijn aan het verschil en hoe groot de bijdrage is van iedere factor. De resultaten van deze analyses worden in de tekst besproken, de achterliggende cijfers worden weergegeven in de bijlagen. In de derde stap verschuift de aandacht naar de invloed van specifieke religie- of migrantenkenmerken. In hoeverre zijn specifieke religieuze en etnische kenmerken van invloed op verschillen tussen religieuze en etnische groepen?

We gebruiken een aantal databronnen om de relatie tussen religie en homoacceptatie te bestuderen. In de bijlagen is uiteengezet op welke wijze de verschillende concepten zijn gemeten (zie resp. bijlage B4.1a, B4.1b en B4.1c, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). De kracht van het SCP-onderzoek Culturele veranderingen 2012 (tabel 4.1) zit hem met name in de informatie die deze bron beschikbaar maakt over zowel homoacceptatie als relevante achtergrondkenmerken. Ook kan de mate van religiositeit worden afgemeten op basis van zowel gedrag (kerkgang) als opvattingen. Een beperking is dat in dit onderzoek van de religieuze groepen alleen de PKN en rooms-katholieken kunnen worden onderscheiden. Aanvullend bekijken we daarom de studies in het kader van het SCP-onderzoek *Acceptatie van homoseksualiteit* (tabel B4.3 en B4.4 in de bijlage). Deze omvatten ook kleinere protestantse groepen. Het aantal achtergrondkenmerken is echter beperkter en er wordt geen informatie over religieuze opvattingen gegeven. Ten slotte kijken we naar de *Survey integratie minderheden 2011* om dieper in te gaan op de homoacceptatie van migrantengroepen en van niet-christelijke religies (tabel 4.2 en 4.3).

4.2 De acceptatie van religieuze groepen onder de loep

Achtergrondkenmerken verklaren beperkt deel religieuze verschillen in homonegativiteit

Slechts een beperkt deel van de verschillen in homonegativiteit tussen religieuze groepen kan worden toegeschreven aan verschillen in achtergrondkenmerken (tabel 4.1). Het betreft minder dan een vijfde.² Gelovigen zijn gemiddeld ouder, lager opgeleid, vaker woonachtig in minder stedelijke omgevingen en vaker van niet-westerse herkomst dan niet-gelovigen. Al deze kenmerken dragen voor een deel eraan bij dat gelovigen negatiever staan ten aanzien van homoseksualiteit dan niet-gelovigen. Daar staat tegenover dat vrouwen zijn oververtegenwoordigd bij gelovigen: zij staan juist positiever ten aanzien van homoseksualiteit (zie bijlage B4.2, model 1).

Zowel kerkbezoek als religieuze opvattingen gaan samen met meer negatieve opvattingen ten aanzien van homoseksualiteit (bijlage B4.2, model 3). Vooral de invloed van religieuze opvattingen is groot. Als we rekening houden met kerkbezoek en religieuze

opvattingen denken PKN'ers wat minder negatief over homoseksualiteit dan rooms-katholieken (bijlage B4.2, model 2).

Tabel 4.1

De homonegativiteit^a van de grootste religieuze groepen ontleed (N = 2099 in model 1 en 2; N = 639 in model 3)

	model 1		model 2		model 3 ^b	
	B	β	B	β	B	β
religieuze groepen (niet-gelovig = ref.)		.40		.33		.21
rooms-katholiek	.43***	.16	.34**	.13	ref. ^b	
PKN	.61***	.22	.55**	.19	-.21*	-.11
kenmerken						
herkomst (autochtoon = ref.)						
westerse migrant			.07*	.03	.07	.02
niet-westerse migrant			.40*	.14	.01	.01
leeftijd			.01***	.13	-.00	.01
vrouw			-.29***	-.17	-.33***	-.18
urbanisatiegraad			-.05***	-.07	-.04	-.05
opleiding			-.15***	-.18	-.19***	-.21
religie kenmerken						
gelovig opgevoed					.01	.00
kerkgang					.10***	.18
religieuze opvattingen					.22***	.38
intercept	2.05		2.51		2.28	
verklaarde variantie	.15		.25		.30	

a Homonegativiteit is afgemeten aan de samengestelde maat (zie kader 2.2). Een hoge score (maximaal 5) correspondeert met een negatieve houding ten aanzien van homoseksualiteit.

b In model 3 is de rooms-katholieke groep de referentiecategorie.

B = regressie coëfficiënt; β = gestandaardiseerde regressie coëfficiënt *p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001 (tweezijdig getoetst)

Bron: SCP (CV'12)

De bevindingen op basis van het onderzoek *Acceptatie van homoseksualiteit*, dat ook kleinere protestantse groepen omvat, bevestigen dat achtergrondkenmerken een beperkte rol spelen bij religieuze verschillen in homoacceptatie (zie bijlage B4.3 en B4.4). De verschillen in homoacceptatie tussen gelovigen en niet-gelovigen en tussen de diverse religieuze groepen worden nauwelijks verklaard door achtergrondkenmerken. De grote verschillen in homoacceptatie tussen enerzijds de 'overig' gereformeerde groep en de evangelischen en anderzijds de niet-gelovigen blijven bijvoorbeeld bestaan als rekening wordt gehouden met leeftijd, opleidingsniveau en urbanisatiegraad.

De verschillen in opvattingen ten aanzien van homoseksualiteit tussen rooms-katholieken, en de groep overig gereformeerd en de evangelische stroming kunnen voor slechts een klein deel worden toegeschreven aan verschillen in kerkgang

(zie bijlage B4.4). De twee kleinere protestante groepen – de evangelische stroming en de overig gereformeerden – wijken in geen van de modellen (significant) van elkaar af.

Kenmerken van herkomstmilieu van belang bij etnisch-religieuze verschillen in opvattingen over homoseksualiteit

In tabel 4.2 worden een aantal niet-christelijke religies meegenomen. Het is van belang om te beseffen dat de hier bestudeerde respondenten niet altijd representatief zijn voor de totale groep. Moslims uit bijvoorbeeld de vluchtelingengroepen zijn niet meegenomen; het betreft hier moslims van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse of autochtone herkomst. De hindoes zijn voor het overgrote deel Surinaamse hindoes. De Jehova's Getuigen en de pinkstergemeenschapsleden zijn voornamelijk van Surinaamse of Antilliaanse herkomst.

Ook in tabel 4.2 wordt de sterke relatie tussen religie en homoacceptatie bevestigd. Dit komt deels door het verschil in acceptatie tussen gelovigen en niet-gelovigen, maar ook door de soms grote onderlinge verschillen tussen religieuze groepen.

Rekening houdend met verschillen in achtergrondkenmerken neemt de sterkte van de relatie tussen denominatie en homoacceptatie met ruim een kwart af (model 2). Gelovigen zijn vaker migrant, lager opgeleid en hebben ouders die gemiddeld lager zijn opgeleid dan niet-gelovigen. Ongeveer een derde van het verschil in homoacceptatie tussen moslims en niet-gelovigen (zie bijlage B4.5, model 2), en tussen moslims en de andere gelovigen (bijlage B4.5, model 3) kan worden toegeschreven aan verschillen in achtergrondkenmerken. Ook hierbij spelen etnische herkomst en opleiding, met name die van de ouders, de grootste rol.

Model 3 bevestigt wederom dat de mate waarin religieuze opvattingen worden onderschreven sterk negatief samenhangt met homoacceptatie. Dit betekent overigens niet dat religiositeit de verschillen tussen religieuze groepen volledig teniet doet. De verschillen in opvattingen tussen de kleinere protestantse groepen (niet-PKN) en de rooms-katholieke groep blijven in model 3 aanzienlijk. Niettemin zijn de verschillen in homoacceptatie tussen bijvoorbeeld rooms-katholieken en moslims wel fors kleiner (60%) wanneer gecontroleerd wordt voor de mate van religiositeit. Opvallend is dat van de gelovigen, de hindoes de meest positieve houding hebben ten aanzien van homoseksualiteit wanneer gecontroleerd wordt voor achtergrondkenmerken en mate van religiositeit.

Tabel 4.2

De homoacceptatie van religieuze groepen ontleed (N = 5102 in model 1 en 2; N = 3846 in model 3)

	model 1		model 2		model 3 ^b	
	B	β	B	β	B	β
religieuze groepen (niet-gelovig = ref.) ^b		.54		.40		.21
rooms-katholiek	-.25***	-.09	-.16***	-.06	ref.	
PKN	-.18**	-.03	-.30***	-.04	.03	.01
Nederlands-hervormd	-.41**	-.05	-.48***	-.06	-.26**	-.04
overig gereformeerd	-1.00***	-.09	-1.07***	-.10	-.62***	-.07
pinkstergemeente	-1.16***	-.16	-1.08***	-.15	-.60***	-.10
Jehova's Getuigen	-1.20***	-.12	-1.02***	-.10	-.54***	-.07
evangelisch	-.67***	-.10	-.57***	-.09	-.27***	-.05
moslim	-1.23***	-.61	-.87***	-.44	-.36***	-.19
hindoe	-.38***	-.07	-.18**	-.04	.14*	.03
kenmerken						
autochtoon			.30***	.12	.26***	.09
leeftijd			.01***	.03	.00	.03
vrouw			.20***	.10	.19***	.10
urbanisatiegraad			.02	.01	.01	.01
opleiding			.06***	.13	.04***	.09
opleiding ouders			.06***	.13	.05***	.09
religie kenmerken						
religieuze opvoeding					.00	.00
kerkgang					.05***	.07
religieuze opvattingen					-.32***	-.30
intercept	3.95		3.14		3.89	
verklaarde variantie	.30		.35		.34	

a De homoacceptatie is samengesteld op basis van drie items (zie bijlage 4.1c). Hoe hoger de score, hoe positiever de houding ten aanzien van homoseksualiteit.

b De niet-gelovige respondenten zijn niet meegenomen in dit model. De referentiecategorie wordt gevormd door de rooms-katholieke groep.

B = regressie coëfficiënt; β = gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt *p < 0,05; **p < 0,01;

***p < 0,001 (tweezijdig getoetst)

Bron: SCP (SIM'11)

4.3 Achtergronden van etnische verschillen

De samenhang tussen etnische herkomst en homoacceptatie verloopt voor een aanzienlijk deel via andere kenmerken. Verschillen in houdingen ten aanzien van homoseksualiteit tussen etnische groepen zijn voor ongeveer drie vijfde toe te schrijven aan verschillen in achtergrondkenmerken (tabel 4.3). Met name religieuze achtergrond en opleidingsniveau van de ouders leiden ertoe dat houdingen van migranten negatiever zijn dan die van autochtone Nederlanders (zie bijlage B4.6, model 1). Dit geldt niet alleen

voor de totale groep van migranten, maar ook voor bijvoorbeeld het verschil tussen Marokkaanse Nederlanders en autochtone Nederlanders (bijlage B4.6, model 2).

Wanneer rekening wordt gehouden met achtergrondkenmerken is de homoacceptatie bij Marokkaanse Nederlanders groter dan bij Turkse Nederlanders. Voor beide groepen geldt dat de verschillen in homoacceptatie in vergelijking met Antilliaanse, Surinaamse en autochtone Nederlanders aanzienlijk kleiner zijn geworden in het tweede model. Er zijn – rekening houdend met achtergrondkenmerken - geen verschillen in homoacceptatie tussen eerste en tweede generatie migranten. De tweede generatie heeft gemiddeld weliswaar positievere opvattingen dan de eerste generatie (zie bijlage B4.6, model 3), maar deze zijn volledig toe te schrijven aan andere factoren, met name het eigen opleidingsniveau en het opleidingsniveau van de ouders.

Tabel 4.3

De homoacceptatie van etnische groepen (voor model 1 en 2 N = 5115 voor model 3 N = 4149)

	model 1		model 2		model 3 ^a	
	B	β	B	β	B	β
etnische herkomst (autochtoon = ref.)		.49		.21		.15
Turks	-1.21***	-.50	-.65***	-.26	ref.	
Marokkaans	-1.21***	-.50	-.49***	-.19	.16***	.09
Surinaams	-.32***	-.13	-.22***	-.09	.41***	.17
Antilliaans	-.41***	-.17	-.34***	-.14	.33***	.14
kenmerken						
leeftijd			.01*	.03	.00	.02
vrouw			.22***	.11	.21**	.11
urbanisatiegraad			.01	.01	.00	.00
opleiding			.05***	.10	.05***	.10
opleiding ouders			.06***	.13	.06***	.14
religie jeugd			-.04***	-.06	-.04*	-.05
religieuze opvattingen			-.33***	-.31	-.34***	-.31
kerkbezoek			-.02*	-.03	-.01	-.01
migrantkenmerken						
tweede generatie					-.07	-.02
verblijfsduur					.01***	.07
intercept	3.94		4.48		3.72	
verklaarde variantie	.25		.37		.32	

a De autochtone respondenten zijn niet meegenomen in dit model. De referentiecategorie wordt gevormd door de Surinaamse Nederlanders.

B = regressie coëfficiënt; β = gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$ (tweezijdig getoetst)

Bron: SCP (SIM '11)

Verblijfsduur hangt wel samen met homoacceptatie.³ De houding ten aanzien van homoseksualiteit is positiever naarmate migranten langer in Nederland verblijven. Een nadere analyse laat echter zien dat verblijfsduur alleen van invloed is op de homoacceptatie van Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders. Voor Marokkaanse en Turkse Nederlanders, juist de groepen waar de acceptatie het geringste is, gaat een langer verblijf in Nederland niet samen met meer positieve opvattingen over homoseksualiteit.

4.4 De relatie tussen religie en homoacceptatie is zeer krachtig

Ook dit hoofdstuk bevestigt hoe krachtig de relatie is tussen religie en houdingen ten aanzien van homoseksualiteit. De invloed van andere factoren zoals opleiding, leeftijd of geslacht is vele malen kleiner. Zowel denominatie als mate van religiositeit – met name het onderschrijven van religieuze houdingen – zijn van grote invloed op homoacceptatie.

Verschillen in homoacceptatie tussen niet-gelovigen en gelovigen kunnen maar beperkt worden verklaard op basis van de bestudeerde achtergrondkenmerken. Gelovigen zijn weliswaar gemiddeld ouder, lager opgeleid, vaker woonachtig in minder stedelijke omgevingen en vaker van niet-westerse herkomst – ongunstige factoren voor homoacceptatie – maar hiermee rekening houdend blijven er grote verschillen bestaan in homoacceptatie tussen gelovigen en niet-gelovigen.

Rekening houden met verschillen in religiositeit verkleint de verschillen in houdingen tussen religieuze groepen wel, maar verklaart ze over het algemeen niet helemaal.

De opvattingen van een dertigjarige, hoogopgeleide, wekelijks naar de kerk gaande rooms-katholiek zijn positiever dan die van een dertigjarige, hoogopgeleide, wekelijks een moskee bezoekende moslim.

Ook etnische herkomst is – waar het de vier grootste migrantengroepen betreft – een krachtige voorspeller van homoacceptatie. Voor een belangrijk deel verloopt deze relatie via religie en het opleidingsniveau van het herkomstmilieu. Wanneer rekening wordt gehouden met dit soort factoren is acceptatie bij Turkse Nederlanders het geringste.

Verder heeft de tweede generatie gemiddeld positievere opvattingen dan de eerste generatie, maar deze verschillen zijn volledig toe te schrijven aan andere factoren, met name het eigen opleidingsniveau en het opleidingsniveau van de ouders. Het opgroeien in de Nederlandse context lijkt voor de tweede generatie dus niet te leiden tot meer homoacceptatie. Een langer verblijf in Nederland leidt bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders wel tot positievere opvattingen over homoseksualiteit, maar bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders niet. Juist de laatste twee groepen hebben de meeste problemen met homoseksualiteit. Twee doorgaans belangrijke motoren achter sociaal-culturele veranderingen bij migranten – verblijfsduur en generatie – (Alba en Nee 1997) werken dus niet voor Marokkaanse en Turkse Nederlanders op het gebied van toenemende homoacceptatie.

Noten

- 1 Deze eerste stap zal geen nieuwe bevindingen opleveren – dit is immers ook al in hoofdstuk 2 en 3 uitvoerig gedaan – maar is niettemin noodzakelijk om de volgende stappen te kunnen zetten. We zullen de resultaten wel laten zien, maar nauwelijks bespreken, om herhaling te voorkomen.
- 2 De β van de factor religie is afgenomen van .40 (model 1) naar .33 (model 2).
- 3 De tweede generatie migranten heeft feitelijk geen verblijfsduur: zij zijn in Nederland geboren. Om toch tegelijkertijd generatie en verblijfsduur te bestuderen, heeft de tweede generatie migranten een verblijfsduur toegewezen gekregen die gelijk is aan hun leeftijd. Niettemin is de analyse ook uitgevoerd zonder de tweede generatie; voor alleen de eerste generatie is er eveneens een positief effect van verblijfsduur op de homoacceptatie.

5 Bevindingen in het licht van de toekomst

5.1 Inleiding

Deze studie heeft als doel om een zo breed en goed mogelijk beeld te schetsen van de homoacceptatie in religieuze en etnische kringen. Hiermee is vanzelfsprekend het laatste woord over deze thematiek nog niet gezegd. De studie heeft zowel inzichten opgeleverd, als kennishiaten blootgelegd. Om het vizier goed op de toekomst te kunnen richten, is een evaluatie van wat we wel en niet weten behulpzaam. Dit hoofdstuk vangt aan met een beschouwing over het gebruikte materiaal. Hierbij gaan we onder andere in op de overwegingen die een rol hebben gespeeld bij de keuzes van de gebruikte databronnen, maar ook op de beperkingen van de data en wat dit voor mogelijke gevolgen heeft voor de beantwoording van de onderzoeksvragen.

Daarna wordt de blik op de toekomst gericht. Waar zou toekomstig onderzoek zich op kunnen richten en hoe? Houdingen ten aanzien van homoseksualiteit zijn complex en veelzijdig van aard. In de voorgaande hoofdstukken is getracht hieraan recht te doen door veel aspecten en metingen in beeld te brengen. De vraag is vervolgens welke metingen – vanuit methodologisch en maatschappelijk oogpunt gezien – zijn aan te raden om in vervolgonderzoek op te nemen.

5.2 Het gebruikte materiaal: keuzes en beperkingen

Deze studie heeft een grote hoeveelheid aan materiaal gebruikt om de homoacceptatie van diverse religieuze en etnische groepen inzichtelijk te maken. In de ideale situatie is er sprake van een grote, representatieve steekproef waarin vele religieuze of etnische groepen van elkaar te onderscheiden zijn en houdingen ten aanzien van homoseksualiteit in detail zijn gemeten. Over dit ideaal kunnen we helder zijn: deze bestaat in de praktijk niet. Om toch de acceptatie in religieuze en etnische kringen zo goed mogelijk op te tekenen zijn alternatieve strategieën toegepast.

Vaak vormen migrantenrespondenten in algemene surveys geen goede afspiegeling van de migrantenpopulatie. We zijn dus zeer terughoudend geweest in het gebruik van dit soort surveys. Zo veel mogelijk is geput uit onderzoeken die zijn uitgevoerd om specifiek de posities en houdingen van migranten in beeld te brengen. Een aantal keren is hiervan afgeweken, bijvoorbeeld bij de gebruikte onderzoeken onder scholieren. Naar onze mening zou het weglaten van deze cijfers het inzicht in het vraagstuk naar homoacceptatie meer kwaad hebben gedaan dan de presentatie van deze cijfers. Bij algemene surveys onder volwassenen is bekend dat bepaalde geledingen, zoals laagopgeleide en slecht Nederlands sprekende migranten, ondervertegenwoordigd zijn. En juist deze groepen hebben vaak conservatieve opvattingen. Het gebruik van dit soort algemene surveys kan het beeld van de homoacceptatie van migranten dus vertekenen.

Vanzelfsprekend is het ook bij religieuze groepen van belang dat respondenten een goede weergave vormen van de groepen waartoe zij behoren. De mate van representativiteit is bij religieuze groepen eigenlijk niet goed vast te stellen. Er zijn bijvoorbeeld geen populatiegegevens beschikbaar over tot welke religieuze groep iemand zich rekent. Bij het in kaart brengen van de homoacceptatie van religieuze groepen hebben we ervoor gekozen om veel verschillende bronnen te gebruiken. Dat wil zeggen, de meest recente en gevalideerde bronnen die ook in vorig onderzoek zijn gebruikt voor het beschrijven van bevolkingskenmerken. Over het algemeen wijzen de bevindingen uit de verschillende bronnen in dezelfde richting.

Over welke groepen hebben we het?

De heterogeniteit van het religieuze landschap (zie hoofdstuk 2) vindt haar weerslag in de wijze waarop religieuze denominaties in de diverse databronnen worden onderscheiden. De indelingen zijn verre van consistent, met name daar waar het de (kleinere) protestantse groepen betreft. Het gebrek aan eenduidigheid bemoeilijkt het direct vergelijken van resultaten uit verschillende bronnen. Om dit op te vangen is in de bijlagen informatie toegevoegd over de exacte vraagstelling en antwoordcategorieën van een bepaalde databron.

Voor het beschrijven van de homoacceptatie van niet-gelovigen, rooms-katholieken en РКН'ers (leden van de Protestantse Kerk in Nederland) is vaak het onderzoek Culturele veranderingen (CV) gebruikt. Het was ook mogelijk om bijvoorbeeld de НОМО-studies hiervoor aan te wenden, maar CV had de voorkeur, onder andere omdat de НОМО-studies alleen via een webenquête zijn afgenomen. Onderzoek (alleen) via webquêtes kan leiden tot selectiviteit, omdat bepaalde (behoudende) groepen minder geneigd zijn via deze weg te participeren.

De НОМО-studies zijn wel gebruikt om te rapporteren over twee kleinere christelijke groepen, de 'overige' gereformeerden en gelovigen uit de evangelische stroming. In CV was geen informatie beschikbaar over deze groepen. Wederom was er de afweging tussen het presenteren van wellicht wat vertekende cijfers of deze groepen helemaal buiten beschouwing laten. Gezien het feit dat uit eerder onderzoek naar voren kwam dat juist in deze groepen de verhouding met homoseksualiteit zeer moeizaam is (Bos 2010) en dus inzicht in de situatie zeer relevant, is gekozen voor de eerste optie.

Het direct vergelijken van de resultaten op basis van CV en de НОМО-studies is derhalve beperkt mogelijk, ook omdat voor de НОМО-studies meerdere jaargangen zijn samen genomen. Tegelijkertijd zijn de bevindingen over de 'kleinere' protestante groepen (buiten de РКН) vrij robuust. In andere bronnen, bijvoorbeeld het Survey integratie minderheden (SIM), komt de moeizame relatie met homoseksualiteit binnen deze kringen eveneens tot uitdrukking.

Er zijn aanwijzingen dat de bevindingen op basis van de НОМО-studies een positiever beeld geven van de acceptatie van homoseksualiteit dan die op basis van CV. Dit zou betekenen dat de houdingen ten aanzien van homoseksualiteit van de twee kleinere christelijke groepen nog negatiever zijn dan in deze studie is gepresenteerd.

Dit leidt tot een algemener punt. Het is aannemelijk dat de meest conservatieve groepen en individuen zijn ondervertegenwoordigd in de cijfers. Dat lijkt te spelen op zowel het niveau van de algemene response als op het niveau van de response op de items die homoacceptatie meten. Het kan zijn dat de meest behoudende gelovigen, bijvoorbeeld uit orthodox-christelijke of islamitische hoek, minder genegen zijn om deel te nemen aan dit type onderzoeken. Dit zou betekenen dat de acceptatie binnen deze groepen (nog) beperkter is dan uit deze studie naar voren komt. Deze vertekening lijkt ook te spelen bij de beantwoording van de vragen die gaan over homoseksualiteit. De item non-response is groter bij die groepen die het meest moeite hebben met homoseksualiteit (zie bijlage B5.1, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). De hier gesignaleerde problemen rondom de acceptatie van homoseksualiteit binnen bijvoorbeeld de christelijk-orthodoxe groepen en moslims zijn in de praktijk mogelijk nog groter.

Ook bij het onderzoek naar scholieren kan vertekening hebben plaatsgevonden. In de Sociale veiligheid in het onderwijs (svo), een evaluatieonderzoek naar een pilot rondom sociale veiligheid op scholen, hebben scholen zichzelf aangemeld (zie voor gedetailleerde achtergrondinformatie Bucx en Van der Sman 2014). Een onderdeel van de pilot bestond eruit dat in reguliere lessen aandacht moest worden besteed aan seksuele en genderdiversiteit. Het is goed denkbaar dat scholen met een meer behoudend profiel minder snel geneigd waren om te participeren. Tegelijkertijd bleek de groep van deelnemende scholen heel divers. Variërend van scholen met van oudsher veel aandacht op dit punt tot scholen met weinig draagvlak en veel weerstand, en van scholen met een confessionele achtergrond tot scholen met veel migrantenkinderen. Ook bleken de houdingen van de leerlingen tegenover lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuelen (LHB's) en het klimaat op de scholen in grote lijnen overeen te komen met bevindingen uit eerder representatief onderzoek (Bucx en Van der Sman 2014).

5.3 Wat weten we (niet)?

Etnische groepen

Van geen van de etnische groepen is goed vast te stellen hoe zij staan ten aanzien van de samengestelde maat die ook in beleid wordt gebruikt om homoacceptatie te monitoren. Tevens is weinig bekend over hoe volwassen migranten aankijken tegen seksualiteit in de openbaarheid. Als de reacties vergelijkbaar zijn met die van migrantenscholieren voorspelt dat niet veel goeds, deze zijn veelal negatief.

Over andere aspecten van de houding ten aanzien van homoseksualiteit is wel informatie beschikbaar. Die bevindingen wijzen telkens dezelfde kant op. Binnen de Marokkaanse en Turkse gemeenschap ligt homoseksualiteit erg moeilijk. Rondom de acceptatie van homoseksualiteit binnen kleinere of 'nieuwe' migrantengroepen blijven de meeste vragen onbeantwoord. De informatie is niet recent en geeft alleen een beeld van de algemene aanvaarding. Etnische verschillen zijn met name pregnant wanneer het de acceptatie op andere gebieden betreft, zoals de reacties in de openbaarheid of in de naaste omgeving. Bij nieuwe groepen, zoals Poolse migranten, speelt daarnaast mee dat deze sterk in beweging zijn qua omvang en samenstelling. De vraag is dan of cijfers

van vijf jaar geleden nog een nauwkeurig beeld geven van de sentimenten die leven in de Poolse gemeenschap die momenteel aanwezig is in de Nederlandse samenleving. De bevindingen over de houdingen van zowel volwassenen als scholieren uit andere westerse groepen in Nederland geven weinig directe aanleiding tot zorg. Zij staan over het algemeen tolerant ten aanzien van homoseksualiteit en wijken niet of nauwelijks af van autochtone Nederlanders. Ook zijn houdingen van scholieren met een Indonesische achtergrond veelal positief.¹

Een belangrijk punt is dat er sterk behoefte is aan nieuw cijfermateriaal. Dit maakt het mogelijk om inzicht te krijgen in ontwikkelingen binnen etnische groepen. Hierover is op basis van kwantitatief materiaal weinig te zeggen. Processen binnen etnische groepen kunnen nu alleen indirect worden afgeleid op basis van bijvoorbeeld verschillen in homoacceptatie tussen generaties of tussen jongeren en ouderen.

Religieuze groepen

Belangrijke conclusies over de homoacceptatie van de grootste religieuze groepen in Nederland – de rooms-katholieken en de PKN'ers – zijn dat het over het algemeen redelijk goed gesteld is met hun homoacceptatie en dat houdingen steeds positiever worden. Het minste zicht is er op de (recente) ontwikkelingen binnen de groepen waar homoseksualiteit het moeilijkste ligt – de kleinere orthodox-christelijke groepen en de moslims. Van moslims weten we ook niet hoe zij scoren op de algemene beleidsmaat; deze wordt bijvoorbeeld beleidsmatig gebruikt om de homoacceptatie te monitoren.

Een ander punt betreft de representativiteit van de gegevens over niet-christelijke religies. Bij volwassen moslims hebben we vooral gegevens van moslims met een Marokkaanse, Turkse of Surinaamse herkomst. Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn veruit de grootste groepen moslims in Nederland, samen vormen zij meer dan twee derde deel, maar daarnaast zijn er ook kleinere groepen moslims in Nederland. Er zijn aanwijzingen dat de homoacceptatie bij deze moslims groter is dan bij Turkse en Marokkaanse moslims.

Over hindoes en boeddhisten kunnen we in algemene zin niet veel zeggen. Er is alleen informatie beschikbaar over Surinaamse hindoes en Chinese boeddhisten. Het is interessant om in de toekomst een breder beeld te krijgen van de homoacceptatie in hindoeïstische of boeddhistische kringen.

Ontwikkelingen binnen groepen en binnen individuen

Tot nu toe hebben we het vooral gehad over veranderingen in de tijd binnen groepen en niet zozeer over veranderingen bij individuen. Met name in een seculariserende omgeving is dit een belangrijk onderscheid. Bij veel kerken is sprake van een achteruitgang in de omvang van de achterban. Het zijn met name de meest vrijzinnigen die uit de kerk stappen. Zo bekeken zou je kunnen zeggen dat stilstand vooruitgang betekent in een seculariserende context. Het betekent namelijk dat ook de meer behoudende gelovigen positiever worden ten aanzien van homoseksualiteit, het verlies van de vrijzinnigen wordt immers 'gecompenseerd'.

Veranderingen binnen groepen kunnen daarnaast het gevolg zijn van een veranderende leeftijdssamenstelling, wanneer jongere cohorten met andere opvattingen de oudere cohorten vervangen. Dit laatste zien we overigens niet of nauwelijks terug bij de groepen waar de houdingen het meest negatief zijn, de kleinere orthodox-christelijke groepen en de moslims.

Om echt goed zicht te krijgen op veranderingen bij individuen uit religieuze en etnische kringen is longitudinaal panelonderzoek nodig.

Scholieren

Naast houdingen van volwassenen zijn ook houdingen van scholieren nadrukkelijk in beeld gebracht. Hieruit bleek dat zowel etnische als religieuze verschillen op school sterk aanwezig zijn. Hoe we dit precies moeten interpreteren is niet duidelijk. Jonge kinderen – zeker in het basisonderwijs – verwoorden vaak de mening van hun ouders. Het ontwikkelen van een eigen identiteit en mening vindt doorgaans pas later in het voortgezet onderwijs plaats. Hoe houdingen van scholieren zich in het volwassen leven verder ontwikkelen moet de tijd uitwijzen. Wel is duidelijk dat de school voor LHB-scholieren en LHB-docenten lang niet altijd een sociaal veilige omgeving is (zie ook Bucx en Van der Sman 2014).

5.4 Hoe homoacceptatie meten in toekomst? Een alternatief

Op verzoek van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau een samenvattende maat ontwikkeld om de homoacceptatie goed in beeld te brengen. Deze maat is betrouwbaar en heeft oog voor de diverse theoretische dimensies van de sociale acceptatie (zie bijlage B5.2). De vraag is of deze maat, die bestaat uit elf items, in veel studies zal worden meegenomen.

Wanneer je geïnteresseerd bent in de acceptatie van homoseksualiteit van specifieke groepen, stuit je vaak op het probleem dat het aantal respondenten per groep klein is. Dit probleem is vanzelfsprekend veel minder pregnant in studies die gericht zijn op specifieke groepen, zoals bepaalde migrantenstudies. Personen uit migrantengroepen zijn in dit soort onderzoeken oververtegenwoordigd. Een grootschalig, representatief onderzoek naar diverse migrantengroepen is echter kostbaar en het is niet waarschijnlijk dat dit hoofdzakelijk zal worden gebruikt om de acceptatie van homoseksualiteit te bestuderen. In dat geval drukken elf items (zie kader 2.1) die alleen gaan over opvattingen over homoseksualiteit waarschijnlijk een (te) grote stempel op de enquête. Het ligt meer in de rede dat houdingen ten aanzien van homoseksualiteit worden meegenomen in een breder onderzoek naar de positie en houdingen van migranten- of religieuze groepen. Vanuit deze achtergrond hebben we de vraag gesteld, hoe een ‘smaller’ meetinstrument voor de acceptatie van homoseksualiteit, bestaande uit minder items, er kan uitzien. Het gaat dan om items die niet alleen afzonderlijk relevant zijn om te bestuderen, bijvoorbeeld vanwege de maatschappelijke relevantie of de continuïteit, maar ook samen een goede maat vormen voor homoacceptatie. Verschillende criteria zijn meegenomen, zoals theoretische validiteit, zuinigheid, interne betrouwbaarheid, culturele equivalentie en continuïteit. Een nadere toelichting van deze criteria volgt later.

Deze exercitie naar een alternatief meetinstrument vertrok vanuit de samenvattende maat en de elf bijbehorende items. Dit deden we om praktische redenen. Om grip te krijgen op ontwikkelingen is het noodzakelijk dezelfde items te bevragen. Niettemin kan ook deze samengestelde maat zelf eens kritisch onder het licht worden gehouden. Zijn er bijvoorbeeld niet andere thema's die niet of onvoldoende aan bod komen? Of is de formulering van de vragen niet voor verbetering vatbaar? Deze zaken bespreken we in 5.4.4. Het is niet mogelijk om tot één absoluut of optimaal meetinstrument te komen. Bepaalde criteria, zoals zuinigheid en betrouwbaarheid, botsen met elkaar. Enerzijds wil je zo veel mogelijk weten om een concept zo goed mogelijk in beeld te brengen. Anderzijds wordt zuinigheid nagestreefd: met zo weinig mogelijk middelen zo veel mogelijk informatie vergaren. De diverse criteria zijn daarom onderling zorgvuldig afgewogen om tot een alternatief meetinstrument te komen, maar of dat geschikt is voor een bepaald onderzoek, hangt onder andere af van het specifieke doel en de beschikbare middelen.

5.4.1 Een alternatieve 'smalle' meting

De theoretische validiteit (inhoudsvaliditeit) verwijst naar de mate waarin een meting het theoretische construct representeert. De samengestelde maat van homoacceptatie bestaat uit vier theoretische dimensies (Keuzenkamp et al. 2006). Voor een algemene meting is het dus van belang dat elke dimensie wordt gerepresenteerd. Dit betekent dat de alternatieve meting bestaat uit minimaal vier items. Een meting die bestaat uit meer dan vier items over homoacceptatie lijkt vanuit het zuinigheidsprincipe niet wenselijk. Deze twee criteria leiden ertoe dat we een concreet vertrekpunt hebben voor de smalle meting. Deze bestaat uit vier items, waarbij elk item verwijst naar een andere theoretische dimensie van homoacceptatie.

5.4.2 Vier items op basis van de vier dimensies

De vervolgvraag is welke specifieke items dit moeten zijn en of deze items samen een betrouwbare en valide meting vormen. Een belangrijk criterium dat we hanteren om te komen tot een selectie van specifieke variabelen is continuïteit. Welke items zijn in vorig onderzoek veelvuldig gebruikt? Wanneer je kunt aansluiten bij metingen uit vorig onderzoek is het mogelijk om bevindingen (in de tijd) met elkaar te vergelijken.

Algemene aanvaarding

De algemene aanvaarding wordt in de samengestelde maat afgemeten aan de volgende vier stellingen:² 'homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen', 'seks tussen twee lesbische vrouwen vind ik walgelijk', 'seks tussen twee homoseksuele mannen vind ik walgelijk' en 'homoseksuele mannen zijn eigenlijk geen echte mannen'. De stelling dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen, is van deze vier items het meest gebruikt in vorig onderzoek.³ Aan de hand van dit item is het bijvoorbeeld mogelijk om een vergelijking te maken met zowel eerdere migrantenstudies (SIM'11) als andere landen (European social survey, ESS).

Een nadeel van de drie andere items is dat ze niet geslachtsneutraal zijn: ze hebben betrekking op specifiek homoseksuele mannen of lesbische vrouwen. Houdingen ten aanzien van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen kunnen sterk van elkaar verschillen en dit verschil kan dan weer niet gelden voor bepaalde subgroepen (zie hoofdstuk 2 en 3). Het lijkt dus op basis van de tot nu toe gehanteerde criteria verstandig om 'homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen' mee te nemen in de 'smalle' meting.

Gelijke rechten

De mate waarin gelijke rechten worden onderschreven, is te bepalen aan de hand van de items 'homoseksuele paren moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele paren bij het adopteren van kinderen' en 'het homohuwelijk dient te worden afgeschaft'. Beide items worden veelvuldig gebruikt,⁴ en beide verwijzen naar belangrijke thema's als het gaat om gelijke rechten. Welke van de twee te gebruiken, hangt onder meer af van het doel van het onderzoek. Bij een internationale vergelijking valt de vraag of het homohuwelijk dient te worden afgeschaft per definitie af, omdat in veel landen het homohuwelijk niet bestaat. Voor een vergelijking in de tijd bij migranten is dit item wel geschikt, aangezien deze vraag ook in SIM'11 is gesteld. Vanwege empirische redenen kiezen we ervoor om het item over het homohuwelijk mee te nemen in de 'smalle' meting. In bijlage B5.3 wordt dit nader toegelicht.

Reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid

De reacties ten aanzien van homoseksualiteit in de openbaarheid zijn te bepalen aan de hand van de volgende drie items: 'ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen', 'ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen' en 'als ik een man en een vrouw hand in hand zie lopen, heb ik daar minder moeite mee dan wanneer ik twee mannen hand in hand zie lopen'. Vanuit het continuïteitscriterium is er geen duidelijke reden om te kiezen voor één van de drie stellingen. Een deel van de bevolking vindt het hoe dan ook aanstootgevend wanneer mensen in het openbaar zoenen. Bij hen verwijst een negatieve houding naar weerstand tegen in het openbaar zoenen in het algemeen en is dit geen uiting van homonegativiteit. De theoretische validiteit van het item 'als ik een man en een vrouw hand in hand zie lopen, heb ik daar minder moeite mee dan wanneer ik twee mannen hand in hand zie lopen' is derhalve groter. Hier valt tegenin te brengen dat het een lang en op het oog lastig item is. Tegelijkertijd vormt het item wel een betrouwbare schaal met andere items, ook voor niet-westerse migranten (zie bijlage B5.2 en B5.5). Het meet dus wel wat het beoogt te meten.

Reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving

De twee stellingen die de dimensie 'reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving' representeren zijn: 'denkt u zich eens in dat u een dochter of zoon hebt, die samenwoont met een vaste partner van hetzelfde geslacht. Hoe aanvaardbaar is dat?' en 'ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares'.

Beide stellingen verwijzen inhoudelijk duidelijk naar de onderliggende dimensie: qua theoretische validiteit is er niet een duidelijk onderscheid. In vorige onderzoeken zijn beide metingen gebruikt.⁵ De acceptatie van een homoseksuele docent(e) is maatschappelijk relevant, maar dit is wellicht nog sterker zo bij de acceptatie van homoseksualiteit binnen het eigen gezin. Wanneer een homoseksueel kind niet geaccepteerd wordt door de eigen familie, kunnen de gevolgen heel groot zijn. In de smalle meting nemen we daarom de houding ten aanzien van een homoseksueel kind op.

5.4.3 Naar een algemene homoacceptatiemaat op basis van vier items

Op basis van de voorgaande afwegingen zijn we gekomen tot een selectie van vier specifieke items. De vraag is of zij ook samen een goede samengestelde maat vormen. Dit blijkt zo te zijn: de interne betrouwbaarheid is goed ($\alpha = .80$, zie bijlage B5.3). Zij is weliswaar wat minder groot dan de betrouwbaarheid van de originele schaal (zie tabel B5.2 in de bijlage), maar dat spreekt voor zich als je een subset van het totaal aantal items neemt. Het 'verlies' is acceptabel.

De correlaties tussen de smalle en de brede schaal enerzijds en de achtergrondkenmerken opleiding, leeftijd en geslacht anderzijds, wijken niet sterk af (zie tabel B5.4 in de bijlage). De samenhang met opleiding is wat groter bij de brede schaal, maar die met geslacht is wat groter bij de smalle schaal. Het zit dus ook goed met de criteriumvaliditeit. Deze beschouwt in hoeverre de resultaten correleren met gelijktijdig beschikbare criteriumgegevens.

Daarnaast is van belang dat de samenhang van de diverse items in de smalle meting min of meer gelijk is voor verschillende subgroepen. In hoeverre is de meting cultureel equivalent? Wanneer een schaalconstructie voor verschillende religieuze of etnische groepen sterk afwijkt, is het niet goed mogelijk om groepen onderling te vergelijken. Je meet immers niet bij alle groepen hetzelfde. De betrouwbaarheid van de schaal is voor alle subgroepen minstens .80, behalve bij de groep personen die zich niet tot een godsdienst rekenen (zie bijlage B5.5). Ook daar is de betrouwbaarheid van de schaal echter ruim voldoende (.77).

Ten slotte is de vraag, hoe homonegativiteit er uitziet op basis van de smalle meting? Uit tabel B5.6 in de bijlage blijkt dat gemiddeld de homonegativiteit bij de smalle meting lager is (7,0%) dan bij de brede meting (8,5%). Dit heeft ermee te maken dat een aantal 'moeilijke' items niet is opgenomen in de smalle meting, zoals het item over zoenende mannen in het openbaar. Belangrijker is echter dat alle groepsverschillen grotendeels gelijk zijn. Bij beide metingen scoren mannen hoger dan vrouwen, niet-westerse migranten hoger dan autochtonen, lager opgeleiden hoger dan hoogopgeleiden, ouderen hoger dan jongeren, en personen met een godsdienst hoger dan personen zonder godsdienst. Het is overigens belangrijk om te realiseren, dat de smalle meting voor de vergelijkbaarheid in de tijd geen problemen oplevert. Met terugwerkende kracht kan ook de homonegativiteit op basis van de smalle items voor jaargangen uit het verleden worden bepaald. De vier items van de smalle meting zijn immers onderdeel van de brede meting.

Kortom, een smallere meting van homoacceptatie op basis van de vier voorgestelde items geeft een betrouwbaar en valide beeld van homoacceptatie. Natuurlijk betekent minder items dat er een verlies is aan informatie, maar wanneer om praktische redenen niet elf items bestudeerd kunnen worden, vormt de voorgestelde maat een goed alternatief.

5.4.4 Reflectie op de samengestelde maat

De samengestelde maat vormt de uitgangspositie voor de alternatieve smallere maat. Dit betekent niet dat er geen kritiek mogelijk is op deze samengestelde maat. Zo wordt homoacceptatie veronderstelt te bestaan uit vier onderliggende theoretische dimensies, maar ander onderzoek laat zien dat er wellicht sprake is van meer dimensies (Adolfsen et al. 2010). Ook heeft de maat alleen betrekking op homoseksuele mannen en lesbische vrouwen. Hoe er gedacht wordt over twee andere groepen die vaak (beleidsmatig) in één adem worden genoemd⁶ – de biseksuelen en de transgenders – weten we op basis van deze maat niet. Deze groepen zijn echter eveneens van belang. Vaak worden de vier groepen beleidsmatig samen genoemd (LHBT's) vanwege gedeelde sociale problemen als discriminatie en negatieve bejegening. Wat ook ontbreekt, is inzicht in hoeverre LHBT's bij volwassenen worden geaccepteerd in de eigen vriendenkring. In onderzoek onder scholieren wordt dit vaak gevraagd (zie bv. de Health behaviour in school-aged children (HBSC) studie. Een ander onderwerp waar we weinig van weten is de vraag in hoeverre men vindt dat LHBT's discreet moeten zijn of 'eerlijk' moeten uitkomen voor hun oriëntatie.

Wat betreft de formuleringen is het beter om een stelling zo onafhankelijk mogelijk van de omstandigheden te laten zijn. Zo veronderstelt de stelling 'het homohuwelijk kan beter worden afgeschaft' dat een homohuwelijk mogelijk is. Dat is zo in Nederland, maar in veel andere landen niet. Het zou beter zijn om direct te vragen naar de mening over de rechten van LHBT's. Tegelijkertijd beseffen we dat aanpassing van de vragen de vergelijkbaarheid van de gegevens in de tijd aantast.

5.5 Slotconclusies

Het doel van deze studie was om de acceptatie van homoseksualiteit binnen etnische en religieuze kringen te schetsen. Dit was geen sinecure. De pluriformiteit van zowel het etnische als het religieuze landschap is groot. Sommigen spreken in dit kader zelfs van *superdiversiteit* (Vertovec 2010). Dit slaat niet alleen op verschillen *tussen* groepen, maar ook op verschillen *binnen* groepen.

Ruim een halve eeuw geleden was de diversiteit in opvattingen over homoseksualiteit zeer beperkt: homoseksualiteit werd door vrijwel alle Nederlanders sterk afgewezen (Bos 2010). Tegenwoordig lijkt acceptatie de norm. Over het algemeen is het ook bij de meeste gelovigen in Nederland redelijk gesteld met de algemene aanvaarding van homoseksualiteit. Veruit de meeste gelovigen zijn aangesloten bij de rooms-katholieke kerk of de PKN; de leden van deze gezindten denken verhoudingsgewijs positief over homoseksualiteit.

De houding ten aanzien van homoseksualiteit kent echter meerdere gezichten. Wanneer de homoseksualiteit concreter, explicieter of dichterbij komt, neemt de acceptatie af. Voor veel religieuze groepen zijn gelijke rechten op het gebied van adoptie een brug te ver, zijn de reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid negatief en blijft de acceptatie van homoseksualiteit binnen het eigen gezin een heikel punt.

Veel gelovigen, maar ook niet-gelovigen, keuren de daad nadrukkelijker af dan de aard. De afkeer is groot wanneer het de confrontatie met homoseksualiteit in de openbaarheid betreft, met name als het gaat om twee mannen. Tegelijkertijd zien we dat onder gelovigen de acceptatie van een homoseksuele docent, buurman of een homoseksueel kind duidelijk geringer is dan bij niet-gelovigen; ook de homoseksuele aard roept (nog steeds) negatieve reacties op. Dit laatste geldt in sterke mate voor de kleinere orthodox-protestante groepen en moslims. Zowel scholieren, jongvolwassenen als ouderen onder hen staan overwegend negatief ten aanzien van homoseksualiteit. Moslimjongeren en jongeren uit de orthodox-christelijke groepen zijn zelfs steeds steviger in hun geloof gaan staan (De Hart 2014; Maliepaard en Gijsberts 2012). Dit wordt weerspiegeld in hun opvattingen over homoseksualiteit; deze zijn vaak niet positief.

Niet alleen denominatie, maar ook de mate van religiositeit, met name religieuze opvattingen, is van grote invloed op de homoacceptatie. Rekening houden met verschillen in religiositeit verkleint de verschillen tussen religieuze groepen, maar verklaart ze over het algemeen niet helemaal. Een vrome rooms-katholiek denkt positiever over homoseksualiteit dan een vrome moslim of vrome gelovige uit de evangelische stroming. Ook etnische herkomst hangt sterk samen met de acceptatie of afwijzing van homoseksualiteit. Voor een belangrijk deel verloopt deze relatie via religie en het opleidingsniveau van het herkomstmilieu. Wat betreft de grote migrantengroepen is er een duidelijk onderscheid tussen enerzijds de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders en anderzijds de Turkse en Marokkaanse Nederlanders. De opvattingen van de twee laatstgenoemde groepen zijn beduidend negatiever. Deels heeft dit te maken met de islamitische achtergrond van hen.

Een aantal vragen blijft onbeantwoord. Met name de vraag in welke richting homoacceptatie zich heeft ontwikkeld, kan (vooral bij de migrantengroepen) niet met veel precisie worden beantwoord. Het beeld dat daarbij wel zichtbaar is, stemt niet positief. De aanwijzingen dat de acceptatie aan het toenemen is binnen etnische kringen, ontbreken juist bij die groepen waar de acceptatie het geringst aanwezig is – de Marokkaanse en Turkse Nederlanders.

De houdingen van scholieren van Turkse en Marokkaanse herkomst zijn over het algemeen negatief. Ook de verschillen tussen jong en oud, en de eerste en tweede generatie zijn gering in deze groepen. Dit geldt vooral voor acceptatie van homoseksualiteit in de naaste omgeving. Juist een gebrekkige acceptatie op dat vlak heeft de grootste consequenties voor LHB's in hun rol als kind, buurman, klasgenoot of docent.

In de context van de Nederlandse samenleving – die te boek staat als positief ten aanzien van homoseksualiteit – zouden verblijfsduur en de opeenvolging van generaties bij migranten belangrijke krachten kunnen zijn voor toenemende homoacceptatie. Bij de migrantengroepen die de meeste moeite hebben met homoseksualiteit – de Turkse en

Marokkaanse Nederlanders – werken zij echter niet of nauwelijks als katalysator voor verandering.

Er zijn dus weinig signalen dat de acceptatie van homoseksualiteit aan het toenemen is in groepen waar dit een heet hangijzer is. Initiatieven om de bespreekbaarheid en acceptatie van homoseksualiteit te vergroten, lijken in deze kringen niet overbodig. Inzicht in hoeverre dit soort initiatieven daadwerkelijk effect sorteren, is van groot belang om de vinger aan de pols te kunnen houden.

Noten

- 1 Indonesische Nederlanders worden volgens de CBS-definitie beschouwd als westerse migranten.
- 2 Er zijn in vorig onderzoek ook andere items gebruikt om algemene aanvaarding te meten, bijvoorbeeld 'homoseksualiteit keur ik altijd af' in de NELS'11 studie. Het nadeel van dit soort items is dat niet kan worden onderzocht hoe deze zich verhouden tot andere homo-items. Dit is van belang, omdat we op zoek zijn naar een samengestelde maat.
- 3 Net als de andere drie items is deze opgenomen in het HOMO-onderzoek en in Culturele veranderingen, maar daarnaast is het item ook opgenomen in SIM'11, SING'09 en ESS.
- 4 Naar de acceptatie van een homohuwelijk is onder meer gevraagd in CV, HOMO, SIM'11, NKO'12 en in de Familie-enquête. Items die betrekking hebben op adoptierechten van homoseksuele stellen komen voor in CV, HOMO, EVS, NKO'12 en FNB'09.
- 5 Zo is de vraag naar acceptatie binnen het eigen gezin gesteld in SIM'11 en de vraag naar een homoseksuele docent(e) in de minder recente LAS-studie. Wanneer het doel van een onderzoek is om inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de reactie van migranten op homoseksualiteit in de naaste omgeving, is het beter om het item over homoseksuele kinderen te gebruiken. SIM'11 is namelijk representatiever wat betreft de migrantenpopulatie dan LAS'04/'05.
- 6 Tegenwoordig wordt ook gesproken van LHBTI's. De I staat dan voor personen met een intersekse conditie.

Summary and conclusions

Acceptance of homosexuality by ethnic and religious groups in the Netherlands

Compared with other countries, attitudes to homosexuality in the Netherlands are generally positive (Kuyper et al. 2013). Acceptance of homosexuality by the Dutch has increased sharply since the middle of the 20th century (Keuzenkamp et al. 2006). However, even in the Netherlands, tolerance cannot be taken for granted. In particular, open displays of homosexuality still meet with a great deal of disapproval. Religious (especially orthodox) groups and migrants, in particular, less readily accept homosexuality. Against this background, the Emancipation department at the Dutch Ministry of Education, Culture and Science asked the Netherlands Institute for Social Research/SCP to carry out an exploratory study of the acceptance of homosexuality within ethnic and religious groups in the Netherlands. The purpose of this study is to use existing data to gain an impression of the level of acceptance of homosexuality and developments in that acceptance in as many different ethnic and religious groups as possible.

How was acceptance of homosexuality measured?

Attitudes towards homosexuality are complex, not just in their form, but also in their gradation and content (Kuyper & Bakker 2006). These attitudes are often broken down into four dimensions in the Netherlands (Keuzenkamp et al. 2006). The first is 'general acceptance': the acceptance of sexuality in general. The second dimension is concerned with equal rights and (anti)discrimination. The third dimension comprises reactions to public displays of homosexuality: how do people react when homosexuality is openly visible? The fourth dimension is concerned with how people react to homosexuality close to them, for example within their family or in the neighbourhood. This study looks at all these dimensions, but is mainly descriptive in nature. An in-depth discussion of all identified differences and developments between and within groups goes beyond the scope of this report.

Acceptance of homosexuality in religious circles

Church life in the Netherlands is dominated in quantitative terms by two communities: the Roman Catholic Church and the Protestant Church in the Netherlands (PCN). The PCN is in turn an amalgamation of virtually all members of the former Dutch Reformed Church, the Orthodox Reformed Church and the Evangelical Lutheran Church. Apart from the PCN and the Roman Catholic Church, a number of small Christian churches and movements are also active in the Netherlands, including within the orthodox reformed and evangelical groups. Migration has also led to an increase in the number of followers of non-Christian faiths over recent decades. Islam is the biggest religion within this group.

High level of acceptance among non-religious groups

Religious groups were compared with each other as well as with people who say they are not religious (non-believers). Since the end of the last century, non-believers have formed the biggest group in the Netherlands. The level of acceptance of homosexuality is high in this group; the majority say it would not be a problem if their child had a steady partner of the same sex, and also endorse equal rights to adoption or marriage for gays and lesbians. Non-believers have most difficulty with public displays of homosexuality, especially where this concerns gay men kissing.

Roman Catholics

Dutch Roman Catholics are predominantly positive in their attitudes to homosexuality. A (large) majority endorse notions such as equal rights for gays and accept homosexuality within their own family. Catholics are markedly more accepting of homosexuality than Protestants, and especially Protestants outside the PCN. The attitudes of Catholics towards homosexuality are the most tolerant of all religious groups studied here.

More diversity in acceptance of homosexuality among Protestants

The wide diversity of views within the Protestant community means there is no such thing as 'the' Protestant attitude to homosexuality. Generally speaking, the views of orthodox reformed groups outside the PCN and members of the evangelical movement are substantially more negative than members of the PCN, whose views are often closer to those of Catholics than to the smaller (orthodox) Protestant groups. Nonetheless, homosexuality still meets with resistance even within the PCN. There appears to be little evidence of 'hard' intolerance, but a small proportion state explicitly that homosexuality is wrong, for example, or say they would have difficulty if their child had a gay teacher or was gay themselves. At the same time, however, the acceptance of homosexuality goes a step too far for many members of the PCN. For example, fewer than half think it is acceptable for their child to have a partner of the same sex or that gay couples should have the same rights as straight couples to adopt children.

Low acceptance among 'other' orthodox Protestants and evangelical groups

The 'other' orthodox Protestants and members of the evangelical groups have markedly more negative attitudes towards homosexuality, with major objections especially as regards equal rights for lesbians, gays and bisexuals (LGBs) or reactions to homosexuality in public and in their immediate setting. A majority say they think homosexuality is wrong; a minority endorse the notion of equal rights to marriage or adoption and a quarter could accept their child being gay. Open displays of homosexuality attract particular disapproval; almost four-fifths think the idea of sex between two gay men is repugnant, while more than two-thirds are repelled by the idea of two men kissing in public.

Homosexuality also problematic among Muslims

Approval of homosexuality is low among Muslims, a majority of whom explicitly reject homosexuality. Orthodox Protestants and Muslims are often mentioned in the same breath as groups in the Netherlands where acceptance of homosexuality is low. And the attitudes of Muslims are indeed comparable in some areas with those of the smaller, conservative Protestant groups. Roughly the same proportion think that homosexuality is wrong, for example, or that LGBs should not be allowed to live their lives as they wish. When it comes to equal rights to marry or homosexuality within their own family, however, acceptance among Muslims is lower. Three-quarters say they would consider it a problem if their child had a steady partner of the same sex. Within the Muslim community, acceptance of homosexuality is slightly greater among Alawites than among Sunni or Shi'ite Muslims.

The degree of religiosity – principally measured by attendance of religious gatherings and endorsement of religious views – is closely associated with the degree of acceptance of homosexuality. Unsurprisingly, it emerges time and again that the more religious someone is, the more negative their attitude is towards homosexuality. In the smaller Protestant groups, in particular, acceptance is low among those who go to church. The differences in the Muslim community based on frequency of mosque attendance are relatively small.

Attendance at religious gatherings has a greater influence on acceptance of homosexuality in general terms than on acceptance of homosexuality in a person's immediate setting or in public. The closer homosexuality comes, the less religiosity plays a role. Differences between religious groups are then more pronounced than differences within those groups.

Decline in hard rejection since the 1960s

In the early 1960s, a substantial proportion of the Dutch population were squarely negative in their attitudes towards homosexuality. The 1960s brought great changes to those attitudes. The extreme negative utterances about LGBs, for example that they should be eliminated from society, have received virtually no support since the 1980s. This increased tolerance and acceptance has not only occurred outside the church; this study shows that this development has also taken place among believers, including those who frequently attend religious gatherings.

The increase in acceptance among religious groups took place at a time of a mass exodus from the church. It is highly likely that most liberals have left the church in recent decades. This means not only that the number of non-believers with a positive attitude to homosexuality has increased in the recent period, but also that the 'remaining' believers have become more positive in their attitudes to homosexuality.

Increased acceptance among 'mainstream' religious groups too

The sharp increase in general acceptance over the last two decades of the twentieth century does not appear to have been sustained among all religious groups in the present century. Although tolerance of homosexuality has increased among (church-affiliated)

members of PCN and Roman Catholics, it is largely unknown how the acceptance of equal rights has developed recently within the more conservative (Protestant) groups. There is also little certainty regarding developments in the acceptance of homosexuality within non-Christian religions, simply because the data for this are not available.

Little difference between age groups within conservative groups

Generally speaking, young Roman Catholics and non-believers are more positive towards homosexuality than their older peers. There is little or no evidence of this among Protestants and Muslims; in fact there are even indications that young members of the evangelical movement and the 'other' orthodox Protestants (outside the PCN) have more negative perceptions about homosexuality than older members of these religious groups. Younger Muslims are slightly more positive when it comes to general acceptance, but when asked about their attitude to gay marriage or homosexuality within their own family, age makes no difference.

If we look at the attitudes of school students, the negative views of students with an Islamic background are particularly striking. More than a third do not like being taught by a gay or lesbian teacher, and over two-thirds think it is disgusting if two boys kiss. The reactions of schoolchildren from other religious backgrounds are much less negative.

Ethnic groups

The (limited) acceptance of homosexuality within certain ethnic groups has become a widely discussed social theme particularly since the beginning of this century. This study confirms that the biggest differences are found between Dutch natives and migrants from non-Western countries. If we look at the four largest non-Western migrant groups in the Netherlands, a clear distinction emerges between the views of people of Surinamese and Antillean origin on the one hand and those with a Turkish and Moroccan background on the other.

Limited acceptance among migrants of Turkish and Moroccan origin

Migrants of Moroccan, and especially Turkish origin are generally not positive in their attitudes towards homosexuality. Half of those of Turkish and Moroccan origin say explicitly that homosexuality is (always) wrong; a majority reject the idea of gay marriage and three-quarters would consider it a problem if their child were homosexual. Among Dutch natives, one in ten think that homosexuality is (almost) always wrong, four-fifths think LGBs should be allowed to marry each other and a sixth would have difficulties if their child had a partner of the same sex. The Islamic background of the Turkish and Moroccan groups is an important factor. The differences between people of Turkish and Moroccan origin are generally not great, though the views of the Turkish group are more negative on certain points.

Antillean and Surinamese migrants

A large majority of people of Surinamese and Antillean origin say that LGBs should be allowed to live their lives as they wish and support gay marriage. Roughly one in three say they would have difficulty if their child was homosexual.

A substantial proportion of Surinamese migrants are Hindus. They are also predominantly positive in their attitudes to homosexuality, though two-fifths would consider it a problem if their child had a partner of the same sex. Homosexuality meets with greater resistance in certain smaller faith communities within Surinamese or Antillean circles. For example, approval levels are low among Jehovah's Witnesses, the evangelical brotherhood or members of the Pentecostal church. Members of religious circles would also have difficulties with having a homosexual child. Nonetheless, the majority of people of Surinamese and Antillean origin do take a positive attitude towards homosexuality.

Refugee and Chinese groups

Little is known about the views of other non-Western groups in the Netherlands on homosexuality. General acceptance appears to be high especially among those of Iranian origin, who are relatively secular and well educated. People of Iraqi, Afghan and Somali origin, all groups with an Islamic background, also believe more often than their Turkish and Moroccan counterparts that LGBs should be able to live their lives as they wish. Roughly two-thirds of those of Chinese origin also endorse this view.

Views of Western migrants generally positive

Overall, there is not much difference between the views of Western migrants as a whole and Dutch natives. That said, there is no such thing as 'the' Western migrant: there are wide differences between them. The attitudes of students from the 'rich' Western countries towards public displays of homosexuality are even more positive than those of Dutch natives.

There has been a major influx of migrants from Eastern Europe since the start of this century, especially from Poland. More than three-quarters of Dutch migrants of Polish origin think that LGBs should be able to live their lives as they wish – a fairly high proportion compared with non-Western migrant groups. One caveat here is that the figures date from 2009, since when the Polish population in the Netherlands has changed considerably. People in Poland itself are less tolerant of homosexuality, and it is uncertain to what extent the negative opinions held by these new labour migrants are endorsed and 'carried' to the Netherlands – though the signs based on research among recent migrants from Eastern Europe do not appear to suggest that this is common (Gijsberts & Lubbers 2013). What is true is that a relatively small proportion of school students from Western countries that are not 'rich' would accept an LGB person as a friend. In fact, after Turkish and Moroccan students, this group show the lowest acceptance of gay friends.

Developments

There is a lack of good (quantitative) information needed to describe developments within the various ethnic communities in the Netherlands. It is however possible to look at differences between generations. In general, members of the second generation are more positive towards homosexuality than the first generation. However, the closer homosexuality comes to their personal sphere, the more broadly views – positive or negative – within ethnic groups are shared. For example, second-generation Moroc-

can and Turkish migrants hold the same views on having a homosexual child as the first generation: three-quarters of them say explicitly that this would be a problem.

Acceptance of homosexuality at school

Ethnic differences in acceptance of homosexuality start young. We see this in studies of school students, for example; Turkish and Moroccan students, in particular, have negative views on homosexuality. Reactions to homosexuality in public are predominantly negative, and a high proportion would not allow a gay person into their circle of friends. More than a third also say they would have difficulty with a gay teacher. At secondary school, the attitudes of the 'other' non-Western migrants are relatively positive, and close to those of Dutch natives and 'rich' Western migrants.

Analysis of differences in acceptance of homosexuality

This study sought to ascertain what lies behind differences in acceptance of homosexuality. Differences in acceptance between believers and non-believers can be only partially explained by the background characteristics included in the study. Although believers are on average older, less well educated, more often live in less urbanised environments and are more often of non-Western origin – all unfavourable factors for acceptance of homosexuality – wide differences remain in acceptance of homosexuality between believers and non-believers after taking these factors into account.

The relationship between religion and attitudes to homosexuality is a powerful one. The influence of other factors such as education level, age or gender is much smaller. Both denomination and degree of religiosity – and especially endorsement of religious attitudes – influence acceptance of homosexuality.

Ethnic origin is also closely associated with acceptance of homosexuality. This relationship operates largely via religion and parental education level. Migrants are more religious on average than natives and have generally grown up in a less well-educated setting; this partially explains their more negative attitudes to homosexuality.

Members of the second generation are more positive in their views on average than the first generation, but these differences can be ascribed entirely to the education level of their parents. Growing up in a Dutch context thus does not appear to have had a positive impact on the acceptance of homosexuality by members of the second generation.

Among those of Surinamese and Antillean origin, a longer period of residence in the Netherlands does lead to more positive attitudes towards homosexuality. By contrast, among those of Turkish and Moroccan origin two normally important drivers of socio-cultural change among migrants – length of stay and generation – do not have an impact in terms of a growing acceptance of homosexuality.

Evaluation and outlook

This study also looks forward, by considering how future research can be designed to provide a better insight into the acceptance of homosexuality by ethnic and religious groups. The main gaps in knowledge are described briefly below.

It is impossible to establish accurately for any of the migrant groups or non-Christian religious groups what their attitudes are to the compound measure that is used in policy

to monitor acceptance of homosexuality. Little is also known about how adult migrants view public displays of sexuality.

There has been a major influx of (labour) migrants from Eastern Europe in recent years, especially from Poland. The information on this Polish group is sketchy and somewhat dated.

A more general point is the need for new statistical material. This would make it possible to view developments within ethnic groups, something that cannot be done adequately using the existing quantitative data.

The least information is currently available on (recent) developments within those groups that have most difficulty with homosexuality, namely the smaller orthodox Christian groups and Muslims. To the extent that a picture can be formed, it is not positive; and there are no indications that acceptance of homosexuality is increasing within these groups.

The study also sought to determine how best to monitor acceptance of homosexuality in the future. At the request of the Ministry of Education, Culture and Science, SCP has developed a summarising measure for this purpose. This measure is reliable and takes into account the different theoretical dimensions of social acceptance. However, it comprises eleven items and may weigh (too) heavily in the questionnaire in many surveys. In this study we show that a 'narrower' measurement instrument based on four of these items is also valid and reliable. Naturally, fewer items means some loss of information, but if it is not practicable to study all eleven items, the proposed measure offers a good alternative.

Acceptance of homosexuality in the Netherlands has increased across the board, but groups remain which still harbour predominantly negative perceptions. Initiatives to encourage discussion and increase acceptance of homosexuality in these groups would therefore appear to be warranted. To gain an insight into the actual impact of initiatives of this kind, it is very important to monitor the situation closely.

Note

- 1 The following are regarded here as 'rich' Western countries: Belgium, Germany, Luxembourg, Austria, Switzerland, Italy, Spain, Portugal, France, Great Britain, Denmark, Sweden, Norway, Finland, Iceland, USA, Australia, Canada and New Zealand. All other origin groups that are included among Western migrants according to the definition used by Statistics Netherlands (CBS) therefore fall into the category 'other Western countries'. These include migrants from Eastern Europe, for example.

Literatuur

- Adolfsen, A., J. Iedema en S. Keuzenkamp (2010). Multiple dimensions of attitudes about homosexuality: Development of a multifaceted scale measuring attitudes toward homosexuality. In: *Journal of Homosexuality*, jg. 57, nr. 10, p. 1237-1257.
- Alba, R. en V. Nee (1997). Rethinking assimilation theory for a new era of immigration. In: *International Migration Review*, jg. 31, nr. 4, p. 826-874.
- Andriessen, I., H. Fernée en K. Wittebrood (2014). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berg, van de E. en J. de Hart (2008). *Maatschappelijke organisaties in beeld. Grote ledenorganisaties over actuele ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bos, D. (2005). Woe the pastor who becomes a psychologist! The introduction of psychology in hervormde theology and ministry. In: Erik Sengers (red.), *The Dutch and their gods. Secularization and transformation of religion in the Netherlands since 1950* (p. 101-124). Hilversum: Verloren.
- Bos, D. (2010). De aard, de daad en het woord. *Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Branscombe, N.R., M.T. Schmitt en R.D. Harvey (1999). Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group identification and well-being. In: *Journal of personality and social psychology*, jg. 77, nr. 1, p. 135.
- Bucx, F. en F. van der Sman (2014). *Anders in de klas. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBV-jongeren op school*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Buijs, L., G. Hekma en J.W. Duyvendank (2009). *Als ze maar van me afblijven. Een onderzoek naar antihomoseksueel geweld in Amsterdam*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Choenni, C. (2014). *Hindostaanse Surinamers in Nederland*. Arnhem: LM Publishers.
- Dagevos, J. (2011). *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dankmeijer, P. (2001). *Gerapporteerde onveiligheid door homojongeren vergeleken met heterojongeren*. Amsterdam: Empowerment Lifestyle Services.
- Dourleijn, E. en J. Dagevos (2011). *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraanse, Iraakse en Somalische migranten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Feskens, R., J. Kappelhof, J. Dagevos en I. Stoop (2010). *Minderheden in de mixed mode? Een inventarisatie van voor- en nadelen van mixed-mode dataverzameling onder niet-westerse migranten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ganzenvoort, R., M. van der Laan en E. Olsman (2010). *Adam en Evert. Spanning tussen kerk en homoseksualiteit*. Kampen: Ten Have.
- Gijsberts, M. (2011). Sociale contacten, het geloof en culturele opvattingen. In: J. Dagevos (red.), *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen* (p. 102-188). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en M. Vervoort (2009). Beeldvorming onder hoger opgeleide allochtonen. Waarom is er sprake van een integratieparadox? In: *Sociologie*, jg. 5, nr. 3, p. 406-429.
- Gijsberts, M. en J. Iedema (2012). Opleidingsniveau van niet-schoolgaanden en leerprestaties in het basisonderwijs. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 76-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Gijsberts, M. en M. Lubbers (2013). *Nieuw in Nederland. Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M., W. Huijnk en R. Vogels (2011). *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hart, J. de (2014). *Geloven binnen en buiten verband. Godsdienselijke ontwikkelingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hekma, G. en J. Ho (2010). Binnenlandse zaken; Chinese Nederlanders over homoseksualiteit. In: S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon* (p. 305-319). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W. en J. Dagevos (2012). *Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W., M. Gijsberts en J. Dagevos (2014). *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Inspectie van het Onderwijs (2009). *Anders zijn is van iedereen*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Keuzenkamp, S. (2007). *Monitoring van acceptatie van homoseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. (2010a). *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. (2010b). De houding van Nederlanders tegenover homoseksualiteit. In: S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (p. 33-53). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. en D. Bos (2007). *Out in the Netherlands*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. en L. Kuiper (2013). *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S., D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma (2006). *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S., N. Kooiman en J. van Lisdonk (2012). *Niet te ver uit de kast*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuiper, L. en F. Bakker (2006). *De houding ten opzichte van homoseksualiteit. Een beschrijvende literatuurstudie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuiper, L., J. Iedema en S. Keuzenkamp (2013). *Towards tolerance. Exploring changes and explaining differences in attitudes towards homosexuality in Europe*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Luyendijk, J. (2001). *Een tijde van de sluier. Islam voor beginners*. Amsterdam: Uitgeverij Podium.
- Maliepaard, M. en M. Gijsberts (2012). *Muslim in Nederland 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Meerendonk, B. van de (2005). *Attitude toward homosexuality. The Netherlands 1966-2000: Questions, Scores and Trends* (niet gepubliceerd).
- Mooij, T. en M. Witvliet (2012). *Ontwikkeling van sociale veiligheid in en rond scholen P(S)O en V(S)O 2006-2012* (brochure). Nijmegen/Amsterdam: Instituut voor Toegepaste Sociale wetenschappen, Radboud Universiteit / Regioplan Beleidsonderzoek.
- Nabar, C. (2014). Weggepeste homo (27) slaakt noodkreet op Facebook. In: *Algemeen Dagblad*, 5 maart 2014.
- Peters, R. en S. Vellenga (2007). Homoseksualiteit in orthodox-religieuze kring: Islam en protestantisme. In: *Justitiële verkenningen*, jg. 33, nr. 1, p. 70-82.

- Sar, J. van der, R. Lombo-Visser en W. Boender (2009). *Moskeeën gewaardeerd: een onderzoek naar het maatschappelijk rendement van moskeeën in Nederland*. Utrecht: Oikos.
- Schmeets, H. (2013). Kerkbezoek neemt af. In: *Webmagazine*, vrijdag 20 december. Den Haag: Centraal Bureau voor Statistiek.
- Segerink, R. (2013). *Anti-homogeweld in Nederland. Analyse van (dreiging van) fysiek anti-homogeweld*. Driebergen: Politie Landelijke Eenheid.
- TK (2010/2011). *Hoofdlijnen Emancipatiebeleid 2011-2015*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 27017, nr. 74.
- TK (2013/2014). *Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2013/2014, 30420, nr. 180.
- Vertovec, S. (2010). Towards post-multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity. In: *International social science journal*, jg. 61, nr. 199, p. 83-95.
- Yang, A. (1997). The Polls-Trends. Attitudes toward Homosexuality. In: *Public Opinion Quarterly*, jg. 61, nr. 3, p. 477-507.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het SCP. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociaal en Cultureel Rapporten

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012. Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.).

ISBN 978 90 377 0623 9

SCP-publicaties 2013

2013-1 *Van pech en rampspoed. Nieuwjaarsuitgave 2013* (2013). Paul Schnabel (red.).

ISBN 978 90 377 0611 6

2013-2 *Terecht in de jeugdzorg. Voorspellers van kind- en opvoedproblematiek en jeugdzorggebruik* (2013).

Sander Bot (red.), Simone de Roos, Klarita Sadiraj, Saskia Keuzenkamp, Angela van den Broek, Ellen Kleijnen. ISBN 978 90 377 0629 1

2013-3 *Gezinnen onderweg. Dagelijkse mobiliteit van ouders van jonge kinderen in het combineren van werk en gezin* (2013). Marjolijn van der Klis (red.). ISBN 978 90 377 0568 3

2013-4 *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Nederland 2013* (2013). Saskia Keuzenkamp en Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0648 2

2013-5 *Towards Tolerance. Exploring changes and explaining differences in attitudes towards homosexuality across Europe* (2013). Lisette Kuyper, Jurjen Iedema, Saskia Keuzenkamp.

ISBN 978 90 377 0650 5

2013-6 *Sprekend op schrift. Een selectie uit vijftien jaar lezingen en artikelen van Paul Schnabel, 1998-2013* (2013). ISBN 978 90 377 0647 5

2013-7 *Acceptance of lesbian, gay, bisexual and transgender individuals in the Netherlands 2013* (2013).

Saskia Keuzenkamp en Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0649 9

2013-8 *Gemeentelijk Wmo-beleid 2010. Een beschrijving vanuit het perspectief van gemeenten* (2013).

Frieke Vonk, Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Anna Maria Marangos.

ISBN 978 90 377 0651 2

2013-9 *Aanbod van arbeid 2012* (2013). Jan Dirk Vlasblom, Edith Josten, Marian de Voogd-Hamelink.

ISBN 978 90 377 0654 3

2013-10 *De dorpenmonitor* (2013). *Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners.* Anja Steenbekkers

en Lotte Vermeij (red.) ISBN 978 90 377 0634 5

- 2013-11 *Van Paars 2 naar Rutte II. Rede van Paul Schnabel bij zijn afscheid van het Sociaal en Cultureel Planbureau, 11 maart 2013.* ISBN 978 90 377 0660 4
- 2013-12 *Kunstminnend Nederland? Interesse en bezoek, drempels en ervaringen. Het culturele draagvlak, deel 12* (2013). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0652 9
- 2013-13 *Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit* (2013). Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0644 4
- 2013-14 *Nieuw in Nederland. Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen* (2013). Mérove Gijsberts (SCP) en Marcel Lubbers (RU). ISBN 978 90 377 0655 0.
- 2013-15 *Werk aan de wijk. Een quasi-experimentele evaluatie van het krachtwijkenbeleid* (2013). Matthieu Permentier, Jeanet Kullberg, Lonneke van Noije. ISBN 978 90 377 0663 5
- 2013-16 *Lasten onder de loep. De kostengroei van de zorg voor verstandelijk gehandicapten ontrafeld* (2013). Michiel Ras, Debbie Verbeek-Oudijk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0662 8.
- 2013-17 *De studie waard. Een verkenning van mogelijke gedragsreacties bij de invoering van een sociaal leenstelsel in het hoger onderwijs* (2013). Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Jaco Dagevos, m.m.v. Iris Andriessen, Lenie van den Bulk (CED-groep). ISBN 978 90 377 0664 2
- 2013-18 *Het persoonsgebonden budget in de AWBZ. Monitor 2012* (2013). Ab van der Torre, Ingrid Ooms, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0657 4
- 2013-19 *Informele zorg in Nederland. Een literatuurstudie naar mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg* (2013). Alice de Boer en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0679 6
- 2013-20 *De ondersteuning van Wmo-aanvragers en hun mantelzorgers in 2012* (2013). Peteke Feijten, Anna Maria Marangos, Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Frieke Vonk. ISBN 978 90 377 0667 3
- 2013-21 *Met zorg ouder worden. Zorgtrajecten van ouderen in tien jaar* (2013). Cretien van Campen, Marjolein Broese van Groenou, Dorly Deeg, Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0626 0
- 2013-22 *Using smartphones in survey research: a multifunctional tool.* Nathalie Sonck en Henk Fernee. ISBN 978 90 377 0680 2
- 2013-23 *Seksuele oriëntatie en werk. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele werknemers* (2013). Lisette Kuypers. ISBN 978 90 377 0668 0
- 2013-24 *Ontwikkelingen in ondersteuning van mensen met lichamelijke beperkingen en de effecten van ondersteuning op participatie* (2013). Jolien Hofstede, Mieke Cardol, Mieke Rijken. ISBN 978 90 377 0676 5
- 2013-25 *Samen scholen. Ouders en scholen over samenwerking in basisonderwijs, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs* (2013). Lex Herweijer en Ria Vogels. ISBN 978 90 377 0671 0
- 2013-26 *Met het oog op de tijd. Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders* (2013). Mariëlle Cloin (red.). ISBN 978 90 377 0670 3
- 2013-27 *Vrijwillige inzet en ondersteuningsinitiatieven. Een verkenning van Wmo-beleid en -praktijk in vijf gemeenten* (2013). Wouter Mensink, Anita Boele, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0659 8
- 2013-28 *Een onzeker perspectief: vooruitzichten van tijdelijke werknemers* (2013). Jan Dirk Vlasblom, Edith Josten. ISBN 978 90 377 0682 6 (elektronische publicatie)
- 2013-29 *Maatschappelijke effecten van het wetsvoorstel Hervorming kindregelingen voor gezinnen met kinderen* (2013). Stella Hoff, Arjan Soede. ISBN 978 90 377 0684 0 (elektronische publicatie)
- 2013-30 *De sociale staat van Nederland 2013* (2013). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Nathalie Sonck (red.). ISBN 978 90 377 0685 7
- 2013-31 *De weg naar maatschappelijke ondersteuning. Een onderzoek naar de kanteling in tien gemeenten* (2013). Maaike den Draak (SCP), Wouter Mensink (SCP), Mary van den Wijngaart (Lokaal Centraal BV), Mariska Kromhout (SCP). ISBN 978 90 377 0686 4

- 2013-32 *Maten voor gemeenten 2013* (2013). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0688 8
- 2013-33 *Biedt het concept integratie nog perspectief?* (2013). Jaco Dagevos, Malin Grundel. ISBN 978 90 377 0687 1 (elektronische publicatie)
- 2013-34 *Groeit de jeugdzorg door? Het beroep op de voorzieningen: realisatie 2001-2011 en raming 2011-2017* (2013). Klarita Sadiraj, Michiel Ras, Lisa Putman, Jedid-Jah Jonker. ISBN 978 90 377 0677 2
- 2013-35 *Burgers over de kwaliteit van publieke diensten. Een terugblik op 2002-2010* (2013). Evelien Eggink, Debbie Verbeek-Oudijk, Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0678 9 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2014

- 2014-1 *Kansen voor vakmanschap in het mbo. Een verkenning* (2014). Monique Turkenburg m.m.v. Lenie van den Bulk (CED-groep) en Ria Vogels (SCP). ISBN 978 90 377 0637 6
- 2014-2 *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt* (2014). Willem Huijnk, Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0697 0
- 2014-3 *Ervan discriminatie in Nederland* (2013). Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0672 7 (elektronische publicatie)
- 2014-4 *Samenvatting en conclusies van Sterke steden, gemengde wijken* (2014). Jeanet Kullberg, Matthieu Permentier, m.m.v. Emily Miltenburg. ISBN 978 90 377 0696 3 (elektronische publicatie)
- 2014-5 *Perceived discrimination in the Netherlands* (2014). Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0699 4
- 2014-6 *De Wmo-uitgaven van gemeenten in 2010* (2014). Barbara Wapstra, Lieke Salomé en Nelleke Koppelman. ISBN 978 90 377 0698 7 (elektronische publicatie)
- 2014-7 *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie* (2014). Pepijn van Houwelingen, Anita Boele, Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0635 2
- 2014-8 *Uitstappers en doorzetters. De persoonlijke en sociale context van sportdeelname en tijdsbesteding aan sport* (2014). Annet Tiessen-Raaphorst (red.), Remko van den Dool en Ria Vogels. ISBN 978 90 377 0700 7
- 2014-10 *Geloven binnen en buiten verband. Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland* (2014). Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0636 9
- 2014-11 *Replicatie van het meetinstrument voor sociale uitsluiting* (2014). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0674 1 (elektronische publicatie)
- 2014-12 *Vraag naar arbeid 2013* (2014). Patricia van Echtelt, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0707 6
- 2014-13 *De Wmo in beweging; Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteko Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaike den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0706 9
- 2014-14 *Anders in de klas. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school* (2014). Freek Bucx en Femke van der Sman. ISBN 978 90 377 0703 8
- 2014-15 *Leven met intersekse/DSD. Een verkennend onderzoek naar de leefsituatie van personen met intersekse/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0705 2
- 2014-16 *Leergeld. Veranderingen in de financiële positie van het voortgezet onderwijs en verschillen tussen besturen* (2014). Lex Herweijer, Evelien Eggink, Evert Pommer, Jedid-Jah Jonker, m.m.v. Ingrid Ooms en Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0708 3

- 2014-17 *Verdelen op niveaus. Een multiniveaumodel voor de verdeling van het inkomensdeel van de Participatiewet over gemeenten* (2014). Arjan Soede en Maroesjka Versantvoort
ISBN 978 90 377 0711 3
- 2014-18 *De Wmo in beweging. Beknopte samenvatting. Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaïke den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0712 0
- 2014-19 *Anders in de klas. Journalistieke samenvatting. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school* (2014). Karolien Bais, Freek Bucx, Femke van der Sman, m.m.v. Charlotte Jalvingh. ISBN 978 90 377 0713 7
- 2014-20 *Rijk geschakeerd. Op weg naar de participatiesamenleving* (2014). Kim Putters.
ISBN 978 90 377 0715 1
- 2014-21 *Ouderen mishandeling. Advies over onderzoek naar aard en omvang van misbruik en geweld tegen ouderen in afhankelijkheidsrelaties* (2014). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk.
ISBN 978 90 377 0716 8
- 2014-22 *Huwelijksmigratie in Nederland. Achtergronden en leefsituatie van huwelijksmigranten* (2014). Leen Sterckx, Jaco Dagevos, Willem Huijnk, Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0702 1
- 2014-23 *Living with intersexe/DSD. An exploratory study of the social situation of persons with intersex/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0717 5.
- 2014-24 *Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland. Een verkenning van hun leefsituatie* (2014). Ria Vogels, Mérove Gijsberts en Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0719 9
- 2014-25 *Krimp in de kinderopvang* (2014). Wil Portegijs, Mariëlle Cloin en Ans Merens.
ISBN 978 90 377 0718 2.
- 2014-26 *Op zoek naar bewijs II. Evaluatieontwerpen onderwijs- en cultuurmaatregelen* (2014). Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Andries van den Broek, Iris Andriessen.
ISBN 978 90 377 0720 5
- 2014-27 *Hulp geboden. Een verkenning van de mogelijkheden en grenzen van (meer) informele hulp* (2014). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Sjoerd Kooiker, Inger Plaisier, Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0721 2
- 2014-29 *Burn-out : verbanden tussen emotionele uitputting, arbeidsmarktpositie en Het Nieuwe Werken* (2014). Patricia van Echteld (red.). ISBN 978 90 377 0723 6
- 2014-31 *Natuur en Cultuur. Een vergelijkende verkenning van betrokkenheid en beleid* (2014). Anja Steenbekkers en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0726 7 (elektronische publicatie)
- 2014-32 *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland* (2014). Willem Huijnk. ISBN 978 90 377 0704 5

Overige publicaties

- Burgerperspectieven 2013 | 1* (2013). Paul Dekker en Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0656 7
- Burgerperspectieven 2013 | 2* (2013). Josje den Ridder, Hanneke Posthumus en Paul Dekker.
ISBN 978 90 377 0658 1
- Burgerperspectieven 2013 | 3* (2013). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0675 8
- Burgerperspectieven 2013 | 4* (2013). Paul Dekker, Josje den Ridder, Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts. ISBN 978 90 377 0690 1
- Burgerperspectieven 2014 | 1* (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0701 4
- Burgerperspectieven 2014 | 2* (2014). Lonneke van Noije, Josje den Ridder, Hanneke Posthumus.
ISBN 978 90 377 0714 4
- Burgerperspectieven 2014 | 3* (2014). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0653 6

